

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SOSYOLOJİ BİLİM DALI**

**POST- FORDİST ÜRETİM YAPILANMASININ
İŞÇİLER/ÇALIŞANLAR/EMEK ÜZERİNDEKİ
SOSYO-KÜLTÜREL YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Gökhan GÖKGÖZ**

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. M. Naci BOSTANCI**

Ankara-2007

ONAY

Gökhan GÖKGÖZ tarafından hazırlanan “Post-Fordist Üretim Yapılanmasının İşçiler/Çalışanlar/Emek Üzerindeki Sosyo-Kültürel Yansımaları” başlıklı bu çalışma 15.06.2007 tarihinde yapılan savunma sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Sosyoloji Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof.Dr. Naci BOSTANCI

.....

Prof.Dr. Eyüp BEDİR

.....

Prof.Dr. Ahmet ÇİĞDEM

ÖNSÖZ

Hemen şunu belirtelim: Bu metin, bir sosyoloji tezidir. Ekonomi, teze temel teşkil edecek olguların/süreçlerin yer aldığı ve bu bağlamda içinden geçilen, üzerinde gezinilen bir uzamdır. Bir başka deyişle, ekonomik göstergeler, ancak bir sosyolojik yoruma kapı araladığı takdirde anlamlıdır; aksi halde bütün iktisadi niceliksel veriler ekonomik verimliliğin sağlanmasına dönük toplumsal “uyum” mekanizmalarını gözlerden saklama yönünde bir işlev yüklenir. Yine, “toplumsal gerçekliğin tüm kapsayıcı” olgularını açıklamayı amaç edinmiş sosyolojik bir çalışmanın, felsefe ile ilişkiye girmeden varolması mümkün olamaz. Zira, “gizli” olana ya da emeğin bilinç düzeyine yönelmek, felsefenin sonsuz bütünlükleri gündeme getiren bilgi edinme tarzı olmadan hiçbir anlam ifade etmezdi. Dolayısıyla, tez içerisinde, felsefe ile sosyolojinin arasındaki metodolojik eşiğin aşılmasına yönelik bilinçli bir tavır söz konusudur.

Araştırma yapabileceğim bir alan/saha arama sürecinde, Almanya merkezli ancak uluslararası alanda etkinlik gösteren ve Ankara’daki fabrikasında otobüs üretimi yapan MAN A.Ş. yetkilileriyle yaptığım telefon görüşmeleri esnasında dile getirdikleri, “Kusura bakmayın ama bizi toplumsal kaygılar ya da amaçlar ilgilendirmez, gerçekten kusura bakmayın. Bizim için önemli olan, yaptığınız proje bizim verimliliğimize doğrudan nasıl bir katkı yapacak?” cümleleri tezin uluslararası sermayeye bakışını netleştirdi. Ortaya konulan düşüncenin ahlaki açıdan sorunlu olduğunun farkında olan ancak bu ahlak yoksunluğunu verimlilik marifetiyle meşrulaştıran ve Almancalaşmış bir Türkçe ile dile getirilen bu mekanizma olmasaydı, uluslararası sermayeye yönelik eleştiriler bu oranda doğrudan olamayacaktı. Aynı doğrultuda Ankara’da üretim yapan Türk Traktör A.Ş.’den aldığım, “Biz bu tür projelerle ilgilenmiyoruz” cevabı, uluslararası sermaye ile ulusal sermayenin politik uyumu, ilkinde uluslararası sermaye olarak sınırladığım eleştiri odağını, bütün olarak sermayeye yöneltmemi sağladı. Dolayısıyla emeğin sosyo-

kültürel dünyasını ayrıntılı olarak tarama olanağı sağlayacağını düşündüğüm anket çalışmasına uygulama alanı bulamadım.

Merkez Bankasının kuruluşunun 75. yılı sebebiyle TRT tarafından hazırlanan, danışmanlığını yürüttüğüm “Geçmişten-Geleceğe: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası” adlı belgesel projesi kapsamında, Merkez Bankası Banknot matbaasında yürütülen çekimlerde yaptığım gözlemler, çalışanlarla gerçekleştirdiğim –*çekim aralarındaki*- kısa konuşmalar, teze konu olan üretim yapılanmasını anlamlandırabilmemde önemli faydalar sağladı. Örneğin, bir teknik personelin dile getirdiği gibi, “Havalandırma sisteminin bile çalışanlara göre değil, paraya göre yapılandırıldığı” bu üretim tesisindeki hiyerarşinin, en azından sosyal güvenlik önlemleriyle dengelenmesi, emeğe yönelik koruyucu bir politika olmaktan ziyade, paranın güvenliğini sağlamaya dönük olarak işlev görüyor.

Tezin üretim yapılanmasını ve bu yapılanma içindeki emeğin rolünü tanımlayan kısımları, önemli ölçüde, banknot matbaasındaki gözlemler ve konuşma fragmanlarına yaslanmaktadır. Yine aynı proje kapsamında, Merkez Bankasının eski başkanlarıyla yapılan mülakatlar, 1970 ertesinde ulusal ekonomideki değişimi, bu değişimin uluslararası yapılanmalara eklenme ihtiyacını barındıran psikolojisini ve en nihayetinde bu değişime kamuyu eklemleyen Merkez Bankasının değişen rolünü –*hukuki altyapısını da*- tanımlaması bakımından tarihin –*ve bu bağlamda belli bir tarihselliği barındırması sebebiyle de tezin*- söze dökülmüş hali gibiydi. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının ve Türkiye Radyo-Televizyon Kurumunun, bu tez kapsamındaki kurumsal değerlerini iade etmeliyim.

Başbakanlığa bağlı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü koordinatörlüğünde yürütülen ve Dünya Bankası tarafından –*en azından ilk planda*- finanse edilmiş olan Sosyal Riski Azaltma Projesinin yerel bileşenleri kapsamında desteklenmiş küçük girişimcilerle –*Bursa ilinin farklı ilçelerinde*- yaptığım görüşmeler de tezin içeriğine önemli katkılarda bulundu. Zira, küreselleşme sürecinin birey üzerindeki ya da küçük girişimciler

üzerindeki tahribatının yine küresel aktörlerin finansmanı ile dengelenmeye çalışılması, bireysel anlamda gelir kaynakları yaratması sebebiyle girdileri olsa da, bizzat tahribata neden olan ekonomik yapıyı ve bu yapının ürettiği ya da bu yapıyı besleyen kültürel bağımlılığı yeniden üretmesi sebebiyle reel bir özgürleşim alanı yaratmıyor.

Bu küresel tahribatı, birey üzerinde somut olarak görmek, aslında, teorinin toplumsal vicdanda yankı bulması, tartışılması gerekliliğine beni götürdü, bilimsellik algıma ya da bilime yüklediğim misyona yeni bir boyut kazandırdı. Bundan dolayı da, Gemlikten Berber Ahmet Kurnaz'a, Mustafa Kemalpaşa'dan Kasa Ustası Ersin Meti'ye ve Terzi Gönül Karaibik'e, Orhangazi'den Tenekeci Ali Irga'ya samimi paylaşımlarından dolayı teşekkür ederim. Yine aynı paralelde, Gemlik Zihinsel Engelliler Eğitim Merkezinde galoş üretimi yapan öğrenci kardeşlerim, emeğin kapsayıcı ve gerçekçi tanımını yapabilmemde varlıklarıyla bana yardımcı oldular.

Diğer yandan şunu da belirtelim ki; Bu çalışmanın yürütülmesinde **“Milli Prodüktivite Merkezi”** tarafından mali destek sağlanmıştır. Merkezin kurumsal varlığı ve teşvik mahiyetindeki bu destek, tez içeriğinde emeğe yapılan vurguyu daha da anlamlı hale getirmiştir.

Özellikle son dönemde, siyasal elitlerin mevcudiyetini uzun vadeli kılmak/kendi iktidarlarını yeniden üretmek yönünde kamuoyu oluşmasına zemin hazırlayan ‘tüketim’in, enflasyonist baskısını gizlemek yönünde yapılan sayısal hileler, tez içerisinde niceliksel veri kullanımına ahlaki açıdan engel teşkil etti. Zira, istatistik verilerin toplumsal işlevine gönderme yapan bu saptama, aslında, tezin belli bir özgünlüğe sahip olması ve yeni bir “şey” söylemesi yönündeki bilinçli bir çabanın ürünüdür. Nihayetinde “üç çeşit yalan vardır: küçük yalanlar, büyük yalanlar... ve istatistikler!” (Keshavjee, 2002:171)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM FORDİST ÜRETİM

1. FORDİST MODERNLİĞİN KİTLESELLİĞİ.....	10
1.1. Emegın Tüketim İşlevi.....	12
1.2. Keynesyen Refah Devleti ve Küreselleşme.....	14
1.3. Fordist Üretim Mekanizmaları.....	18
1.4. Modern Toplum ve Üretime Yönelik İşlevi.....	23
1.5. Fordist Modern Bürokrasi.....	26
2. KRİZ SÜRECİNİN DİYALEKTİK İŞLEYİŞİ VE “KRİZ”İN İDEOLOJİK MİSYONU.....	29
2.1. Yeniden Üretime Yönelik “Kriz Teorisi”.....	31
3. KAPİTALİST KRİZ SÜRECİNİ OLUMLAMA STRATEJİLERİ: REFORMİST YAKLAŞIMLAR.....	35
3.1. “Belirlenmiş” Esnek Piyasa.....	38
3.2. Fordizmin Yeniden Üretimi: “Neo-Fordizm”.....	41
4. SERMAYENİN YENİDEN ÜRETİMİ: [POST]FORDİST OLUMLAMA PRATİKLERİ.....	44
4.1. Teknolojik Değişim ve Kültürel İstemler.....	47
4.2. Emegın Değişen Karakteri.....	52
4.3. “Tüketim”in Yeni Nesnesi: “Hizmet”.....	56

İKİNCİ BÖLÜM [POST]FORDİST TÜKETİM

1. [POST]FORDİST [POST]MODERNLİĞİN POPÜLERLİĞİ.....	60
1.1. Bireylerin/Emegın İlişki Algılarının Dönüş[tür]ümü.....	63

1.2. Paranın Esnek Karakteri ve Ekonominin Yeni Çevrimi.....	66
1.3. Teknoloji İdeolojisinin Genişleyerek Yeniden Üretimi.....	69
1.4. Yeni Yöneti[şi]m Mekanizmaları.....	73
1.5. “Özel”in “Kamusal” Yönetimi.....	75
2. <i>[POST]KENT: [POST]FORDİZMİN MEKAN ALGISI</i>	78
3. <i>[POST]KÜRESEL BİR DENGESİZLİK: “ARAP BİRLİĞİ”</i>	82
4. <i>[POST]KÜRE-SELLEŞME: [POST]FORDİZMİN DÜNYA ALGISI</i>	88
5. <i>[POST]BÜRO-KRASI VE BİLİNÇ</i>	92
5.1. Bürokrasinin Yeni Tanımı: “Tanımsızlık”.....	94
5.2. “Post-Bürokrasi”nin “Neo-Muhafazakar” Karakteri.....	97
5.3. Zamanın “Post” Kullanımı ve Bilincin Dönüşen Yapısı....	100
6. “CİNSİYETSİZLİĞİN”LİĞİN TAHAKKÜMÜNDEKİ “CİNSİYET”.....	102
6.1. Rasyonel “Eril” Sermaye ile “Dişi” Emek.....	107
6.2. Niceliğin Kurtarıcı Gücü ve [Post]modern Erkek.....	111

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

[POST]FORDİST DÜŞÜNSELLİK

1. DÜŞÜNCENİN “MODERN” VE “ <i>[POST]MODERN</i> ” UĞRAKLARI.....	119
1.1. “Laiklik”:	
Kurumsallaşmış “Din”in Kurumsallaşmış Eleştirisi.....	120
1.2. “Dil”sel İletişim ve Bilincin Özgürleşim İstemi.....	121
1.3. [Post]modern Epistemoloji ve Akıl.....	125
1.4. [Post]modern Bilinç: “Özne”nin “Nesne”leş[tiril]mesi.....	127
1.5. [Post]modern: Kültürün Estetize Edilmesi.....	130
1.6. [Post]modern İmgelem.....	135
1.7. “Post” Ethosu ve Politik Bilincin Dönüşümü.....	137
SONUÇ:.....	142
KAYNAKÇA.....	151
ÖZET.....	163
ABSTRACT.....	165

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BM: Birleşmiş Milletler

DİSK: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

GATT: Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması

GB: Gümrük Birliği

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

ILO: Uluslararası Çalışma Örgütü

IMF: Uluslararası Para Fonu

KİT: Kamu İktisadi Teşekkülü

MB: Merkez Bankası

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OEEC: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu

TRT: Türkiye Radyo - Televizyon Kurumu

GİRİŞ

[Post]küreselleşme sürecinin, üzerinde yer alan ve yine bu sürecin eylem doğrultusunda şekil kazanan tüm ekonomik birimlere sunduğu yapısal bağlam, yine bu ekonomik birimlerin işleyişi üzerinden kendisini yeniden üretiyor. Postfordizm içerisinde, yerelin küreselleşmesi ile birlikte, yerel ekonomik birimlerin kent üzerinden ulusüstü olanla eklemlenmesi, yerel ekonomik aktörlerin faaliyetlerinin eşgüdümünün küresel olan vasıtasıyla sağlanması/sürekli kılınması, uluslararası eşitsizliğin derinleşmesine yol açıyor. Aynı paralelde küreselleşme sürecinin derinleşmesi, küresel olan ile mikro ölçekteki ekonomik birimler arasındaki mesafenin artması, zaman aralığının genişlemesi, kültürel alanda mekan ile zamanın sıkışması üzerinden işliyor.

Üretim ölçeğinin genişlemesi ve parçalanması neticesinde, denetimi ve eşgüdümü de içerecek biçimde küresel ekonomik çevrimin hızının artması hem zamanın mekanı aşındırmasına hem de zamanın mekanın talepleri doğrultusunda şekil kazanmasına, kendi içindeki nedenselliğini yitirmesine yol açıyor. Zaman ile mekan arasındaki bu yeni ilişki biçimlerine yaslanan yeni iktidar biçimleri de, sermayenin akışkanlığının artmasına yönelik yeni düzenlemeleri içeriyor. Bu düzenlemelerin temel mekanı olan kent, bir yandan o coğrafyadaki yerel ekonomik birimin küresel hiyerarşi içerisindeki yerini belirliyor bir yandan da küçük “kentçik”ler halinde yapılanarak, parçalanarak egemen ekonomi politikanın işlerliğini arttırıyor, bireylerin sosyal ilişkilerini mikro düzeyde belirlenebilir kılıyor. Bireylerin bu “kentçik”ler içinde elektronik iletişim vasıtasıyla kazanmaya çalıştığı sosyallik, özel alanı aşıyor ama onları kamusal kılmıyor.

Bu doğrultuda “meta”laşan kent, o toplumsal alan üzerindeki etkinliğini, küresel seçilmişliğini, küresel ekonomik çevrimin bir uğrağı haline gelmesini sağlayan kültürel arka planını ve tarihselliğini de, bu doğrultuda, değişim

değerine endeksliyor, “meta”laştırıyor. Nihayetinde, sermayenin karlılığı tek başarı göstergesi olduğundan, bu başarıya engel teşkil edecek tüm sosyo-kültürel olgular, irrasyonel kılınıyor ya da [post]modern rasyonellik içerisinde araçsallaştırılarak özgünlüğünü yitiriyor. Ulus devleti aşındıran ancak aynı ulus devletin aracısı olduğu/desteklediği bu süreç, Adelman ve Yeldan’ın (2000) belirttiği üzere, “kalkıncı devletin ideolojik sonunu” getirmiştir.

Bu “son”luluk içerisinde, emek piyasasını esnekleştirmek yönündeki küresele uyum çabalarının¹ ideolojik arka planı düşünüldüğünde ve sermaye birikiminin sonsuzluğu ya da arzuların tatmininin yeni arzulara yol açacağı bilgisini eklediğinizde, bu sürecin, yalnızca “kriz” dönemleriyle ilintili olduğunu düşünmek önemli bir yanılgı olacaktır. Tarımsal istihdamın büyüklüğü nedeniyle ücret esnekliğinin zaten yüksek olduğu Türkiye emek piyasasında, dönüşümü amaçlamak ve bunu Avrupa Birliği’nin yaratımı emek piyasası politikaları –*Avrupa İstihdam Stratejileri*- vasıtasıyla yapmak, yalnızca, maliyetler üzerinden rekabet yapmanın zeminini hazırlayacaktır. Zira, [post]modern kültürel yapı içerisindeki talep fonksiyonu ihtiyaçlardan ziyade o kültürel yapı içerisinde amaçlanan bireysel konum ile ilişkilendirildiğinden bu durum, talepte önemli bir daralmayı da beraberinde getirmeyecektir.

Bu doğrultuda ne emek piyasasının esnekleştirilmesi ne de emek piyasasının dönüşümü (Şenses, 1995:701; Bulutay, 1999:24), kendi içerisinde nedenselliğe sahip olmadığından, başlangıcı ve bitişi kendi içerisinde barındırmadığından, kısacası ekonomi –*ya da dar anlamda emek piyasası*- kendi içindeki değişkenlerle açıklanamayacağından, çözümü de kendi içinde barındırmaz. Tam da bu noktada elinizdeki çalışma, ekonominin toplumsal düzenleme mekanizmaları ile ilgilidir.

Dar anlamda Türkiye ekonomisinin geniş anlamda ise dünya piyasalarının son otuz yıldır yaşamakta olduğu kriz süreci, özellikle 1980’lerde başlayan neo-liberal politikaların sonuçlarının görülmeye

¹ 22 Mayıs 2003 tarihinde kabul edilen 4857 sayılı İş Kanunu ile Türkiye’de çalışma ilişkilerini esnekleştiren yasal düzenlemeler yapılmıştır.

başlamasıyla birlikte, 1990'lardan itibaren "istikrarsızlık-kriz-büyüme-istikrarsızlık" sarmalında yaşanır hale gelmiştir. Öyle ki; bu gelişim modelinin, ulusal ekonomi üzerindeki etkilerini en aza indirebilmek için, başka bir deyişle, liberal ekonomi politikanın ulusal dinamikler üzerindeki tahribatını dengeleyebilmek için, ironik bir şekilde, ön plana çıkarılan kavram, yine [neo]liberalizm temelinde şekillenen esnekliktir.

"Petrol Şoku"na bağlı olan krizin sürekliliği², batının yani merkezin sermaye birikimi politikalarında bir bütün olarak hareket edebilme kabiliyetini arttırmasının yanı sıra, uluslararası örgütlenmeler vasıtasıyla bu kabiliyete zorunluluk atfetmesini sağlamıştır. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan –*her zaman da öyle kalacak*- ülkelere önerilen kalkınma modeli, ihracata dayalı sanayileşme politikalarını içine aldığından, bu politikalar merkezin ihtiyaçlarına, teknolojik taleplerine, tüketici istemlerine göre biçim kazanacaktır. Bu biçim eşitsiz bir gelir dağılımı ve marjinal istihdam yapılarının üzerine inşa edilecek, uluslararası sermaye hareketlerinin yönüne bağlı olacak olan; esnekliktir.

Esneklik, emek piyasasının emeği temel almayan yeniden yapılandırma sürecidir. Bu doğrultuda söz konusu süreci, emek piyasasının dönüşümü olarak algılamamak gerekir. Zira burada hedeflenen, ülkelerin uluslararası alandaki rekabet gücünü geliştirebilmeleri ve işgücüne talebi/bağımlılığı azaltmaktır. Yine esneklik, emeğin niteliksel gelişimi yönündeki bir amaç değil, üretim teknolojilerine emeğin uyumunu, üretim miktarını ve dolayısıyla talebi de göz önüne alarak sağlayan bir araç işlevi görür.

Ulusal istihdam yapılarını, uluslararası piyasanın talepleri doğrultusunda işlerlik kazandıran bu aracı algılayabilmek ve egemen ekonomi politikanın

² Eski Merkez Bankası başkanlarından [1976-1978] Prof. Dr. Cafer Tayyar Sadıklar'ın aktardığı üzere, petrol fiyatlarının 3 dolardan 30 dolara yükselmesi, Türkiye'yi döviz gelirlerinin tamamını petrole yatırmak zorunda bırakmış; ödemeler ve dış ticaret dengesini tamamen bozmuştur. Yine eski Merkez Bankası başkanlarından [1978-1981] İsmail Hakkı Aydınoğlu'nun belirttiği üzere, bütçe giderlerinin % 15'i oranında Merkez Bankasından alınan kısa vadeli avans ve hazine kefaletine haiz bonolar yoluyla iktisadi kamu kuruluşlarının Merkez Bankasından borçlanması kriz koşullarının baskısını arttırmıştır.

teknoloji ve bilgi tabanlı işleyişini anlayabilmek için, öncelikle modernizmin II. Dünya savaşı sonrası geçirdiği dönüşümün dinamiklerini ve bu dinamiklerin postmodernizm içerisinde ne oranda temsil edildiğini görmek gerekmektedir. Zira, postmodernizm, modernizmden bir kopuşu temsil etmediği gibi; ekonomik ve ideolojik amaçlar bağlamında modernizmin bir alt unsurunu oluşturur. Teknoloji alanında yaşanan ve özel amaçlı makineler yerine genel amaçlı makineleri ikame eden; kültürel alanda ise birey düzeyinde işleyen bir parçalanmaya yol açan postmodernizm, ontolojik değil epistemolojik düzeyde bir yadsımayı içerir. Bu epistemolojiyi yaygın hale getirmenin metodlarını da yine aynı epistemolojinin kendi içerisinden çıkarır.

1950'li yılların sonunda Türkiye ekonomisi, dış ödeme güçlüğü, ithalat girdilerinin sağlanamaması ve enflasyon *-yüzde 25 dolayında-* biçiminde görülen bir bunalıma sürüklendiğinde öngörülen sermaye kaynaklarının yeniden kullanımına yönelik düzenlemenin, fiyat göstergelerini ve serbest piyasa koşullarını temel almak yerine, planlı ve programlı bir sermaye kullanımına yönelmesinde olduğu gibi (Kepenek ve Yentürk, 1994:129); sanayi devrimini yaşayan ülkelerin de esnek uzmanlaşma yerine kitle üretimini tercih etmesi teknolojik ve ekonomik nedenlerden çok toplumsal ve politik ilişkiler sebebiyledir.

Dolayısıyla II. Dünya savaşı sonrası uygulanan Fordist sistemle, 1973 krizi ertesinde uygulamaya konulan Postfordist sistem arasında teknolojik ve ekonomik açıdan bir üstünlük olmadığı gibi, her ikisi de farklı tarihsel dönemlerde meydana gelen krizlere, sermayeyi merkeze alarak verilen, cevap niteliğindedir. Bu iki cevap, sistemin iç dinamikleri gereği "denge - kriz - yeni denge " şeklinde sürekli devinim gösteren bir yapının (Bozkurt, 1995; Göker, 1995), teknolojik değişim yoluyla (Wallerstein, 1983) itici gücü olmuştur. Kriz sürecinde verilen bu tepki neticesinde gerçekleştirilen teknolojik dönüşüm, sistemin topyekün kendini yeniden üretebilmesinin önkoşulunu oluşturur.

Kapitalizmin, siyasal-ekonomik, kültürel, ideolojik temeller üzerine oturtulmuş toplumsal bir sistem (Wallerstein, 1983) olduğu ve kapitalizmi diğer sistemlerden ayrılan en özgün yanının *-sonsuz sermaye birikimine dayanan-* "etkinliği" olduğu (Baechler, 1994) düşünüldüğünde bu teknolojik dönüşüm, sadece üretim araçları değil üretim bilgisinin *-ve dolayısıyla bu bilgiye sahip olan emeğin-* kullanımında da belli bir dönüşümü zorunlu kılar. Değişim olgusunun bir değer haline geldiği ve bu doğrultuda her şeyin "pazar içinleştigi" bir sistemde, işgücünün bir değişim aracı haline gelmesi, en nihayetinde, bir zaman meselesidir.

Nitekim, Türkiye’de, 1973-1977 dönemini kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında üretim yapısının değiştirilmesinin çağdaşlaşmanın gereği sayılması, bu sisteme eklemlenme ihtiyacının bir sonucudur. Kaldı ki; 1960-1980 döneminde ithal ikameci gelişme modelini uygulayan bir ülkedeki *-Fordist çevre ülkesi-* sanayileşme sürecinde, ithal malları üzerinden doğan kârların sanayi yatırımları yerine hizmet sektörüne aktarılması, tarım sektöründen koparak kentlere doğru yönelen işgücünün *-sermaye yoğun teknoloji kullanılan ve devletin "gevşek" istihdam politikalarıyla desteklenen-* sanayi sektörü tarafından emilememesi, aslında bu teknoloji/sanayi odaklı dönüşüm sürecinin döngüsel ve bağımlılığa dönük karakteri hakkında fikir verir. Ulusal siyasal alanın bu karakterine rağmen, Türkiye’nin, 1980 dönemi boyunca dış ticarete açık sektörlerinde ihracata yönelik olarak "sanayileşememesi" (Yeldan, 2005:26), 24 Ocak kararları ile başlayan bu sürecin, ücretlerin düşürülmesi ve talebin kısılması vasıtasıyla emek yapısının dönüştürülmesine dönük karakteri hakkında ipuçlarını barındırır. Zira, sermaye hareketlerinin serbest olması ya da bu serbestliğin hukuki ve hatta ekonomik altyapısının hazırlanması siyasi bir karar olarak alınmıştır.³

Ekonominin doğal ölçeği olarak kabul edilen [post]küreselleşmenin *-küresel olanın belirlediği bağlam içerisinde yerel, kentsel, bölgesel-*

³ 1990’ların başında, Rüştü Saraçoğlu’nun Merkez Başkanlığı döneminde [1987-1993], uluslararası sermaye hareketlerinin serbest bırakılması doğrultusunda, Başbakan Turgut Özal’ın talimatıyla Türk parasının konvertibl hale getirilmesi örneğinde olduğu üzere...

karmaşık hiyerarşisi ve bu karmaşıklığı yönetme ve düzenleme stratejileri nedeniyle, iktidar, artık *–tam anlamıyla–* ulusal alandan koparılmış durumdadır. Ulusu aşan, küresel ekonomiye temel teşkil eden yerel aktörleri ve kent şebekelerini yönlendirecek bölgesel siyasi birliktelikler *–kültürel aynılık üzerinde yükselen bir bölgesellik–* bir yandan birey üzerindeki siyasi otoritenin doğrudanlığını azaltırken diğer yandan sermaye birikimine yönelik mekansal düzenlemeleri ulusal olanın elinden alarak emek/birey üzerindeki sömürüyü yeniden üretir.

İronik olan ise, piyasa dolayımı bu sömürüye karşı yürütülecek ve [neo]liberal küreselleşme sürecinin yapısal çelişkilerini, tutarlılık arayışını temel alan mücadele pratiklerinin de bölgesel birlikteliklerden geçiyor olmasıdır. Bob Jessop’u (2005:280) izleyecek olursak, “meta hem bir değişim değeri, hem de kullanım değeridir; işçi hem diğer üretim faktörleri tarafından ikame edilebilecek soyut bir işgücü birimi, hem de özel becerileri, bilgisi ve yaratıcılığı olan somut bir bireydir; ücret hem bir üretim maliyeti, hem de bir talep kaynağıdır; para hem bir uluslararası para olarak işlev görür, hem de ulusal para olarak; üretken sermaye hem hareket halindeki soyut değer, hem de somut bir zaman stoğu ve değere dönüştürülebilecek olan mekâna bağımlı bir kıymettir; vs... “

Dolayısıyla, değişen yapısal bağlam içinde farklı biçimler kazanan sermaye-emek çelişkisinin, içinde yer aldığı ya da inşa ettiği, “doğal”laştırdığı, gizlendiği kültürel form, *–yukarıda sayıldığı üzere–* ekonomik değişkenlerin ve bu değişkenlerin birbirleriyle ilişkilendirildiği temel zemin konumundadır. Elinizdeki çalışma, bu kültürel formun ekonomiye *[kültürel ekonomi]* yönelik *–ekonomiden beslenen ve yine aynı ekonomik sistemi besleyen–* tüm dinamiklerine değinmeye çalışacaktır. Tezin ana hipotezleri de yine bu dinamikler etrafında şekillenmiştir:

- ❖ Aşırı iş bölümüyle, işçilerin aynı işi yaparak uzmanlık kazanmalarını amaçlayan Fordist / Postfordist üretim sistemleriyle birlikte, üretim sürecinde doğrudan üretimde bulunan işçiler, üretimin tüm bilgisinden yoksun bırakılarak üretim sürecinin bütününe kavrayamaz hale gelmişlerdir.
- ❖ Postmodernist bir yapılanmada tüm sosyal ve kültürel niteliklerin kendini dayatması/işçiler tarafından içselleştirilmesi veya buna yönelik davranış kalıplarının geliştirilmesi, lokal düzeyde işyerindeki endüstri ilişkileri ve iş örgütlenmesine yol açar.
- ❖ Fordizmin ideolojik inşası olan modernizm ile Postfordizmin ideolojik inşası olan post-modernizm, birbirinin devamı niteliğinde/süreklilik arz eden yapılanmalardır.
- ❖ Fordizmin temel parametresi olan kitle endüstrisi/kültürü, Postfordizmin temel parametresi olan popüler üretim/kültür ile birbirini ikame eden, ideolojik olarak destekleyen durumlardır. Kitle kültürü ile popüler kültür birbirinin yerine ikame edilebilir. Popüler kültür, kitle kültüründe alenileşen kapitalist politikaları meşrulaştıran bir alandır ve yanılsamadan ibarettir.
- ❖ Postmodernizm kültürel formunun şekil verdiği ekonomik alanda kullanılan sermaye yoğun/öncelikli teknolojiler, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, istihdamı olumsuz yönde etkileyecek, “istihdamda gettolaşma”yı doğuracak ve “çalışmanın sonu”nu getirecektir. Üretimi insan müdahalesinden kurtarmak, çalışanın kimliğinin/niteliğinin nicelleştirilmesi/nicel verilere indirgenmesi sonucunu doğuracaktır.
- ❖ İdeoloji olgusu, iktidar ilişkilerinden soyutlanarak, sofistike bir şekilde hayata karşı bir duruşu dile getiren bir unsur olarak ele alınamaz. Sürekli sallanan bir yapıda da olsa ideoloji, iktidar ve güç odakları ile

Çalışanlar/emek arasında işlev gören araçlara muhteva kazandırır ve bu ilişkideki temel politikaları belirler.

- ❖ Sistemin (dar anlamda ekonomik; geniş anlamda sosyo-kültürel) birey üzerindeki hegemonik tavrı ile bireyin sisteme karşıt, muhalif praksi, birbirinin nedeni olduğu gibi sonucudur da... Sisteme karşı bireyselliğini ön plana çıkaran birey, bireyciliğin zırhlarını kuşanmış olacak, devingen kaosu daha da şiddetlendirecektir. İstem kendi meşruluğunu sağlamak için oluşturduğu egemenliğe dayalı iktidar ilişkilerinin hüküm sürdüğü bir platformda ise; hep tahakküm altında bulunan birey, kişiliğini, ideolojik tavır alışlara karşıt, politik manevralara yatkın hale getirecektir.
- ❖ Mevcut yapının en önemli ideolojik araçlarını kullanan sanayileşme ve kentleşme olguları Modernizmin / Postmodernizmin başat aktörlerini tayin etmiştir/etmektedir. Buna karşın birey ve bireyciliğin ağır bastığı insanlar topluluğu bu temel aktörlere boyun eğmekte ve bu boyundalıklarını sendika, sivil toplum örgütleri gibi sözde kamusalılıkları ile meşrulaştırmaktadırlar.
- ❖ Global ölçekte yaşanan değişimlerin ışığında yansımasını bulan Türk modernleşmesi, modern kurumlarla geleneksel kurumlar arasında yer yer bir kimlik tartışmasına kadar uzanan uyum problemlerini gündeme getirmiş köklü bir yapı değişikliğidir. Dolayısıyla ‘globalizm’ bir akım/perspektif değil, bir olay/süreç’tir. Bireyin geleceği sorunsalı bu köklü bir yapı değişikliği çerçevesine yerleştirilerek anlam kazanacaktır.
- ❖ Postfordist retim yapılanmasında zihnin fragmanlara ayrılması beraberinde bilginin g odaklı olarak kullanılması ve “teki”nin tanımlanmasında bir metafor durumuna gelmesine neden olmuştur. Bu retim yapılanması çerçevesinde işlerlik kazanan Postmodernist kültürel formu, insanın etrafındaki ilgi setinin ileri düzeyde

çeşitlenmesi, aşırı uzmanlaşma ve yoğun bir yabancılaşma duygusuna süreklilik kazandırmıştır.

- ❖ Geniş anlamda ekonomik politikalar, dar anlamda sanayileşme/üretim sistemlerinde meydana gelen evrimlerde, gereken ideolojik ve siyasi içerikli dönüşümlerde bir kurum, durumunu/statüsünü sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz cinsel hiyerarşi yeniden kurulmuştur.
- ❖ Teknoloji/üretim sistemleri/üretim yapılanmasındaki “esnekliği” temel alan değişim, kadın ile erkek arasındaki fizyolojik farklılıkları emek tasarrufu sağlayan makinalarla önemsiz hale getirirken, iş gücü kaynağı olarak gördüğü kadınları, sosyal refah önlemlerinden mahrum bırakmıştır. Kadınlar ucuz işgücü olarak değerlendirilerek erkeklerin ücretlerini azaltmada bir araç olarak kullanılmış; dolayısıyla tadinın erkeğe olan bağımlılığı yeniden üretilmiştir.
- ❖ Kadınlar, modern tahakküm altında erkeklerden daha fazla –toplam olarak düşünüldüğündü- acı çekmektedir. Özel alandaki cinsel tahakküm –ekonomik arka planı olmakla birlikte-, siyasi ve ekonomik –dolayısıyla kamusal- alanda, üretim yapılanması ve yönetici-yönetilen ilişkisinden kaynaklanan hiyerarşik tahakkümün uzantısı niteliğindedir. Dolayısıyla kamusal alanı tanımlamak, öncelikle özel alanın sınırlarını belirlemekle mümkündür. Bu sınırların belirsizliği oranında kamusal tanımlamanın gücü ortaya çıkacaktır.
- ❖ Fordizm’den Postfordizm’e geçişle birlikte yaşanan “değişim” gerçek anlamda bir kopuşu yansıtmamaktadır. Değişen “şey”, egemen ekonomi paradigmasının bir uzantısı/meşrulaştırıcısı niteliğidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

FORDİST ÜRETİM

1. FORDİST MODERNLİĞİN KİTLESELLİĞİ

Fordizm⁴ sadece kitlesel bir üretim tarzı olarak değil, yaşamın tümüne yayılan topyekün bir sistem olarak değerlendirilmelidir. Çünkü ekonomik bir dönüşüm ve kapitalizme özgü üretim tarzı olsa da Fordizm, kültürel normların ve kentleşmenin inşasında temel itici faktör olmuştur. İşgücü üretiminde yeni bir sistem, işgücü kontrol ve yönetiminde yeni bir politika, yeni bir estetik ve psikoloji, yeni bir çeşit “rasyonel”leşmiş, çoğunluk üzerinden işleyen toplum yaratmanın zeminini oluşturur.

İkinci Dünya savaşı'ndan 1970'lere kadar süren –*tipik özelliklerini 1950'lerin sonu ve 1960'ların başında göstermiştir*- bu dönem, kitle üretimi, kitle tüketimi ve ürünün standartlaşması üzerine temellenen bu olgu, yepyeni bir estetik ve kültür anlayışını da beraberinde getirmiştir (Harvey, 1990). Savaş sonrası dönemde Fordizme özgü "yoğun" birikim rejimi ve "tekelci" düzenleme tarzının birleşmesi⁵, kapitalizme evrensel bir boyut kazandırmış ve Fordizmi tümüyle bütünleşmiş bir sistem yapmıştır (Elam, 1997:63).

Bu sisteme –*montaj hattı üretim sistemi*- bağımlı özgül emek süreci, öncelikle kitlesel tüketim mallarının üretimi için yapılandırılmışsa da, giderek bu tüketim araçlarının imalatında kullanılan standart ara malların/parçaların üretimine de yayılmıştır. Dayanıklı tüketim malları özel yerli ve yabancı sermaye tarafından üretilirken, sanayi sektörünün ekonominin lokomotif

⁴ Sistemin teknoloji merkezli –Taylorist- örgütlenme yapısı, son şeklini, 1914 [1910-1914 arası süreçte geliştirilerek] yılında –her ne kadar siyasal alanı da içine alan verimlilik artışı II. Dünya savaşı sonrası sağlanacaksa da- Highland Park'taki Ford işletmelerinde aldığından bu isimle anılmaktadır.

⁵ 19. yüzyıl sonunda ABD'de büyüyen firma ölçeklerinin sanayi tekelliliğine yönelmesi politikasının sürekliliği içinde; zira Avrupa'da Fordist sistemin yayılması, iş örgütlenme yapısı ve meteliğe dayalı geleneksel çalışma biçiminin sağlamlığı nedeniyle daha zor olmuştur.

olması, kaynak kullanımında sanayi sektörüne öncelik verilmesi ve bu sektörün özel sermaye aracılığıyla yönlendirilmesinin gerekliliği yönündeki ekonomi-politika, *[Türkiye’de de II. Kalkınma Planı’nda belirtildiği şekliyle]* kamu kesimini ara ve yatırım malları üretimine yönlendirmiştir. (Kepenek-Yentürk, 1994:136).

Fordizmde amaç, üretim maliyetlerini düşürmek⁶ ve bu yolla kitlesel bir pazar oluşturmak olduğu için, üretim örgütlenmesi de bu doğrultuda ileri düzeyde işbölümüne ve standart bir niteliğe dayanmaktadır. Zira üretimin ısmarlama yapıldığı, Lonca sistemine dayalı üretim ilişkilerinin egemen olduğu daha önceki dönem, hem üretimi elit bir grubun eline vermesi hem de üretim miktarı sınırlı olduğu için fiyatların yüksekliği nedeniyle (Kırım, 1999) Fordist sistemin emeği bir değişken olarak algılayan ve toplumu tüketim temelinde eşitlemeye çalışan genel karakteristiğine uymuyordu.

Rekabet, aynı maldan çok sayıda ve ucuza üretmek üzerine kurulduğundan üretim, aile içi ya da zanaat tipi örgütlenmenin dışına çıkarak, montaj hattı felsefesine oturtulmuş dev fabrikalarda gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla işgücünün tamamını içine alan bu standart nitelik, çalışanların üretim sürecindeki inisiyatiflerini de göz ardı etmekte (Hall, 1995:47) ve emeğin özgünlüğünü ortadan kaldırarak ikame edilebilir bir duruma indirgemektedir (Özkalp, 1997:421). Üretim sürecinin işçinin niteliklerine bağlı olmayan, tekniğin mantığına göre düzenlenen bu örgütlenme modeli, işçiyi, bilgi ve becerisini gereksiz hale getirerek özel/tek amaçlı makinelerin pasif bir uzantısı haline indirgemekte, mesleki deneyimi önemsizleştirmektedir. Öyle ki, özel amaçlı makinelerin kullanımı öylesine basit ve belirliydi ki köy kökenli işçiler bile bu sisteme rahatlıkla uyum sağlayabilmiştir.⁷ Dolayısıyla bilimsel ve teknik devrimle gelişen otomasyon sonucunda giderek daha yüksek bir eğitim, beceri ve zihinsel kapasite

⁶ Örneğin; bu dönemde Chevrolet Coupe 7000 dolara satılırken, Model T 300 doların altında satılıyordu (Chudacoff, 1993).

⁷ Bu uyum fabrika çevrelerinde toplanmaya başlayan kırsal nüfus vasıtasıyla emek arzını yükselteceğinden, talebin/sermayenin, ücret konusundaki pazarlık gücünü arttırmak yönünde bir işlev görecektir.

gerektiren çalışma anlayışına, işin niteliksizleştirilmesi –*ironik bir şekilde* eşlik etmiştir.

1.1. Emeğin Tüketim İşlevi:

Fabrikalardaki makinelere benzer bir şekilde insan vücudu da bir araca dönüştürülerek enerji ve faaliyet geçişimi sağlanmaktaydı.⁸ Hiç kuşkusuz, emek, diğer üretim faktörlerinden farklı olarak, kendi üzerinden gerçekleştirilen bu verimlilik arayışında sosyo-psikolojik açıdan zarar görmekte; bir yandan ürüne, yani üretiminde pay sahibi olduğu çıktıya, yabancılaşırken, diğer yandan aynı emek, o ürünün tüketiminde de yer alacağından, ortaya çıkan hoşnutsuzluğun giderilmesi, kitlesel tüketimi destekleyici zeminlere ihtiyaç duyacaktır. Nitekim artan işçi ücretleri ve elektrik enerjisinin günlük yaşamda yaygınlaşması, kitlesel tüketimin bu zemin ihtiyacını karşılamıştır. Yine, işgücüne yönelik ücretlendirmede, parça başı sistemden vazgeçilip, günlük ya da haftalık ücret modeline geçilmesi, işgücü ile ürün arasındaki ilişkinin tüketim lehine dengelenmesine yönelik düzenlemelerdir. Ücretler özelde işverenler için bir maliyet unsuru olsa da; genelde sermayenin yeniden üretim sürecini destekleyen bir talep unsuru olduğundan (Boratav, 1990:106) Fordist sistemin önemli düzenleyici mekanizmalarından biridir.

Kitle üretimine geçişte, büyük ölçekli fabrikaların işgücü ihtiyacı, ABD'de, savaş sonrası dönemde kırsal kesimde yaşayan zenciler, kadın ve gençlerden; Avrupa'da ise tarımsal işçi, kadın ve göçmenlerden karşılandığından, bu kesimlerin mevcut sisteme ilişkin sıkıntılarının, üretim yapılanmasına zarar gelmeden karşılanması gerekiyordu. İşçilerin çoğunun göçmen işçilerden oluşması bir yandan işletme yönetimine, işgücünün dönüşüm oranını yüksek tutma ve bu vasıta ile emeği pazarlık gücünden

⁸ Örneğin, 12000 işçi günde 10 adımdan tasarruf ederse, günde 50 millik güç ve zaman tasarrufu sağlanıyordu.

yoksun bırakma yönünde doğal bir yetki genişliği tanırken diğer yandan işçileri işletme düzeyinde etnik ve cinsiyet temelinde, uluslararası düzlemde ise merkez ve çevre işçileri olmak üzere, sınıf yapısını ortadan kesen bir şekilde, gruplandırma olanağı verir. Bu olanak çerçevesinde merkezdeki beyaz erkek işçiler ayrıcalıklı bir yere sahipken, kadın, göçmen ve zenci işgücü daha alt bir düzeyde konumlandırılmıştır. Türkiye’de de 1960-1980 arası dönemdeki işgücüne katılım oranı cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, erkekler arasında işgücüne katılım oranının kadınlara nazaran çok yüksek olduğu görülebilir.

Bu durumun sermaye-emek ve devlet arasındaki uzlaşının aracı konumunda bulunan⁹ ve refah devleti içerisindeki bu konumun devamlılığından yana olan sendikalar marifetiyle de desteklenmesi/meşrulaştırılması ya da sendikaların bu süreçte bir aracı durumuna indirgenmesi, sendikaların kamunun değişik alanlarına/değerlerine ilişkin politika üretmekten çıkıp, bazı özel grupların çıkar alanını genişletmeye başlaması sonucunu doğurmuştur. Örneğin; Almanya’da işçi, işveren ve devletten oluşan üç toplumsal tarafın bir araya gelmesiyle yapılan görüşmeler ile Japonya’da 1970 yılında, ulusal işçi ve işveren kuruluşlarının liderleri ve hükümet temsilcilerinin bir sanayi ve çalışma masası oluşturmaları (Esser-Hirsch, 1997), bu uzlaşım zeminin daha çok şirket birlikleri/ticari birlikler çerçevesinde gerçekleştiği ve ekonomik krizlerin çözümüne yönelik olduğu (Jessop, 2001) bilgisini eklediğinizde daha anlaşılır olacaktır.

Bu durumun estetize edilmesi, kitle üretim yapılanmasını her ne kadar kitlesel tüketimle eşitlemek zorunda kılarsa da, diğer yandan bu kitlesel talebin bir zorunluluk olmaktan çıkarılması en azından tüketimin kitlenin talebi doğrultusunda şekillendiği yönünde bir algının oluşturulmasını gerektiriyordu. İşte, sanayileşmenin savaş sonrası döneme eşlik eden üretim yapılanması Fordizmle birlikte, siyasetin kitleselleşmesi, çalışanların ve kentli toplumsal

⁹ Kaldı ki, yüksek ücret politikası uygulanan bir sistemde sadece devletin değil, sendikaların da işlevinde önemli bir değişim meydana gelmiştir.

sınıfların örgütlü mücadelesi (Şaylan, 1998:61), daha genişletecek olursak sendikalar ya da siyasi partiler, diğer demokratik kitle örgütleri, demokratik siyasal rejimin öğeleri olarak tarih sahnesine çıkmışlarsa da, tüm bu ilişkiler üzerine inşa edilen demokrasi söylemi geleneksel siyasi seçkinlerin egemenlik alanını genişleten algının oluşturulması yönünde işlev görmüştür. Türkiye’de de, devletin çıkarlar arasında dengeleyici bir rol üstlendiği, örgütlenme ve grev haklarının kazanıldığı 1960 sonrasındaki dönem (Koray, 1994:128) bu algı doğrultusunda şekillenmiştir. Buna ek olarak da, elbette, kitlesel üretim ve tüketim ile birlikte tüketim maliyetlerinin minimize olması, aynı zamanda tüketicilerin tatminini de sağlamıştır.

Toplumda, bu tatminin artarak devam etmesi, piyasaların hacminin artmasına, tüketim harcamaları ve kamu harcamalarının yüksek düzeylerde seyretmesine ve en nihayetinde tüketimin elit bir kitlenin alanından çıkarılarak geniş halk kitlelerinin kullanımına sunulmasına yol açmıştır. Ancak bu kullanım alanının genişlemesi, sadece tüketim maddelerinin değil kültürel ürünlerin de tüketim alanının genişlemesi ve bu doğrultuda oluşturulan demokrasi imajının uzun vadeli kılınabilmesi, enflasyonu kontrol altına alınabilmesi ile mümkün olduğundan, bu durum ılımlı ücret artışlarının kabul ettirilebilmesiyle mümkün olacaktır. Örneğin; *-Türkiye’de de görüldüğü üzere-* istihdamın çözümü yönünde/karşılığında toplumun ve işverenin üstlendiği yükümlülükler ile çalışanın eline geçen çıplak ücret arasında önemlice bir marj oluşması (Boratav, 1990:100) bundandır.

1.2. Keynesyen Refah Devleti ve Küreselleşme:

Refah devleti olarak bilinen Keynesyen devlet, işte bu esnada devreye girer. Üretimin ölçeğinin büyümesi, ulaşım ve haberleşme gereksiniminin artması, bürokratik örgütlenmeyi de artırarak, bütünleşmiş ulusal ekonomilerin doğmasına neden olmuştur. Liberal ekonomileri esas alan, bu merkeziyetçi ulusal devletin ya da refah devletinin alt yapısının oluşmasında,

ilk unsur John Maynard Keynes'in klasik liberal düşünceyi teori, yöntem ve sonuçları/amaçları bakımından eleştiren; para, zaman ve risk unsurlarını ekonomik sürece katan "Genel Teori"sidir. Keynes'in teorisinde istihdam düzeyi ile milli gelir arasında yakın bir ilişki olduğundan, uzun vadede tam istihdamın sağlanabilmesi ancak devlet müdahalesi ile gerçekleşebilir. Siyasal alan ile ekonomik alanı, ekonomik olanın ihtiyaçları çerçevesinde bir araya getiren bu paradigma içinde devletin konumu ve işlevi bütünü ile değişmiştir (Şaylan, 1994:60).

Refah devleti anlayışına uygun zemin hazırlayan etkenlerden bir diğeri, ABD Başkanı Roosevelt tarafından uygulanan ve 1929 Bunalımı'nın meydana getirdiği depresyonu aşmayı amaçlayan New Deal iktisat Politikalarıdır. Böylece New Deal politikalarıyla, altın, devlet tekeline alınarak iktisadi dalgaların önünün kesilmesi amaçlanmıştır. Bu politikalar İkinci Dünya Savaşı sonrasında, birçok az gelişmiş ülkeyi içine alarak ve onların sanayileşmelerine fon aktararak gelişme göstermiştir. Refah devleti anlayışı yaygınlaşmış, sosyal güvenlik kurumları, asgari ücret, işsizlik sigortası, bireysel riskleri kurumsallaştırmış ve buna bağlı olarak, tasarruflar azalırken, tüketim artmıştır. "Dünya endüstriyel üretimi, 1948 ve 1973 arasında, 3.5 kat büyümüştür".

Devletin rolü, sadece mali araçlarla ekonominin çerçevesinin çizilmesiyle sınırlı kalmaz; devletin piyasadaki temel aktör olması sebebiyle devlet kapitalizminin yolunu açar. Bu yapılanma içerisinde özel sektör için karlı olmayan alanlar devlet tarafından doldurulmuş ve özel sektörün yapamadığı kamu hizmetleri yerine getirilmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren, Türkiye'de de uygulamaya konulan *-planlı kalkınma adı altında-* programlarda da olduğu gibi, çizilen çerçeve, kamu için emredici; özel sektör için tavsiye niteliğindedir. Bunu yaparken, hem ekonomik ilişkilerden etkilenen toplumsal yapıdaki denge sürdürülmüş, hem de ekonomik yapının gereksinme duyduğu, yani kitlesel üretim teknikleri için gerekli olan planlama,

arazi kullanılmasının düzenlenmesi gibi işlevler yerine getirilmiştir (Köseçik, 2000:37).

Ekonomik hayatı da içine alan kamu hayatının ve kamusal rollerin genişlemesiyle birlikte, bu sorumluluğunun altından merkezi yönetimin tek başına kalkma durumunun olanaksızlığı, yerel yönetimlere ve özellikle de belediyelere, refah politikalarının topluma aktarılmasında önemli görevler yüklemiştir (Howen-Elshout, 1962:38). Ancak bu durum yerel yönetimlerin idari ve mali özerkliklerini kaybetmelerine; merkezin gözetim ve denetiminin artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla yerel yönetimlerin bu süreçte artan rolü, merkezdeki devlet misyonunun artmasına paralel bir gelişme olduğu gibi, işlevsel bir ihtiyacın sonucudur. Bu durum, yerel yönetimler ile ekonominin taleplerini aynı noktada buluşturur. 1960'lı yılların başından itibaren, refah devleti anlayışının Türkiye'deki uyarlaması olan planlı kalkınmanın (Tokgöz, 1992:17) özgürlükçü ve çoğulcu demokrasi çerçevesinde yapılması ya da istihdam meselesinin sosyal adalet ilkesi doğrultusunda çözümlenmesi arzusu, aslında, ekonomik etkinliğin maksimize edilmesi amacıyla sivil toplumun devlet karşısında özgürleştirilmesi sürecini (Baechler, 1994) içerir.

Dolayısıyla Keynesyen refah devleti, Fordist üretim yapılanmasının ideolojik bir aracı olarak işlev görür. Nitekim, sosyal tarafların katılımıyla kurulan demokratik platformun çerçevesi, bu devlet anlayışı tarafından çizilir. Bu doğrultuda Keynesyen politikaların uygulama güçlükleri ve dengeli büyüme ihtiyacı, refah devletinin karşılaştığı sorunların çözülmesi aşamasında işbirliğini a priori olarak zorunlu hale getirir. Dolayısıyla üretim yapılanmasının kendi doğasından kaynaklanan sorunlarının çözümü, işgücünün etkinlik alanının genişlemesinden daha temel bir konuma oturtulduğundan, sisteme ilişkin makro ekonomi politikalar emeği de belirler hale gelecek ve bireysel olanı kurumsal olan lehinde pasifize edecektir.

Nitekim, 1930'lardaki aşırı-üretim [*veya eksik talep*] krizinin, işçilerin makineler tarafından belirlendiği ve kitlesel üretime geçildiği bir dönemde

patlak vermesi, sosyal olanı belirleyecek ya da kitlesel tüketim yönünde talep yaratacak, bireysel olanı tüketim *[dolayısıyla bir tüketim toplumu inşası]* vasıtasıyla toplumsal kılacak, piyasalardaki belirsizliği ve dalgalanmaları azaltacak makro düzeyde, merkezi düzenleyici kurumlara olan ihtiyacı açığa çıkarmıştır. Bu doğrultuda, İkinci Dünya Savaşı ve sonrası dönemde, yoğun birikim rejiminin gereksinimlerini karşılayabilecek yeni tekелci düzenleme kurumlarının oluşturulmaya başlanması *[tekелci düzenleme tarzı+yoğun birikim rejimi]*, standart tüketim kalıplarının oluşturulması ve geniş bir pazarın istikrarlı kılınması¹⁰ yönünde teknolojik altyapıya bağımlı olan sosyal ve siyasi dizgenin inşası Fordist gelişme tarzını, 1970'lere kadar sürecek istikrarlı ve yüksek bir büyüme temposunu açıklar niteliktedir. Bu doğrultuda savaş boyunca büyüyen ABD şirketlerinin iç talebin yetersiz gelmesi nedeniyle deniz aşırı pazarlar bulma arayışı anlaşılır hale gelecektir.

Bu gelişme süreci, 1945'ten sonra Avrupa'da yoğunlaşan dış yatırımın yanı sıra, ucuz hammadde arzının *[uluslararası ticaretin merkez ülkelerine doğru genişlemesi amacıyla özellikle enerji alanında]* küreselleşmesi ile de açıklanabilir. Modern ulus devlet üzerinden işleyen bu küreselleşme süreci, ticaretin uluslarötesileşmeye başlaması ile beraber gelişir. Bu süreçte, üretim miktarı ile piyasa ve talepler arasındaki eşgüdümü sağlayacak ulusal yapılanmalara ek olarak, sermaye birikimi açısından bu ulusal yapılanmaların işlevselliği arttıran, sınırlarını çizen uluslarüstü iktisadi ve siyasi düzenleme mekanizmaları, egemen ekonomi-politikanın küresel bir düzenleme biçimi haline gelmesinde etkin bir konuma yerleşeceklerdir.

Gelişmekte olan ülkelerde ithal ikameci modeller ve korumacı politikalarla, yabancı işbirliği ile ulusal tekeller yaratılmaya çalışıldığı bu dönemde, ABD ekonomik dolayısıyla da siyasi ve askeri bir güç olarak ulusal alandaki politikaları belirlerken ihtiyaç duyduğu uluslararası kurumlar da *[BM, IMF, Dünya Bankası, DTÖ, GATT, NATO, AB vb.]* bu küreselleşme sürecinin

¹⁰ Zira, pazarın kitlesel üretimi emebilecek kadar geniş olması ve büyük ölçekli yatırımı dengeleyebilecek/karlılığı sağlayabilecek oranda istikrarlı olması gerekir. Nitekim, yatırım girdilerdeki değişimle değil, gelecekteki kapasite kullanımıyla ilgilidir.

temel aktörleri haline gelmiştir. Bu aktörler vasıtasıyla dünya ekonomisindeki gelişme farklılıkları ya da uluslararası ticaretteki taleysel farklılıklar yönetilebilir hale getirilmiştir. Örneğin; 1944 düzenlenen Bretton Woods Antlaşmasıyla dolar dünya para birimi haline geldiğinden, dünyanın ekonomik gelişimi ABD'nin mali ve parasal politikalarına bağlanmıştır. Nitekim bu süreç, 1970'lerden sonra, finans sistemlerinin ve üretimin uluslararasılaşmasını de içine alarak kendisini yeniden üretecektir.

1.3. Fordist Üretim Mekanizmaları:

Fordizm'in temel taşlarından biri olan montaj bandı sistemi önceleri *[1880-1890 yılları arasında]* ABD ordusunda uygulanmış (Backer, 2000) ve bu doğrultuda askeri bürokrasi içerisinde olması beklenen hiyerarşiyi, dolayısıyla denetimi ve yönetimde merkezileşmeyi üretim alanına aktarmıştır. Bu üretim yapılanması Taylor'un, temel üretim sorunlarının, üretimin doğasından kaynaklanan yöntemlerde saklı olduğu fikrine dayanarak oluşturduğu "Bilimsel Yönetim" ilkeleri ile insan iradesinden bağımsızlaştırılmıştır. Dolayısıyla üretimdeki bireysel yetenekler bir kenara bırakılmış, rasyonel ve bilimsel üretim örgütlenmelerine gidilmiştir (Belek, 1997:151).

Makine ile işçi arasında sabit bir ilişkinin kurulduğu bu hat, farklı ritim ve farklı işlemleri koordine ederek çıktının standartlaşmasını sağlamakta, bu da kitle üretiminin teknik koşullarını hazırlamaktadır. Taşıyıcı hat uygun yükseklikte kurulduğunda, önceden tek işçiyle 24 dakikada gerçekleştirilen bir işin süresi, *-29 işçi tarafından-* 5 dakikaya kadar indirilebilmiştir. Sermaye sahibi artık değeri en yüksek oranda elde etmek için işin yapılış yöntemlerini katı tarifelere bağlayarak ne şekilde ve hangi hızda yapılacağını göstererek emeğin üstünde tam bir denetim kurmaktadır (Harvey, 1996).

Taylor'un bilgiyi, üretim ya da işin incelenmesine uygulaması, sendika ve işverenlerin tepkisini çekmiştir. İşçileri nitelikten soyutlamak ve aynı işi daha az işçiyle yapabildiğinden işten çıkarmaları arttırmakla¹¹ sendikaları, iş incelemesinin en azından işçiye danışılarak yapılması gerektiğini belirterek de işverenleri karşısına almışsa da (Drucker, 1993:56) bu örgütlenme biçimi, üretim ve yönetimde mekanizasyonu arttırdığı gibi, işçinin işe bakışını değiştirmeye ve emeği kurumsal politikalara eklemlenmeye yönelik olarak *–nitekim işçiye danışılması, emeğin işletme politikalarının belirlenmesinde aktif olduğu yönünde bir izlenim/yanılsama yaratılması–* işlev görmüştür. Bu biçimin düşünsel arka planı, işçinin doğası gereği tembel olduğu inancına dayandığından, bu tembelliğin teknolojik altyapı vasıtasıyla denetlenebileceğini, dolayısıyla bu altyapı üzerinden, teknolojiye uyum sağlamak zorunda olan işçinin de denetlenebileceğini öngörmüştür.

Kayarak ilerleyen üretim hattı/montaj bandı hem işçiye bir noktaya sabitleyerek hem de hattın hızını ayarlayarak işçinin işe ayırdığı süreyi kısıtlamak ve kontrol etme olanağını doğurmuştur. Mekanikleşmiş montaj hattı, sadece otomatik bir araç olmaktan öte, homojen bir sistemin parçasıdır, ve insan faaliyetlerinin bu makinelerle bütünleşmesine yarar (Doray, 1988). Taylorizm sayesinde makine, emeği derinden kontrol etmenin bir aracı durumuna getirilmiştir.

Bu durum 1970'lerde Deming'in "Toplam Kalite Yönetimi" adı altında, Taylor'un saniye ölçer saati ve hareketli resimlerinin yerine kapalı devre televizyonu ve bilgisayar taklidini koymasıyla daha da kapsayıcı/sınırlayıcı bir hal kazanacaktır. Kaldı ki; Deming'in Kalite Kontrol Analizcileri, Taylor'un Randıman Mühendislerinin (Drucker, 1999:154) başka bir kültürel forma *[Postmodernizm]* yansıması ve başka bir üretim yapılanmasına *[Postfordizm]* uzantısıdır.

¹¹ 1960-1980 döneminde Türkiye'nin toplam nüfusuna her yıl yaklaşık 250 bin kişi katılmakta iken istihdam edilenlerin sayısı çok yavaş ilerlemiştir.

Bir başka deyişle, Fordist –*aslında/aynı zamanda Postfordist*- örgüt tarzında bürokrasi ve ona ilişkin kurallar, rasyonel örgüt yapısının geliştirilmesinde kullanılan birer araç olmaktan çıkarılıp amaç haline getirilmektedir. Bu doğrultuda işçi sadece, kayan bant üzerinde önüne gelen ürünün kendi görev alanına giren kısmı ile ilgilenmelidir. Bu doğrultuda tüm işlemin, her biri ayrı işçi tarafından yapılmak üzere ayrıntılandırılması olan işbölümü, işçinin sürekli aynı işi yaparak iş üzerindeki kontrolünün ve verimliliğinin artacağı esasına dayanır. Bu esasın gerçekleşebilmesi için, işçilerin üretim bilgileri idari alanda toplanmalı, kafa ve kol emeği birbirinden ayrılmalı, çalışma pratikleri merkezi planlama ile belirlenmeli, işler çok küçük parçalara ayrılmalı ve bu küçük parçalara dair işçilerin yapacakları detaylandırılmalıdır. Üretim yapılanması içerisinde, yapılanmanın doğasından kaynaklanan bu niteliksizleştirme, ya da niteliksiz olanların örgütlenme içinde kendine daha kolay yer bulabilmesi, işçinin soyut bir birey olarak algılanmasının sonucudur. Tüm zihinsel faaliyet işçilerden koparılıp, fabrika düzeni ve üretim planlama bölümlerinde toplanınca, yönetim işçinin sahip olduğu zanaata yani üretim bilgisine egemen olabilecek ve fiziksel becerilere olan bağımlılıktan kurtulabilecektir (Braverman, 1974:119). Üretim bilgisi tümüyle yönetimde toplanınca, bu bilgi yönetim tarafından emek sürecinin her aşamasının denetimi, geliştirilmesi ve işlerin nasıl yapılacağına kontrolü için kullanılacaktır.

Fabrikadaki işçinin, kurumsal bağlılığı, sosyal ilişkilerinin önüne geçmiştir. İşçinin tek ilişkisi, tek yönlü bir biçimde, montaj hattı ile olabilecektir. Taylorizm, örgütsel davranışın psikolojik ve sosyolojik değişkenlerini, temel sorunu olan verimlilikle ilgili olmadığını düşünerek ihmal etmiştir. Üretim faaliyeti içinde makinenin bir fonksiyonu haline gelen işçinin fonksiyonları ayrıştırılmış ve bu fonksiyonların dağıtımı vasıtasıyla yeni uzmanlık alanları oluşturulmuştur. Fonksiyon alanlarının ayrışması, mekansal iş bölümü zemininde gerçekleşmiştir. Öyle ki; yüzlerce parçadan oluşan otomobil üretiminde, her parçanın üretimi ayrı teknik ve uzmanlaşmış

insan kaynağını gerekli kıldığından otomobil parçalarının çoğu, sadece, bu parçalara tahsis edilmiş fabrikalarda üretilmektedir.

Bu fabrikalar içinde üretim süreci, her biri, ürünü oluşturan parça konusunda uzmanlaşan pek çok işçi grubuna bölünmüştür. Bu işçi gruplarında yerini alan “Ekonomik insan”ın, işini oluşturan hareketler analiz edilerek, her hareketin gerektirdiği efor ve kapsadığı süre kaydedilmiş, gereksiz olan hareketler elimine edilmiş ve ürünün elde edilmesi sürecindeki hareketler en basit, en az gücü ve zamanı gerektirecek şekilde ayarlanarak nitelikli emeğe olan ihtiyaç en aza indirilmiştir (Drucker, 1993:56). Fabrika’yı bir "saat ile" eş değer kılan bu zaman etütleri vasıtasıyla standart ücret sınırlarına ulaşılması hedeflenmiştir. Yine bu sınırlar, tasarım ve üretim fonksiyonlarının ayrıştırılması için zemin sağlamıştır.

Bu süreç, verimliliği ve yaşam standartlarını büyük ölçüde yükseltmişse de, mikro ölçekte toplumdaki bireylerin makro ölçekte ise endüstri toplumlarını, siyasal rejimleri ne olursa olsun, yaşam standartlarındaki benzerlik dolayısıyla aynılaştırmıştır. Bu nedenle, Taylorist örgütlenme biçiminin, iş yerindeki verimliliği artırıcı etkisinden çok, içinde barındırdığı ve emeğin mevcut/egemen sisteme en iyi şekilde eklemlenme yollarını araştıran ideolojisi nedeni ile kapitalist üretimde büyük önem kazandığı ve uygulama alanı bulduğu söylenebilir. Dolayısıyla, emek araçlarının geliştirilmesi ya da teknoloji ile değil emeğin örgütlenme biçimleri ile ilgili olan bu yönetim modeli, “emek gücünü kontrol etmenin bir yolu olarak” (Aglietta, 1979:114) kullanılmıştır. Bir başka deyişle kontrol, emeğin yeteneklerini kullanma kapasitesinin sınırlanması ile sağlanmıştır. Bu kontrol kavramı, işçiye işin tam olarak nasıl yapılacağına dikte ettirilmesinin, iyi bir yönetim için mutlak bir zorunluluk olduğu düşüncesine dayanır. İşçilerin işleri anlamasına gerek kalmadan ve arkasında yatan teknik nedenleri ya da verileri düşünmeden, sadece bu talimatlara uymaları sağlanmalıdır (Köse ve Öncü, 2000:77).

Taylorizm emeğin makine başındaki örgütlenmesini dile getirirken, Fordizm emek ile birlikte makineli sistemin fabrika sistemi içinde yeniden

düzenlenmesini ifade etmektedir (Belek, 1997:60). Dolayısıyla Taylorizm, ekonomik alanın, Fordizmin, zeminini oluşturur. Standartlaştırılmış mallara enerji-yoğun olan Fordist sistem, Taylorizme anlam kazandırır. Hatta "Fordizmin Taylorizmi daha da derinleştirdiği" (Aglietta, 1979:118) söylenebilir. Bu derinlik, iş yoğunluğunu arttırmak için, emeğin mekanikleşmesini ve birikimin yasalarına bağımlı kılınmasını sağladığı gibi, bilimselliği emeğin aleyhine çevirerek, bilimi ilk fırsatta sorgulanabilir hale getirmiştir.

Mekanikleşen üretim içinde işçi –*modernist kültürel formların da etkisiyle*- yalnızca bir meta olarak kabul edildiğinden, bu koşullar içinde çalışan işçiler, işi sahiplenmedikleri, yabancılaştıkları için üretimi aksatmakta, işi yavaşlatmakta ve üretimden doğan güçlerini işveren aleyhinde kullanmaktadırlar. Bu noktada Fordist sistem, hiyerarşik yapılara ve firma içerisinde tasarımın, akli olanın merkezileşmesine dayandığından, nitelikli ve niteliksiz işlerin birbirinden ayrılması, yine bu ayrım çerçevesinde organik biraradalığın sağlanması noktasında Taylorist örgütlenme biçimine ihtiyaç duyar. Fordist sistem, üretim sonucunda elde edilen çıktının pazarlanmasında, tüketimi yönünde talep oluşmasında ve talebin karşılanmasında etkin bir rol üstlenirken, Taylorizm, ürün esasına göre biçim kazanır.

Tüketicinin kitleselleşmesi ve yoğun birikimden kaynaklanan üretkenlik artışına uyum sağlamak zorunda olan işçinin bilgisinin makine sistemlerine dahil edilmesi nedeniyle, emeğin teyakkuz haline dayalı bir birikim rejimi olarak Fordizmin önkoşulu, emeğin bilimsel metodlar vasıtasıyla sistematize edilmesidir. Fordizm ile Taylorizm arasındaki ilişkiyi, Henry Ford, şu şekilde dile getirmiştir: "*Keskideki ana parça kesici olan kenardır. Keski ne kadar mükemmel çelikten yapılırsa yapılsın, kesici kenarı yoksa hiçbir değeri yoktur, sadece bir metal parçasıdır.*"

Fordist sistem, bireysel taleplere dayanan kitle toplumu oluşturmaya çalıştığından, sınıf mücadelesini pay kapma mücadelesine doğru

değiştirmeyi amaçlaması, emeği bu yönde değiştirmeye çalışması bir zorunluluktur. Örneğin; ücret yapısının, kişisel verimliliği esas alan yapısı, her ne kadar kişi başına ücreti arttırması sebebiyle, emek lehine bir politika gibi görülse de, işletme verimliliğinde görülen artış ve toplam maliyetleri eski maliyetlere göre büyük ölçüde azaltan işlevi, aslında rekabetin fiyat üzerinden gerçekleştiği bu sistemde işgücünün de değişken bir maliyet unsuru olarak değerlendirildiğinin en önemli göstergesidir. Diğer yandan bu verimliliğin, üretim organizasyonunu destekleyecek yeni teknolojilere *[en önemlisi, kitle iletişim araçları]* alt yapı hazırlaması ve tüketim algısının kitleselleşmesi sebebiyle, hem üretim hem de pazarlama tekniklerinin ihtisaslaşmasına ve üretimin standartlaşmasına yol açan "ölçek ekonomisine" yönelinmiştir (Harvey, 1997).

Bu doğrultuda her ne kadar, Fordizm emek ve teknolojinin örgütlenmesi anlamında Taylorizm'den sonraki aşama olarak tanımlansa da, Fordizm, Taylorizmin ekonomik alanla sınırlı olan arka planına ideolojik ve sosyal bir boyut kazandırmış, bir nevi bağlam yaratmış, anlam kazandırmıştır. Aglietta'ya (1979:118) göre Fordizm, iki tamamlayıcı ilke ile emek sürecinde Taylorizm'i derinleştirmiştir. İlk olarak, emek sürecinin farklı bölümlerini taşıyıcı bir sistemle birleştirerek maddi dönüşümün güvenceye alınması ve böylece yitirilen zamanın azalması; ikinci olarak, işçilerin emek süreci içindeki bölümlerle bütünleşmesidir. Bu bütünleşme, emeği kurumsal politikalar doğrultusunda yönlendirebilmeyi kolaylaştıracaktır.

1.4. Modern Toplum ve Üretime Yönelik İşlevi:

Keynesyen modern, refah ve müdahaleci devlet yapısı, sosyal parçalanma ve sermaye artışı ortamında doğduğundan, etkinliğini uzun vadeli kılabilmesi, ontolojik kabullerinin sürdürülebilmesine, sosyal parçalanma ve sermaye birikiminin maksimizasyonu yönünde bürokrasinin artmasına, dolayısıyla kontrol faktörünün yaygınlaştırılmasına bağlıdır.

Devlet işte bu çevrim içinde bir dizi yeni görevler üstlenerek, yeni kurumsal güçler kurmaya çalışarak organize işgücü pazarı ve üretim yöntemleri arasında yerini almıştır (Bonefeld, 1987).

Teknoloji ve sermaye bir yandan devlet ve merkezi devletin yerel yapılanmaları ile, diğer yandan ise bürokrasiyle içiçe girmiştir. Bu yoğunlaşma ve sermaye birikimi, ciroları bir çok ülkenin GSMH'sını aşan dev şirketler, onbinlerce insanın çalıştığı dev fabrikalar ve büyük kentler ile somutlaşmıştır. Rasyonelleştirilmiş, insanların, yaşam “standart”larının “aynı”lığı noktasında eşitlendiği ve konut alanlarının banliyöleştiği bu kentsel doku, tam istihdamı koruyacak, maddi toplumsal hizmetleri sağlayacak, refah hedeflerine katkıda bulunacak ve 1945'te açıkça tehdit altında olan, kapitalist toplumsal düzeni muhafaza edecek şekilde, yeniden oluşturma planlama stratejileri çerçevesinde yapılandırılmıştır (Harvey, 1996; Tümertekin ve Özgüç, 1998).

Bu strateji doğrultusunda tüketim hacminden pay almak isteyen ya da büyüyen piyasalarda yer almayı arzulayan, kırsalda ve dağınık yerleşim yerlerinde yaşayan insanlar, büyük kitleler halinde sanayi merkezlerine ve fabrikaların etrafına yerleşmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak da işbölümü ve uzmanlaşmanın yaygınlaştığı ve yeni toplumsal örgütlenmelerin kurulduğu kentler, birer çekim merkezi durumuna gelerek, kitlesel üretimin besin kaynağı olmuşlardır¹² (Kutlu, 1986:210). Kentsel alanları, yoğun işgücü akınlarıyla karşı karşıya bırakan kitlesel üretimin bu emek talebi, bir yaşam alanı olarak kentsel alanların tasarım ilkelerinden, mekansal ölçek ve hizmet alanlarına kadar standartlaşmış bir planlama anlayışı ile paralel bir gelişme göstermiştir. Bu durum mekan kullanımındaki kültürel farklılaşmaları yok ederek, toplumsal ve kültürel açıdan homojen kentsel alanların oluşmasına neden olmuştur (Ökten, 1997).

¹² Kentlerde yoğunlaşan bu ucuz işgücü arzı, tüketici olarak da piyasada yer alacağından iç pazarı genişletecektir.

İşte “modern” sanayi toplumu ve bu toplumun devlet müdahalesini öngören, sosyal adalet temelli *[dolayısıyla sosyal eşitsizlikleri azaltmaya ve ekonomik açıdan zayıf sınıf/grupları korumaya yönelik]* “İkinci Kuşak İnsan Hakları” anlayışı, bu olgu/strateji ve homojenlik üzerine inşa edilmiştir. İşbölümünün, standartlaşmanın, kentleşmenin, sermaye birikiminin, teknolojik gelişmenin, çoğulculuğun, formel ilişkilerin arttığı, sınıf çatışmalarının, toplu pazarlık ve sendikaların sınırları içerisinde kurumsallaştığı bu toplumlar (Harvey, 1991; Eraydın, 1992; Taymaz, 1993; Ersoy, 1993; Bozkurt, 1996; Arslan, 1997; Belek, 1997), ölçek ekonomisine dayalı geniş ve büyük ölçekli üretim prensibinin uygulandığı sanayi bölgeleri vasıtasıyla şekil kazanmıştır (Soja, 1989; Harvey, 1991; Eraydın, 1992; Arslan, 1997; Ökten, 1997; Tümertekin ve Özgüç, 1998). Bu süreçte kentsel alanlarda güçlü bir yoğunlaşma süreci yaşanırken; yapı üretim sistemi de standartlaşmış ve kitleselleşmiş, kentsel fonksiyonlar aşırı derecede büyük zonlar oluşturup farklılaşarak birbirinden ayrılmış, kentsel fonksiyon alanlarında da yoğun bir uzmanlaşma görülmüştür. Bu büyüklüğe paralel gelişen yoğunlaşma neticesinde uzmanlığın artması, bu alanlarda da bürokratik niteliklerin ön plana çıkmasına neden olmuştur.

Yine bu uzmanlaşma doğrultusunda, geleneksel toplumun, kapitalist gelişmeye engel olan “patrimonyal geniş aile”si parçalanarak, “çekirdek aile”ye dönüşürken, eğitim ve kültür de, endüstrinin gereksinmelerine uygun tarzda merkezileşmiş, standartlaşmış ve kitleselleşmiştir. Eğitim ve kültür kurumları, devlet ve devleti çevreleyen ideoloji ya da temsil biçimleri ile en mikro ölçekte, “toplumun temel yapıtaşı” olan aile arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir misyona sahip olmuşlardır. Aileyi, dolayısıyla tüm bireyleri, içine alan, rasyonel ve kapitalist devlet yönetimine ilişkin bilginin bu yolla dolayımlanması/tüm bireylere aktarılmasını sağlayan bu bürokratik –ve *aslında hiyerarşik-* yapı, geniş bir alanda pratiğe aktarılan toplumsal eylem biçimlerinin, yine aynı rasyonel –*pozitivist bir perspektiften bakıldığında, normatif-* esaslara uygun bir şekilde “düzenlenme”sinin yolunu açar.

Bu doğrultuda ekonomik yapılanmada bilgiye dayanan yönetimin önem kazanması, özelde işletme içerisinde genelde ise toplumsal düzeyde işleyen bürokrasi mekanizmasıyla, öncelikle siyasal alanın ve dolayısıyla ailenin içerisinde geçerek bireyleri bu yönde dönüştürür. Üretimin rasyonelleştirilmesini, toplumun en küçük örgütü olması dolayısıyla ailenin, rasyonel ve yasal temellere oturtulması izler. Weberyen bir çerçeveden bakıldığında, ussal olarak değerlendirilebilecek bu yasal temel, ekonomik yönetimde sürekliliğin sağlanması, yöneticilerin yine aynı “us” doğrultusunda seçilmesi ve bu yönetime atfedilen yetkilerin içerik ve sınırlarının açık olarak belirtilmesi yoluyla “objektif” ve dolayısıyla uzun vadeli kılınır.

Bu süreçte gerek duyulan hiyerarşinin amacı, makamlara bağlı olan, gayri şahsi yetkilerin denetimi olduğundan ve bu yetkileri de içine alan tüm örgütsel kaynakların dış denetimden uzak tutulması gerektiğinden yetkilerin kişiselleşmesi ihtimali ortadan kalkacaktır ancak bu noktada aynı hiyerarşi işletme üst yönetiminin tekelinde yönlendirilebilir hale gelecektir. Bu durumun bir sonraki adımı, örgüt çalışanlarının davranışlarının önceden kestirilebilir hale getireceğinden, bürokrasi *–içinde barındırdığı hiyerarşi vasıtasıyla–*, çalışanların yönlendirilmesine ve denetimine yönelik bir işlev kazanacaktır.

1.5. Fordist Modern Bürokrasi:

Etimolojik olarak devlet kurumlarının/büroların egemen olduğu sistemi ifade etmek için kullanılan (Baransel, 1993:165) bürokrasi¹³, irrasyonel olarak değerlendirdiği insan davranışlarını “rasyonel” hale getirirken, “amorfi” insan kimliğine de şekil verir. İşte, katı ve değişmez niteliklere sahip olan bu şekil, Taylor’un bilimsel organizasyonundaki mekanik araçla, emekle, aynı düzeyde buluşur. Bilimselliğin ve rasyonelliğin bu bileşkesi, asıl etkisini, örgüt

¹³ Bürokrasi sözcüğü, "bureau" ve "cratie" sözcüklerinden oluşmaktadır. "Bureau" sözcüğü devlet işlerinin yapıldığı daireleri ifade etmek için kullanılmıştır. "Cratie" ise eski Yunanca'da "egemenlik", "iktidar" anlamına gelmektedir (Baransel, 1993:165).

içi iletişim ve eşgüdümün rutin işler ve dolayısıyla verimlilik lehine ortadan kaldırılması sürecinde, Fordist yapılanma içerisinde gösterir.

Bu yapılanma içerisinde yer alan ve örgüt büyüklüğünün bir sonucu olan işbölümü, doğada mevcut bir durum olarak değerlendirilince ya da merkezi yönetim, tüm canlı organizmaların davranışlarının tek bir merkezden yönlendirildiği bilgisi çerçevesinde doğal bir kabul olarak alınınca; Fayol tarafından "emir verme, itaat ettirme" olarak tanımlanan yetkinin zemini de bu kabulde bulunabilir ve en nihayetinde sorumluluk bu kabul çerçevesinde dağıtılabilir.

Weber ve Taylor'un tersine, Fayol, yönetimin emek üzerinde yönlendirebilirliğini sağlayan "kumanda birliği"nin teşkil edilebilmesini; çalışanların davranışları/mikro ilişkiler üzerinden işleyen bu birliğin kesin ve mutlak ilkeleri geliştirilemeyeceğinden, koşullara göre şekil kazanan *-dolayısıyla esnek-* kişisel ve biçimsel yetkinin bir aradalığına bağlamıştır. Bu doğrultuda, emeğin kendi içerisinde gruplara ayrılması bir başka deyişle yönetim birliğinin sağlanması, tek başına, emeğin yönlendirilebilmesinde, üretim yönünde güdülendirilmesinde yeterli değildir. *Tıpkı kitle üretiminin, tek başına, kitlesel tüketim yönünde bir algının ya da ihtiyaçların oluşmasını sağlayamadığı gibi...*

Bu doğrultuda işletme içerisinde yönetim birliğine destek olacak, yönetim birliği ile kumanda birliğini aynı düzlemde buluşturacak ara mekanizmalara ihtiyaç bulunmaktadır. *Tıpkı, Keynesyen sosyal refah devleti ve sendikaların, üretim ve pazar ilişkisini, uluslararası kurumların çerçeveleri içerisinde, örgütlemelerinde olduğu gibi...*

Bu doğrultuda hiyerarşinin en üst kademesinden en alt kademeye kadar iletişim süreçlerinin/platformlarının *-çoğunlukla doğrusal/tek yönlü bile olsa-* yaygınlaştırılması/çeşitlendirilmesi ve aynı platformların merkezi yönetimin baskısından bunalan çalışanların rahatladıkları [*"merkezkaçlık"*], merkezi yönetime ilişkin eleştirilerini akıttıkları, estetize edilmiş *-ve dolayısıyla gerçek*

anlamından uzak- bir özgürlük/yanılsama alanına dönüştürülmesi, yönetimin egemenlik alanını *–zamanla özel alanı da içine alacak şekilde-* hem genişletecek hem de uzun vadeli kılacaktır.

Diğer yandan toplumda bürokratik yapının egemen kılınmasıyla beraber, ailenin işlevinde meydana gelen dönüşüme benzer bir şekilde; işletme düzeyinde oluşturulan ve sınıfsal yapıyı ortadan kesen grup[lar]la, bu grup[lar]a dahil edilen işçi arasında kurulan *–iş ve mekan odaklı-* aidiyet ilişkisi, kurumsal değerlerin çalışanlara iletilmesinde bir aktarım aracı olarak kullanılacaktır. Öyle ki, yönetimin, üretim sürecini bireysellikten çıkarıp, gruplar arasında gerçekleşen bir yarışma dinamiğine bağlaması ve bu dinamik içerisinde öne çıkan gruplara yetki verilmesi, iş olanakları sağlanması, verimliliğe dayalı olarak *–hiç kuşkusuz, emek arz ve talebi, işletmenin ekonomik durumu, yönetimin takdiri, sosyal kaynaklar ile sosyal ihtiyaçlar arasında kurulacak denge doğrultusunda “adil” olduğu düşünülen-* ödeme sistemlerinin geliştirilmesi, grupsal çıkarları kişisel çıkarlardan farklı bir yere oturtarak, örgüt içi uzlaşmanın zeminini oluşturur. Bu zemin üzerinde *“birlikten güç doğacağından”*, bu gücün sağlanabilmesi öncelikle çalışanların faaliyetlerinin grup odaklı değerlendirilebilmesini daha sonra ise bu değerlendirmenin ya da odağın ortak bir kurumsal politika içerisinde eritilmesini zorunlu hale getirir. [*İleriyi görme ⇒ Örgütleme ⇒ Kumanda Etme ⇒ Koordinasyon ⇒ Kontrol*].

Her ne kadar bireyin/çalışanın, sosyo-psikolojik niteliklerinden/ihtiyaçlarından ya da mikro ölçekteki ilişkilerinden yola çıkarsa da, Fayolizm, çıkış noktasını gelineen noktada kaybeder. Emeğin uzun dönemli ve zorunlu olarak toplumsal/sınıfsal bağlarının yerine, işletmenin kısa dönemli, verimlilik odaklı *–dolayısıyla ancak verimli olduğu sürece devam edecek-* ve grup aidiyetine yaslanan çıkarlarını koyar.

2. KRİZ SÜRECİNİN DİYALEKTİK İŞLEYİŞİ VE “KRİZ”İN İDEOLOJİK MİSYONU

Bütünsel anlamda Fordist modernliğin çıkar arayışı, zamanla pazardaki tüketicinin ihtiyaç algısının değiştirilmesinin de zorunlu kılar. Zira kitlesel ürünlerin iç pazarda yayılma olanağının güçleşmesi, yeni ürünler yoluyla piyasa koşullarının dönüştürülmesi/belirlenmesi zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm sonucunda, tüketicinin değişen yaşam alanına ilişkin taleplerinin değişmesi, makro ölçekte hedeflen yabancı pazarlar üzerindeki uluslararası rekabetin de etkisiyle, üretim örgütlenmesinin de bu tüketimdeki farklılıklara yaslanan esnekliğe kavuşturulmasını gerektirmiştir. Dolayısıyla yaşam algısındaki topyekün esneklik, Postfordist üretim yapılanmasının hem nedeni hem de sonucudur. “Ekonomi”nin ihtiyaç duyduğu tüketici profili inşası, yani kültürel alan; üretim örgütlenmesini ve bu doğrultuda teknolojik paradigma değişimini, yani ekonomik alanı belirler hale gelmiştir.

Dolayısıyla kar marjının yükseltilebilmesi, tüketim istemlerinin desteklenmesi ya da tüketicinin zamanla piyasada var olan mallardaki doyumunun başka mallarla dengelemesinden ziyade/önce, yaşam perspektifinin tek boyutlu yapısının kırılması ve yaşamı idame haline ek olarak, farklı alanlarda, yaşam evrelerinin paralelliğini bilinç düzeyinde inşa etmeyi gerektirir. İşte sermayenin bu doğrultuda örgütlenebilmesi, kitlesel üretim ve onun politik-kurumsal ara mekanizmalarında değişimi zorunlu kıldığından, esnek ve çok amaçlı ilişkileri esas alan teknolojik yenilikler ön plana çıkmıştır.

Dolayısıyla, Fordist sistemin krizi, talepteki farklılaşmalara bağlı olarak üretim maliyetlerinin yükselmesi ya da verimliliğin ve karlılığın düşmesi gibi, üretim/teknoloji odaklı perspektif veya talepteki azalmalara başlayan pazar odaklı bir yaklaşıma kanalize olmadan değerlendirilmelidir. Aşırı biriken

sermayenin değersizleşmesi söz konusu olmadığı gibi, değer yaratma politikalarında bir değişim söz konusu olmuştur.

Zira, Fordist sistemin aşırı işbölümü ve uzmanlaşmaya dayanan, rutin olarak tekrar edilen, makineler üzerinden denetlenen verimlik arayışı, hem bir üretici hem de bir tüketici olması sıfatıyla işçiden yanıt alamaz hale gelmiştir. Diğer yandan Fordizmin kitle toplumu ideali, tüketimin aynileştirilmesinin yanı sıra çalışanların makineler karşısındaki eşitliği üzerinden işlediğinden ve işletmede geçerli olan fizik kuralları aynı şekilde sosyal alana/çalışma ilişkilerine aktarılamadığından, üretim noktaları arasındaki koordinasyonun sağlanamaması stokların oluşmasına, yığılmaların olmasına ve montaj bandı sisteminin verimli işleyememesine neden olmuştur.

Üretim yapılanmasının, egemen ekonomi politikadan bağımsız olarak, kendi doğasından kaynaklanan bu sorunlara ek olarak, özellikle 1960'ların sonlarından itibaren başlayan sosyal hareketlilik ve bu hareketliliğin piyasadaki talepleri –ve yine ulusüstü örgütlenmelerin geliştirmekte olan ülkelerde yapacağı ya da yönlendireceği uzun dönemli yatırım kararlarını- sürüklediği belirsizlik; 1973'deki Arap-İsrail savaşının, Batıya uygulanan –Batı, kapitalist sermayenin Ortadoğu'daki temsilcisi sıfatıyla yine Batı tarafından kurulan İsrail politikalarına destek verdiği- petrol ambargosuyla¹⁴ sonuçlanması da –petrol fiyatlarının da bu doğrultuda yükselmesi- eklenince, egemen ideolojinin farklı yöneti[şi]m politikalarıyla yeniden üretimi zorunlu hale gelmiştir.¹⁵

¹⁴ Sovyetler Birliğinin tahıl ihtiyacını –hasadın kötü geçmesi sebebiyle- Batı'dan temin etmek zorunda kalması ve stokların –özellikle ABD'de fiyat istikrarı için tutulan- erimeye başlaması, fiyatların artmasına neden olduğundan tahıl elde etmek ve dolayısıyla tüketici bir kitlenin temel beslenme ihtiyaçlarının karşılanması zorlaşmıştır.

¹⁵ Özellikle Türkiye gibi geliştirmekte olan ülkelerde, ekonomi-politikadaki bu paradigmatik değişimin 1980'li yıllardan itibaren uygulanma alanı bulabilmesini düşündüğümüzde, Ortadoğu kaynaklı –ancak nedenleri çoğunlukla bu coğrafyada bulunamayacak- bu sürece –Batı kapitalizminin gelişimi/yeniden üretimi açısından bakıldığında belirsizlik süreci- 1979'daki İran İslam Devrimini de eklemek gerekir.

2.1. Yeniden Üretime Yönelik “Kriz Teorisi”:

Çevresel/altyapısal faktörlerdeki belirsizliklere aşırı duyarlı olan kapitalist üretim, özellikle gelişmiş-merkez ülkelerindeki gelir düzeyi yüksek *[bu kesimler üzerinden işleyen ve yayılma olanağı bulan]* kesimin taleplerini karşılayabilmek ve yine bu taleplerin fiyatlarını düşürmek amacıyla olduğundan *[II. Dünya savaşı sonrası Fordist sistemin gerekliliğine yapılan vurguda olduğu gibi]*, rekabet¹⁶ ürün miktarı yerine fiyat *[ve tabii farklı ürün]* üzerinden işler hale getirilmiştir. Böylece, Fordist üretim yapılanması/teknolojik altyapısı/çalışma ilişkileri ile pazarın talebi/talep algısı/değişen ihtiyaçları arasındaki farklılığın neden olduğu yüksek fiyat/ücret –*emeğin fiyatı olması itibarıyla*- kaynaklı enflasyon ve Fordist sistemin merkez-çevre ilişkileri içerisinde yer alan, uluslararası ticaret yapan tüm sanayileşmiş/sanayileşmekte olan ülkelerin yönelmek zorunda olduğu deflasyonist politikalar marifetiyle, talebin tüketim toplumu idealini gerileyen bir şekilde düşüşü denetim altına alınabilecektir.

Tüm bu süreç, Fordizmin yerine inşa edilen bir yapılanmanın yönlendiriciliğinde yaşandığından, bu süreçte yer alan tüm ülkelerin yeni egemen ekonomi politikayı, öncelikle kriz koşullarından çıkmak diğer yandan uluslararası yapılanmalardan kopmamak için, benimsemesi kaçınılmaz bir hal almıştır.¹⁷ İşte, gelişmekte olan ülke ekonomilerinin atağa kalktığı, gelişmiş ülkelerin kişi başına düşen milli gelir artışlarının azaldığı¹⁸, dünya ölçeğindeki sermaye dağılımının yeniden yapıldığı bu dönem, Postfordizmin çerçevesini çizmiş ve yine Postfordizm tarafından biçimlendirilmiştir.

¹⁶ Rekabet, a priori olarak kabul edilen olgusal bir gerçekliktir.

¹⁷ Bu çerçevede sermayesini, Batı'nın kapitalist birikim modelini uygulayan ülkelerden teşkil eden Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin bu süreç içinde yer alan ülkelerin ekonomilerini yapılandırmayı amaçlayan düşük faiz politikasını –*bu borçların geri ödemelerinde yaşanan sıkıntılar, ulusal ekonomileri uluslararası kurumlara daha da açık hale getirmiştir*- ve Türkiye ile IMF arasındaki 1978 tarihli stand-by antlaşmasını unutmamak gerekir.

¹⁸ Japonya'da kişi başına düşen milli gelir artış oranı %18.5'ten %3.4'e, Almanya'da %3.7'den %1.6'ya, Fransa'da %4.4'ten %3.2, ve İngiltere'de de %2.2'den %1.6'ya düşmüştür.

"Esnek uzmanlaşma" ya da "ikinci endüstriyel bölünme" şeklinde de tanımlanan bu yeni süreç içinde, gelişmiş sanayi toplumları, mevcut kitlesel ve seri üretim sistemlerini, daha esnek ve sanayi öncesinin basit imalat yapısına benzer bir niteliğe dönüştürmeye yönelik uyum politikalarını hızla geliştirmişlerdir (Belek, 1997:150). Döviz talebi üzerinden fiyatın belirlendiği bu sistem, *-her ne kadar neo-klasik teorisyenlere göre bu sistem esnek pazar koşullarına daha çok uyumlu ise de-* döviz kurunun istikrarı üzerinden uzun vadeli yatırımların kazanç oranını tahmin edilebilir kılmıştır. Zira, bu yeni pazar organizasyonu, üretim aktörlerinin politika farklılığına yaslanan *-farklılaşmış taleplerin tatmini hızlı bir şekilde sağlamak amacıyla-* bir "network" üzerinden işlediğinden, bu politik farklılığını ortak ekonomik parametreler vasıtasıyla uyumlaştırmak/denetlemek zorundaydı. Bu doğrultuda, değişken döviz oranları sistemine geçiş, krizin nedeni değil, kriz sonrası dönemin talep-fiyat ilişkisini dolayımılması sebebiyle krizin sonucudur.

Kısacası, kapitalizmin tarihinin belli bir "düzenleme tarzı"na belli bir "birikim rejimi"nin rehberlik ettiği gelişim süreçlerinden oluştuğunu (Kumar, 1999:73) düşünürsek, bu yeni dönemde de "birikim rejimi" rehberliğinin farklı bir "düzenleme biçimi" etrafında hüküm sürdüğü söylenebilir. Bu yeni düzenleme biçimi içerisinde, bilgi yoğun üretimi küçük işletmelerin yaygınlaşması, teknolojik değişmeyi *[bilgisayar tabanlı makineler ve telekomünikasyonu içine alan denetim mekanizmaları]* üretim organizasyonunun yeniden yapılandırılması, küresel piyasaların gelişmesini ulus devlet fikrinin gerilemesi takip etmiştir.

Düşük büyüme¹⁹, yüksek işsizlik ve enflasyonlu kriz süreci, küresel ekonomi üzerindeki ABD egemenliğini azaltırken, küreselleşmenin bizatihi kendisi etkisini yitirmeden sürdürmüş, ABD egemenliğindeki tek yönlü/tek merkezli süreç, coğrafi *[aslında dinsel-kültürel]* ekonomik birlikler vasıtasıyla dolayımlanmış. Yeni liberal politikalar, bu çoğunlukla mekansal-ekonomik

¹⁹ 1973'den 1988'e kadar yaklaşık olarak yılda yüzde 2,2...

birliktelikler üzerinden üretimi desantralize ederken, bu doğrultuda üretimde kitleselliğin yerini güdümlendirilmiş pazarlamayı benimseyen küçük şirketler üzerinden kültür ve imge üretiminin kitleselleşmesi almıştır.

Ekonomik dalgalanmalardan daha az etkilenen ve piyasadaki talep değişikliklerine daha kolay uyum sağlayan bu küçük şirketlerin –ve bu şirketler vasıtasıyla işlerlik kazanan kültür formunun- yaygınlık kazanması, sosyal güvenlik sisteminin ve dolayısıyla sendikaların güç kaybettiği, istihdam biçimlerinin düzensizleştiği, işçi sınıfı arasındaki heterojenliğin arttığı ve en nihayetinde özelde bireyler üzerinden işleyen/parçalanmış emek piyasası genelde ise bireycilik/kişisel çıkar alanı üzerinden işleyen/atomize olan toplumsal alanı yapıştırmak/ortak ekonomik çıkarlar pasifize etmek yönünde işlev görmüştür. Küçük şirketlerin yüklendiği bu işlev, artık merkezi devletin bir uzantısı/politik bir aracı durumundan çıkan ve piyasa araçlarını kullanan bir birim haline gelen –varoluş koşullarını ve kaynağını kendi içerisinde bulan- yerel yönetimler marifetiyle de etkin kılınmıştır. Tıpkı, Fordist sistemde büyük fabrikalar/şirketlerin ekonomik verimliliğini uzun dönemli kılmaya yönelik çalışan merkezi devlete benzer şekilde; Postfordist sistemde yerel yönetimler, parçalanmış piyasalar üzerinde hareket eden küçük şirketlere, farklılaşmış talebi ortak bir bilinç etrafında birleştirmek suretiyle destek vermiştir. Aslında kriz koşullarına siyasi alanın uyumunu sağlayan bu yapılanma, kriz sonrası üretim organizasyonu içerisinde de önemli bir rol üstlenmiştir.

Dolayısıyla, piyasa merkezli desentralizasyona paralel bir şekilde siyasi yapılanma da desantralize olmuş, sermayenin uzun vadeli maksimizasyonunun sağlanmasına dönük olarak, esnek üretim yapılanmasına uyumlu bir girişim kültürünün inşasını sağlamıştır. Zira daha önceden merkezi devlet eliyle yürütülen ve refah devleti anlayışının bir parçası olan sosyal hizmetler, yerel ölçekte dağıtılır hale geldiğinden (Kartal, 2000:62), sosyal alan üretim sahası arayan sermayenin yatırım stratejilerinde bir pazarlık aracı haline yine yerel yönetimler tarafından getirilmiştir.

Dolayısıyla 1960 sonlarında; işgücü protestolarıyla ortaya çıkan işgücü kıtlığının tetiklediği talep krizi; Sovyetler Birliğindeki yiyecek sıkıntısının ve Arap-İsrail savaşı sonrası enerji koruma politikalarının –*talebin düşmesi nedeniyle*- tetiklediği fiyat krizi neticesinde bozulan ve etkisini kitle pazarları üzerinde gösteren²⁰ siyasi ve ekonomik alan arasındaki stratejik-ilişkisel işbirliği, yerel yönetimler ve yerel ölçekli piyasalar arasında kurulan ilişki marifetiyle yeniden üretilmiştir. Bu yeni ilişki, düzenleme biçimi, içerisinde Fordizmin kitlesel üretim, kitlesel tüketim ve modernist kültürel formlarının yerini; Postfordizm, esnek üretim teknikleri, farklılaşmış tüketim yapıları ve postmodern kültürel formlar almıştır.

Serbest piyasanın etkinliği/iktidarı çerçevesinde devlet kurumunun sınırlarının/iktidarının daraltıldığı ve politik alanın, ölçekteki küçülmeye rağmen etkinlik alanı genişleyen ekonomik alan –*yeni liberal politikalar*- tarafından tanımlandığı; İngiltere’de 1979 yılında iktidara gelen Margaret Thatcher –*Thatcherizm*-, Türkiye’de ise 24 Ocak kararları ertesinde yapılan ordu müdahalesinin ardından iktidara gelen Turgut Özal –*Özalizm*- ile özdeşleştirilen bu yeni dönem, çoğulculuk söylemine paralel bir şekilde çoğunluk üzerinden işleyen –*dolayısıyla aynı çoğunluğun siyasi taleplerine ve tüketim ihtiyaçlarına yaslanan*- siyasi alanın temel dinamiklerini yeniden üretmiştir.

Piyasa ölçeklerinin küçülmesi bireysel özgürlüklerin alanını genişletmediği gibi, büyüyen hizmet sektörüne bağlı olarak kurulan yeni kentsel hizmet merkezleri piyasa ile bireyi karşı karşıya bırakmıştır. Bu doğrudan ilişki, her ne kadar arz ve talebin karşılaşma alanı olarak fiyatın piyasa tarafından belirlendiği fikrine dayalı olsa da, talebin –*özellikle emek piyasasında*- arz üzerindeki belirleyiciliğini meşru bir zemine oturtmuştur.

²⁰ Talep kompozisyonu değişti[rildi]ğinden Çin kitle pazarının yıkılması örneğinde görüldüğü üzere...

3. KAPİTALİST KRİZ SÜRECİNİ OLUMLAMA STRATEJİLERİ: *REFORMİST YAKLAŞIMLAR*

Postfordizm, en genel anlamıyla, üretim, tüketim ve istihdamın esnekleşmesi ve yerelleşmesi ise (Manicas, 2000), bu süreçte çeşitlenen ve farklılaşan taleplere yönelik yeni teknolojiler ile sanayi öncesinin birey düzeyindeki taleplere göre işleyen el sanatlarını birleştirmek, -"ısmarlama seri üretim" (Kırım, 1999:12)- hiç kuşkusuz krizi takip eden süreçte ön plana çıkan teorilerin ontolojik kabulleri çerçevesinde biçim kazanmıştır.

Atkinson ve Meagar tarafından bir kurumsal yapının "ideal unsurlarını", işletmenin veya işletmenin içinde yer aldığı kamusal alanın esnekliği ile -sayısal, fonksiyonel, ücret esnekliği- özdeşleştiren yaklaşım, aynı zamanda 1980'li yıllarda Türkiye'de de benzer bir gelişme izleyen -ABD ve İngiltere'deki hükümet politikalarına da paralel bir şekilde- kamu yönetiminin ekonomik alanın gereklerine göre yeniden yapılandırılması sürecinin de kabullerini yansıtır. Bu doğrultuda, esneklik, yalnızca üretim alanıyla sınırlı bir kavram olmayıp, üretim alanının özellikle istihdam politikasındaki ihtiyaçları doğrultusunda, hükümet politikasında ve iş hukukunda belli bir dönüşümü zorunlu kılar.

Krizle birlikte ortaya çıkan "deregülasyon" sürecini yeniden düzenleyen bu "reregülasyon"/yeniden yapılandırma faaliyeti içerisinde merkez ülkeler, öncelikle üretim ve organizasyon -bu doğrultuda da kurumsal- yapısında bir değişim gerçekleştirip, teknolojik altyapıyı ve istihdam yapısını bu doğrultuda yönlendirirken; kriz karşısında savunma stratejisini ve dolayısıyla gelişmiş ülkelerle ilişki biçimini korumaya yönelik ülkeler, öncelikle emek yapılarını esnekleştirmeye yönelmiştir. Lipietz'in (1997:16-17), 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan yeni uluslararası işbölümünde, emek piyasalarının kurumsallaşma tarzı ile sanayi yapısı arasındaki ilişkiyi betimlediği "tersine çevrilmiş Ricardocu karşılaştırmalı üstünlükler teorisi", bu esnekleş[tir]me

süreci içerisinde merkez ülkelerde bulunan şirketlerin kurumsal varlığı ile emek arasındaki değişken ilişki biçimini de anlamlandırır.

Bu değişen ilişki biçimi, krizin maliyetlerini işçi, işveren ve devletin yeni bir toplumsal uzlaşım temelinde üstlenmesini öngörürken (Köse ve Öncü, 2000:77-78), emek süreçleri “rasyonalize” edilerek *–kafa ve kol emeği–* ayrıştırılmış, yerel ekonomik ortaklıklar çerçevesinde ulusal devlet aşındırılmış ve esneklik marifetiyle kriz koşullarının sermayenin verimliliği doğrultusunda bir araç olarak kullanılabilirliği sağlanmıştır. Çalışanların işletme politikalarında rol üstlenmesi doğrultusundaki stratejiler *–Toyotizm, Kalmarizm–*, emeğin üzerindeki kontrolü azaltmadığı gibi, refah devletinin emek piyasasına yönelik ulusal düzlemdeki düzenlemelerini işletme düzeyine indirgemıştır.

Mekansal olarak parçalanan üretim ile bireysel/yerel düzlemde tatmin edilmesi planlanan tüketim arasındaki ilişkinin zorunluluğu, hizmetler sektörünün önem kazanmasına ve sanayi sektöründeki yeni çalışma ilişkilerinin, biçimlerinin ya da emek içerisindeki cinsiyete bağlı yapılanmanın bu sektörde yeniden üretilmesine olanak tanımıştır. Öyle ki, işletme içerisindeki iletişim ve hiyerarşi biçimine, esnekliğe *–içsel esneklik–* bağlı yapıya paralel olarak, işletme dışında gelişen emek yapısındaki esneklik *–işletmenin diğer işletmelerle ilişkilerinin içine alacak biçimde dışsal esneklik–* birleştiğinde, işletme çalışanının kendi gerekleri doğrultusunda kurumsal politikalarda aktif rol üstlenmesi mümkün olmadığı gibi, ona yönetim tarafından öngörülen rol, işletmeye dair bütün emek süreçlerini içine almayıp, yalnızca kendisinin işletme içindeki varlığının devamını *–düşük iş güvencesi, sosyal harcamalar ve ücret koşullarında–* yeniden üretmeye dönük bir işlev yüklenecektir.

Bu durumda liberal esneklik biçimlerini çözüm olarak görenlerin emek sürecinin iç organizasyonunu gözden kaçırdıkları söylenebilir (Necef, 1999:883). Zira, işletme içerisinde emek yapılanması, tüm emek piyasasının etkisi altında olduğundan, iç organizasyon içerisindeki çalışma ilişkileri ve bu

ilişkilerin ana unsuru olan çalışanların değiştirilmesi, emek piyasasındaki emek arzına bağımlı hale getirildiğinden, işletme dışı esnekliğin devamlılığı üzerine yoğunlaşma –*dışsal/eksternal esneklik*- sermayeye piyasa taleplerine göre üretime şekil verme ve bunalım/kriz gibi dönemlerde artan maliyetleri emeğin ücretleri, çalışma saatleri, sayısı üzerinden dengeleme imkanı sağlamaktadır.

Dolayısıyla Postfordist yapılanma içerisinde işletme içerisindeki politikaları belirlemesi bakımından, işletmeler arası ilişkilerin de büyük önemi vardır. Zira, bir ürünün tasarlanması ve üretimi süreci birbirinden ayrıldığından, üretim yapılacak sahalar maliyet faktörlerine göre belirlendiğinden, bu farklı faaliyet alanlarının eşgüdümünün sağlanması, işletmeler arası bilgi ağını, piyasa mekanizmasını açacak ve belirleyecek biçimde zorunlu kılar. Bu ağ vasıtasıyla, işçilerin iş değişimleri, sözleşmelerin yumuşatılması, ücretler, firmaların sosyal ve mali yüklerinin azaltılması gibi konularda (Burrows, Gilbert, Polert, 1992:3) paralellik sağlanmış olur.

Dolayısıyla, uluslararası mali piyasalar üzerinde işleyen finansal esneklik, bilgi yoğun teknolojilere bağlı işlevsel esneklik, emek piyasasındaki arz-talep dengesine bağlı sayısal esneklik ya da işletme maliyetlerine paralel olarak uygulamaya konulan çalışma biçimlerindeki ve sürelerindeki esneklik, hem kitlesel üretime dayalı 'sermaye birikimi modeli'nin terk edilmesi ve 'esnek sermaye birikimi' rejimine geçiş yönündeki (Harvey, 1999:170) hem de emek piyasalarının parçalanmasına dayalı yeni birikim rejiminin verimliliğine dönük temel mekanizmanın parçalarıdır. Aynı bütüne ait bu parçalar, kitlesel piyasalardan farklılaşmış piyasalara, farklılaşmış bireyin talepleri üzerinden cevap verme yetisine göre ayrılan piyasa mekanizmasının da temel araçlarıdır.

Bu piyasa mekanizmanın uygunluğu, a priori kabul edilecekse eğer, bu temel araçlar da yeni egemen ekonomi-politikanın şekillendirilmesi sürecinde, bu süreci açıklamaya çalışan tüm perspektifler tarafından, temel veri olarak kullanılacaktır/kullanılmıştır. Bu eksende Piore ve Sabel (1984)

tarafından geliştirilen "Yeni Smithçi Yaklaşım: Esnek Uzmanlaşma" değişen piyasa ve rekabet koşulları karşısında üretim örgütlenme biçiminin katılığını, Freeman ve Perez (1988) tarafından geliştirilen "Yeni Schumpeterci Yaklaşım: Tekno Ekonomik Paradigma" teknolojinin katılığını ve Leborne, Lipietz (1988), Aglietta (1987) tarafından geliştirilen "Yeni Marksist Yaklaşım: Düzenleme Okulu" da kurumsal yapıların katılığını vurgulayarak, yeni ekonomik düzenin bu katılığa ne yönde bir etki yaptığını açıklamaya çalışmıştır.

Dolayısıyla değişen piyasa koşullarına *uyum kapasitesi*; üretim örgütlenme biçimindeki değişimlere [Esnek Uzmanlaşma], teknolojik yenilikleri kullanabilmeye ve bununla uyumlu esnek beceri düzeyine [Tekno-ekonomik Paradigma] veya emeğin üretime katılım biçimine [Düzenleme Yaklaşımı] dayandırılmaktadır (Ansal, 1996). Bu noktada her üç yaklaşımın da krizden çıkış ve yeniden yapılanmanın dinamiklerini daha *esnek* birikim biçimlerinde ve kurumsal yapılarda aradığı söylenebilir (Nielsen, 1991:10-26).

3.1. "Belirlenmiş" Esnek Piyasa:

Sermayenin esnekliği, özellikle küçük işletmelerde parçalanmış ve sosyal güvenceden yoksun olarak çalışan işgücünün hareket etme olanağının sınırlandırılması ile mümkün olmaktadır. Merkezde yer alan firmanın eşgüdümü doğrultusunda üretim yapan, ona göre vaziyet kazanan ve varlığını merkez firmaya borçlu bu küçük firmalar, özellikle kriz dönemlerinin şirket üzerindeki etkisini emerek sermayenin farklı bir zamanda farklı bir coğrafyada yeniden üretilebilmesini mümkün kılmaktadır. Bu durum, bu küçük şirketlerde ırk, cinsiyet gibi –*ya da o yerel ekonomik birimdeki diğer farklılıklar*- aidiyetlerin pazarlık unsuru haline getirilmesini ve piyasada esnekliğin bu ayrımcılık üzerinden sağlanabilmesini olanaklı kılmaktadır.

Emek sürecindeki esnekliğin, üretim organizasyonundaki uzmanlaşma ile bu birlikteliği, esnek uzmanlaşma, tekno-ekonomik paradigma ile egemen düzenleme rejimi arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldırmaya yönelik bir uygulama olarak işlev görür (Perez, 1985:441-449). Kapitalist gelişme süreci ile teknolojik değişimlerin yöndeşmesi doğrultusunda, uluslararası/uluslarüstü ve ulusal/yerel düzeyde yeniden yapılandırılan sosyo-kültürel/kurumsal çerçevenin bir parçasıdır.

Sermaye birikiminin tarihsel gelişimi içinde kullanılan üretim teknolojileri, mutlaka/aynı zamanda, üretildikleri tarihsel çerçevenin, kültürün ve toplumsal ilişkiler ağının bir ürünü olduklarından, bu teknolojilerin ve bu teknoloji doğrultusundaki endüstriyel ilişkilerin uluslararası dolaşımı, uluslararasındaki –*öncelikle uluslararasıında*- ilişkiyi, teknoloji merkezli –*bu teknolojiye ilişkin fikri hakları da içine alacak biçimde*- bir bağımlılık ilişkisine dönüştürür. Zira, teknoloji aktarımı, belli bir toplumsal alan için üretilen ve o toplumsal alan içinde anlamlı, varlık nedenini –*ontolojik kabullerini*- o alan içerisinde bulabilen, dolayısıyla o toplumsal alan içerisindeki mücadeleyi belirleyen ve o mücadele tarafından belirlenen –*hem özne hem nesne*- bir ürünü, tarihsel anlatıları ve mücadele ilişkileri farklı tüm toplumları içine alacak biçimde genelleştirir/genişletir, o toplumsal alanı da kendi kabulleri yönünde dönüştürür.

Bu kabuller çerçevesinde, bu teknoloji için ihtiyaç duyulan, çok nitelikli ‘çekirdek’ işgücü gereksinimi artarken, işçi sınıfının içsel yapısı değiştirilir; emek pazarı parçalanarak, bireysel düzlemde işleyen işçi ile işletme arasındaki ilişkiler de bu pazardan bağımsız hale getirilir. Bu teknoloji merkezli ilişki biçimi, bir yandan işletmenin kurumsal varlığıyla uyum marifetiyle emeğin üzerindeki denetimi/yönlendirmeyi arttırırken diğer yandan esneklik marifetiyle sektörler arası rekabette, maliyetleri azaltıcı etkisi nedeniyle, “görelî bir üstünlük” kazandırır.

Aglietta'ya (1979:125-128) göre; otomatik üretimin bu denetimi, dağılmış, farklılaşmış olan yeni emek süreçleri üzerinde merkezi anlamda ve

kalıcı bir kontrolü öngörmektedir. Zira bu kontrol mekanizmasının geliştirilmesi, emeğin yeniden üretimini, kapitalizmin ilerleme fikri etrafında dönüştürür. Bu yeni emek örgütlenme süreçlerini temel alan dönüştürme, Aglietta'nın hedeflediğinin aksine (Aglietta, 1979:122,168) emeği çalışırken özgürleştirmedeği gibi, onu sayısal üretim mekanizmalarının bir bileşeni haline getirir.

Bu doğrultuda, yapılan araştırmalar, esnekliğin, katılım mekanizmaları ile desteklense de, niteliklerin geliştirilmesi ya da bireysel tatminden ziyade, işçilerin üretimdeki mevcut denetim alanının daralmasına, yönetimin emeğin işyerindeki hareket kabiliyeti üzerindeki denetiminin genişlemesine ve teknolojinin daha yüksek kapasitede kullanımına yol açtığını (Tanyılmaz, 1999) göstermektedir. Ancak emek üzerindeki yansımaları görünür olan bu süreçte önemli olan, “Kapitalist yeniden üretim nasıl mümkün olabilir?” (Clarke, 1991:112) sorusuna bulunan cevabı uygulamaya aktarmak olduğuna göre, bu aktarım sürecinde engel teşkil edecek –*en azından süreci kolaylaştırmayacak*- unsurların aşılması –*örneğin, sendikalar ya da ulus devletin kamuyu temel alan düzenlemeleri*- hem sermayenin “girişimci ruhu”nun ortaya çıkmasında hem de bu “ruh”un “şirket birleşmeleri” ya da farklı sektörlerin “yöndeşme”si –*örneğin, petrol ve medya*- yoluyla büyümesi sağlanmış olacaktır.

Bu büyüme bir yandan iletişim ağının genişlemesi ve kurumsal engellerin azalması diğer yandan bölgesel birlikteliklere dayanan ve sermaye akışkanlığını vurgulayan küresel finans sistemlerinin oluşumu sayesinde mekana –*yerel/ulusal dinamiklere de*- bağımlı olmaktan çıkmıştır. Sermaye ile mekan arasındaki bu bağımlılığın kırılması, hem gelişmiş ülkelere gelişmemiş –*çoğunlukla sömürge ülkeleri*- ve gelişmekte olan ülkelere düşük maliyetli işgücü ithalini mümkün kılmış hem de ithal edilen ülkelere bu yolla kaynak transferinin yolu açılmıştır.²¹

²¹ Bu çerçevede Türkiye’de 24 Ocak 1980 tarihli ya da 5 Nisan 1994 tarihli kararlarla/eylem paketleriyle aşılmaya çalışılmış olan kriz sürecinde Almanya’ya –*önceleri Batı Almanya*- işçi olarak gitmiş Türk tasarruf sahiplerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasında açtığı

Dolayısıyla, gelişmiş merkez ülkelerinin esnekliği temel norm haline getirmesinde, göçmen işçilerin oluşturduğu işgücü arzındaki artış belirleyici olmuştur.²² Hirsch'in "Post-Taylorizm" -19.yüzyıl'da egemen olan ve bireysel zanaatkarlığa dayanan sürece dair Neo-Taylorizm kavramsallaştırmalarına karşıt olarak "hypercindustrialism"- tanımlaması, pazarlığın işletme düzeyinde işlediği ancak toplumsal olarak belirlendiği bu noktada –Japonya örneğinde olduğu gibi- anlam kazanır.

Bu toplumsal belirlenim, egemen ekonomi politikayı "toplumsal" ya da "yapıcı" hale getirmediği gibi²³ bizatihi emeği kendi belirlenimi dışındaki unsurlara, pazara, bağımlı hale getirir.²⁴ Toplumsal meşruluk ölçütleri temelinde şekillenen ve pazar vasıtasıyla dolayımlanan bu sürecin emek üzerindeki etkileri, yine toplumsal uyum mekanizmalarıyla giderilmeye –Japonya örneğinde olduğu gibi- çalışılır. Böylece, süreç kendisini yeniden üretir; sorun, çözümünü kendi içerisinde çıkarır, bir başka deyişle, sorun, çözüm olarak kendisini sunar.

3.2. Fordizmin Yeniden Üretimi: "Neo-Fordizm"

Toplumsal düzenlemeyi, ekonomik verimlilik yönünde bir veri/önkoşul haline getiren –Japonya modelinde 'Yalın üretim' veya 'Toyotizm' olarak adlandırılan- kalkınma sarmalı, özellikle 1980 sonrası dönemde pazar ekonomisinin bir gelişme dinamiği olarak algılanmasıyla/tercih edilmesiyle neo-liberal politikalara şekil vermiş; IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar vasıtasıyla, ihraç ekonomisini benimsemiş ve bu yolla küresel ekonomi ile eklemlenmeye çalışan ülkelerde desteklenmiştir. Mikro-elektronik

mevduat hesaplarının önemli etkisi olmuştur.

²² 1972 yılına gelindiğinde Batı Avrupa'daki göçmen işçi sayısı yedi milyonu aşmıştır (Jenkins, 1996:215-216).

²³ Zira, Fordizmin ileriki aşamalarında, özellikle Avrupa'da gelişen "Sosyal Fordizm"e paralel olarak, Postfordizm içerisinde de "Yapısı esneklik" veya "Sosyal esnekliğin" yaşama geçirilebileceği belirtilmektedir (Büyüksulu, 1998:13).

²⁴ Bu bağımlılık hali, Lipietz tarafından "Kalmarizm" olarak nitelendirilir.

tabanlı küreselleşme, özellikle üretim planlamasının merkez/gelişmiş ülkeler elinde “merkezileşme”sine, üretim birimlerinin ise çevre ülkelerde “ademi-merkezi” bir şekilde yürütülmesine; dolayısıyla tek yönlü akışa sahip küreselleşme sürecinin *–Postfordist sistem içerisinde mekansal parçalanmaya paralel gelişen çoğulcu eğilimlere rağmen–* yeniden üretilmesine zemin kazandırmıştır.

Bu nitelikleri çerçevesinde düşünüldüğünde, küreselleşme sürecinin, büyük merkezi firmalara, küçük çevre firmalar karşısındaki egemenliklerini sürdürme yönünde işlev gördüğü; uluslararası, ulusal ya da bölgesel düzeyde merkezi büyük firmaların esneklik yetilerini, hareket kabiliyetlerini arttırdığı ve küçük firmalara da bu kabiliyet neticesinde şekil verdiği söylenebilir. Büyük merkezli firmaların, değişen dinamiklerine rağmen küreselleşme rüzgarına yaslanarak, küçük birimler halinde örgütlenerek ürün miktarı ve çeşitliliğinde farklılık yaratmak suretiyle kitlesel üretim yapma olanağına sahip olması gösteriyor ki; kitle üretimi ve bu yönde talebi standartlaştırma süreci devam etmekle birlikte, bu sürecin temel politik araçları değişmiştir.

Standart tüketim kalıplarının dışındaki bireysel eğilimler, mekana bağlı olmayan esnek üretim yapılanmaları marifetiyle desteklenmiş ve tüketim ihtiyaçlarındaki başkalaşmaya yaslanan bir farklılık algısı yaratılmıştır. İşte postmodernizmin çoğulcu söylemi, bu algı üzerine inşa edilmiş ve sürekli yeniden üretilmiştir.

Popüler kültür, kitle kültürünün içindeki bir unsur, kitlesel kültür tüketimini sağlamaya yönelik işlev yüklenmiş bir araçsallığa haizdir. Dolayısıyla popüler kültür, kitle kültüründe alenileşen kapitalist politikaları meşrulaştıran/estetize eden bir alandır ve yanılısamadan ibarettir. Yine Fordizmin temel parametresi olan kitle endüstrisi/kültürü, Postfordizmin temel parametresi olan popüler üretim/kültür ile birbirini ikame eden, ideolojik olarak destekleyen durumlardır. Bu doğrultuda söylenebilir ki; Fordizmin ideolojik inşası olan modernizm ile Postfordizmin ideolojik inşası olan

postmodernizm, birbirinin devamı niteliğinde/süreklilik arz eden yapılanmalardır. Modernizm ve kitle kültürüne ilişkin motiflerin yerini, postmodernizm ve popüler kültür öğeleri almıştır. Postmodernizmin, modernizmden radikal bir kopuş ve niteliksel olarak da çok farklı olmadığı göz önüne alındığında, üretim yapılanmaları arası bu değişimi de, kapitalist ilişkiler ağında, sadece sermaye ve verimliliğin artırılması yönünde atılmış olan politik adımlar olarak görmek yerinde olacaktır.

En nihayetinde [post]modernizm, herşeyin pazar dolayımı ile birbirine eşitlendiği modern toplumsal sistemlerde bilimin ve sanatın da özgünlükten uzaklaşması; bilimde ve sanatta gerçeğin ‘pazarda paraya dönüştürülebilene’ indirgenmesi, bu alanda da sistemin güzelin varolan haliyle yeniden üretimine yarayacak bilimsel çalışmaları ve sistemi varolan haliyle insanların benimsemesine ya da alternatifi olamayacağı düşüncesine götüren, estetik üzerinden işleyen, estetik yoksunluğudur. Dolayısıyla postmodernizm, sınırlandırılmış, tersine çevrilmiş bir modernitedir (Oskay, 2001).

İnsanın daha özgür, daha insanca bir toplum hayatına kavuşması açısından bakıldığında bu modernite, demokratik gelişmenin sürekliliği açısından çok önemli bir gereksinimdir. Eşitsizlik, hiyerarşik ilişkiler, pazar kurumu/değişim değerinin diğer insansal değerlerin üzerinde hegemonya kurmuş olması, emeğin kendi içinde farklılaşmasının vazgeçilmezliği üzerinde işleyen bir yapıda insanların nasıl bir insan ilişkileri yapılanması içinde yaşadıklarını duyumsamalarını, anlamalarını, düşünmelerini önerir modernite. Tam da bu nitelikleri sebebiyle, modernizm de, modernitenin tersine çevrilmiş halidir/özüdür.

Bu bilgiler ışığında Postfordizm, Fordizmden radikal bir kopuşu ve Fordizme alternatif, farklı bir emek-sermaye ilişkisine/çelişkisine dayalı yapıyı temsil etmez; kapitalizmin, krizin dayattığı yeni koşullara bir uyumunu yansıtır. Tam da bu nedenle, “Post-fordizm” yerine “Neo-fordizm” olarak kavramsallaştırılmalıdır.

4. SERMAYENİN YENİDEN ÜRETİMİ: [POST]FORDİST OLUMLAMA PRATİKLERİ

Esnekliğe dayalı uzmanlaşmanın kriz koşullarında başarılı olabilmesinin ön koşulu, vasıflı işçiler ve genel amaçlı makinelerden ziyade küçük işletmeciliğe dayanan küçük ölçekli üretim olduğundan, bu küçük işletmelerin üretim ağının avantajlarından faydalanmaları (Sabel, 1994:139) onları kriz koşullarına duyarlı hale getirir. Zira, yeni egemen ekonomi politikanın genel amaçlı makinelere dayanan esnek uzmanlaşmaya göre biçim kazanması, tüm ekonomik birimlerinde aynı altyapının kullanılmakta olduğu ya da tüm ekonomik birimlerin piyasadaki talebe göre biçim kazanma hızının yüksek olduğu anlamına gelmez. Bu doğrultuda kitle üretim sistemlerinin ve kitlesel/standart tüketimin egemen paradigma olması da, bu paradigmaya temel teşkil eden teknolojik koşulların tasarım, bakım ya da onarım işlerinin belli bir esnekliğe dayalı olarak yürütülmesine engel teşkil etmez.

Dolayısıyla, bir ekonomi politikanın egemen hale gelmesi süreci ve bu egemen ekonomi politikanın üretim ya da emek süreci dinamikleri, ekonomik alanın sınırları içerisinde kalınarak açıklanamaz. Egemen hale gelen bir ekonomi politikanın, piyasaya bakışı, piyasadan talepleri, piyasayı kullanımı ya da piyasa ile işbölümü arasındaki ilişkileri kurma biçimi, kaynağını çoğunlukla ekonomik alan içerisinde barındırmaz.

Bir başka deyişle, büyük/tekel konumunda bulunan firmaların eşgüdüme dayalı planlama stratejileri çerçevesinde, küçük/yerel olana bağımlı/parçalanmış firmalar arasındaki rekabet, ancak erkeklerle ya da o üretim alanındaki egemen kültürel değerleri paylaşanlarla –*ABD’de beyazlar*- kadınları ya da farklılıkları –*ABD’de siyahlar*- birbirinden kopardığı ve en nihayetinde rekabeti bu kesimlerden ibaret hale getirdiği oranda anlamlıdır. Yüksek ücretli, istikrarlı ve piyasada tercih edilen aidiyetlere sahip, o aidiyetlere ilişkin kültürel değerleri benimsemiş çekirdek işgücü ile düşük ücretli, istikrarsız ve öteki olan işgücü arasındaki ikili yapı; talebine cevap

verilecek piyasanın genişliğine paralel olarak gelişen firmalar/sektörler arası ikiliğe *[büyük-küçük firma ya da geleneksel-modern sektörler]* dayanan toplumsal işbölümü ile birbirini besler, anlamlandırır.

Bu doğrultuda, Postfordist gelişme modeli içerisinde yer almış tüm *–herhangi bir bölge sınırlaması yapmadan*²⁵ - ekonomik birimlerin politik ve etnik birlikteliğe dayanan ilişki ağı, üretim bilgisini paylaşmaya yönelik olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla kaynağı aileye dayanan ya da firma düzeyinde işleyen *–federasyon-* toplumsallık, ekonomik bir çıktısı olduğu oranda anlamlıdır.

Piore ve Sabel kapitalizmin tarihinde iki 'endüstriyel bölünme' yaşandığını savunmaktadır (Amin, 1994:14,15; Nielsen, 1991:12,13). Öyle ki, 20. yüzyıl başında gerçekleşen ve Fordizme kaynaklık eden ilk endüstriyel bölünme'nin bireysel yetilere dayanan zanaatkarlığı kitlesel üretim yönünde dönüştürmesi sürecine karşıt bir şekilde, 1970'lerin başlarında yaşanan krizin ertesinde Postfordizme kaynaklık eden ikinci endüstriyel bölünme, kitlesel üretimi, bireysel talepler yönünde parçalamıştır. Bu doğrultuda kapitalist gelişmenin dinamiklerinin değiştirilmesi, bu ilerleme fikrinin araçlarının döngüsel bir hal alması, sürekli en başa dönerek kendini yenilemesi, üretim yöntemlerinin yetersizliğinden ziyade, talep ile kâr ilişkisini dengede tutma yönündeki bir çabanın ürünüdür.

Dolayısıyla, bu bölünme söylemi, sermayenin kaynağına bir gönderme yapmaz; aksine, sermayenin işlevselliğini, talebe ulaşacak ya da talebi kendi verimliliği doğrultusunda dönüştürecek politika araçlarının farklılığını işaret eder. Bu doğrultuda değişim, ekonomik alanın *–üretim teknolojilerini ve maliyetlerini de içine alacak biçimde-* dönüştürülmesi gerekliliğinden ziyade, ekonomik alan ile toplumsal alan arasındaki ürün odaklı ilişkinin nasıl

²⁵ Zira, Piore ve Sabel (1984) esnek uzmanlaşma modelinin üç temel şekilde ortaya çıktığını belirtmektedir: Bölgesel kümeleşme, federasyonlar, güneş sistemi firmalar ve fabrikalar... Sosyal olanı da içine alan ekonomik birliktelikler ve bu beraberliklerin niteliklerine ilişkin bulgular, Kuzey İtalya'daki "Üçüncü İtalya" bölgesi ve Güney Almanya'daki Baden-Württemberg bölgeleri özelinde aktarılmıştır.

kurulacağına ilişkindir. Firmalar üretim maliyetlerini aşağı çekmeyi ve aynı zamanda iktisadi 'belirsizlik' dönemlerinde ayakta kalabilmek için gereken esnekliği nasıl başarabilirler (Tanyılmaz, 1999) sorusunun cevabı, toplumsal alanda aranır.

Piore ve Sabel'in iddia ettiğinin aksine, makinenin, bilgi-işlem tabanlı yeni doğası nedeniyle, işlemciye tabi olması, insanı özgürleştirmediği, emeğin üretim sürecini arttırmadığı ya da çalışanın vasfını geliştirmediği gibi, sayısal komutlara yaslanan bilgisayarların, insan üzerindeki pasifleştirici etkisi, makineler –*emeğin, bilgisayar tuşları marifetiyle makineleri yeniden, görelî olarak, yönlendirir hale gelmesi*- vasıtasıyla dolayımlanır. Zira, kriz dönemlerini aşmak üzerine kurulan ve sermayenin yeniden üretimini esas alan formasyonlar, emeği temel almadığı gibi, işgücü piyasası, kriz söylemine yaslanan, ekonomideki uzun dönemli değişiklikler için araçsal bir yapıya indirgenir.

Bu araçsallık doğrultusunda, esnekliğe dayanan uzmanlaşmayı benimsemiş ve bu yolla hızlı değişen pazarlara uyum sağlayabilmiş küçük ölçekli firmalar, bir yandan diğer firmalar işbirliği ve rekabet anlayışı geliştirirken diğer yandan da kamusal alanı merkezîyetçilikten uzaklaştırarak –*ironik bir biçimde liberal özgürlük fikrine yaslanan çoğulculuk söylemi ile*- sınıfsallığa dayanan mücadelenin de önüne geçmiş, kendilerinin de içinde bulunduğu küçük firma ağı için işgücü potansiyeli yaratmıştır. Bir başka deyişle, esnek üretimin verimliliği arttırıcı işlevlerini temel alan algı, hiç kuşkusuz, emek örgütlerinin emek sürecinin dışında bırakan yeni kontrol mekanizmalarını bu verimliliğin bir unsuru olarak değerlendirmiştir. Oysa ki, bu süreçte değişen şey, büyük firmaların sahip olduğu teknolojik yapının küçük firmalara –*hizmet sektörünün de aynı paralelde yükselmesi gerektiğinden kurulan danışmanlık şirketleri eliyle*- uyarlanması ve büyük firmalar ile küçük firmalar arasındaki iletişimin otomasyonlaştırılmasından ibarettir.

Bu süreç, etkin bir üretici ağını büyük firmalar için işlevsel ve denetlenebilir hale getirirken aynı zamanda organizasyonel bütünlüğün sağlanması ve üretimin taleple tam zamanında buluşması –*tam zamanında üretim*- noktasında, stokların oluşumunu engellediği için, maliyetleri azaltıcı²⁶ bir etki yapar. Dolayısıyla maliyetlerin –*stok fazlalığından ya da üretimin tam zamanında yapılamamış olmamasından kaynaklanan*-, küçük şirketler tarafından yüklenilmiş olması, Fordist sistemde büyük firmalardaki üretim sürecinde görülen denetim süreçlerinin, küçük şirketlere aktarılmasını zorunlu kılar. Bu doğrultuda, hem hatasız üretimin tesis edilmesi hem de daha iyi üretim yöntemlerinin geliştirilmesi yönündeki [*‘Toplam Kalite Kontrol’, ‘Kalite Kontrol Çemberleri’, ‘Toplam Bakım’ gibi teknikler marifetiyle*] yeniden yapılandırma süreci, büyük şirketler eliyle küçük firmalara aktarılmış olan sorumluluğu, emeğe yöneltir. Dolayısıyla, büyük firmaların emek üzerindeki denetim süreci, küçük firmalar eliyle dolayımlanmış ve parçalanmış da olsa, kendisini yeniden üretir.

4.1. Teknolojik Değişim ve Kültürel İstemler:

Bu doğrultuda, merkez firmalar ile çevre firmalar arasındaki, işbirliği ve entegrasyona dayanan yeni ilişkiler ağı, üretimin tam zamanında ve hatasız üretimine yönelik olarak işgücünün organizasyonunu da –*davranışsal becerilerinin geliştirilmesini ve performans değerlendirilmesini de kapsayacak biçimde*- içine alır. Bu organizasyonun sağlanması çerçevesinde, bilgisayar teknolojileri ve iletişimin yöndeşmesi/yakınlaşması, bilginin geçişimini –*uydu yoluyla*- sağladığı gibi, bu geçişimin bizatihi kendisi yeni bir tüketim ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu tüketim ürünü, yüksek teknolojiye dayanan üretim sürecinin ihtiyaç duyduğu ve aynı zamanda bu süreci yeniden üretecek –*hem özne hem de nesne; belirlenmişliği oranında belirleyebilen*- bir toplum

²⁶ Stok fazlalığı, ancak küçük şirketler için bir maliyet unsurudur, büyük şirketler üretim yapmadığından bununla ilgilenmezler.

modelinin inşasında, enformasyonu barındırması/yönlendirmesi/güdülemesi nedeniyle belli bir araçsallığa haizdir.

Schumpeter'in "yaratıcı yıkım" söylemini destekler bir şekilde, "kriz süreci" sayesinde meşru bir zemin kazanan bu "kitlesele –uzun dönemli-yenilik", değişimin merkezine piyasaların yerleştirilmesi²⁷ yoluyla, hem bu tarihsel değişim sürecini tanımlar hem de kriz ertesindeki yeni kabullerini uygulamaya koyacağı bir alan yaratır. İşte bu alan aynı zamanda, kapitalist toplumsal ilişkilerin çelişkili olmadıklarının, piyasa ile rekabet ve emek ile sermaye arasında kurulacak denge marifetiyle kanıtlanabileceği zemindir.

Dolayısıyla, tekno-ekonomik paradigmanın iddia ettiğinin (Boyer, 1991:112) aksine; teknolojik yenilikler, iktisadi değişimin dinamikleri içerisinde başat bir rol oynamazlar, iktisadi değişimin dinamikleri çerçevesinde biçim kazanırlar. Teknolojik değişim, beraberinde o teknolojinin gereklerine, ihtiyaçlarına, kullanım özelliklerine, üretildiği kültüre uygun birey davranışının ve toplumsal ilişkiler ağının üretilmesini zorunlu hale getirdiğinden, belli bir coğrafyaya ilişkin sosyo-kültürel ve ekonomik istemler, ilk planda teknolojik sistem ile kurumsal-toplumsal yapılar arasındaki uyumsuzluğu (Nielsen, 1991:17) gündeme getirecektir. İşte, "tekno-ekonomik" paradigmanın bu izleği, "Düzenleme okulu" tarafından Postfordist kapitalist sistem dinamikleri içerisinde, siyasal olan ile ekonomik olan arasındaki stratejik-ilişkisel boyutun analizinde temel eleştirel veri olarak kullanılmıştır.

Kapitalizmin gelişme evresi içinde birikim rejimi ile düzenleme biçimi arasında meydana gelecek bir çatışma, sermaye birikim sürecinin tıkanmasına ve krize yol açacağından, ekonomiyi ve toplumu çevreleyen kurallar da, bu krizin aşılması sürecinde yeniden yapılandırılacaktır. Dolayısıyla kriz, sosyal sınıflar ile kurumlar arasındaki çatışmanın, farklı/yeni bir ekonomi paradigma içerisinde yeniden üretilmesi yönündeki başlangıç

²⁷ Bu nedenden dolayı, esnek uzmanlaşma yaklaşımı, "yeni-Smith"çi olarak nitelendirilir.

noktasıdır. Kapitalizmin tarihsel gelişimi, ancak, bu çatışma ve çelişkilerin bir sonucu olarak algılanmalıdır.

Bu çelişkilerin sonlandırılması, ekonomik olanın talepleri ile toplumsal olanın ihtiyaçlarının, çoğu zaman o ihtiyaçların belirlenmesi yoluyla aynı noktada buluşturulması ile mümkün olduğundan, bu süreç yalnızca piyasa mekanizması ile istikrarlı bir hale dönüştürülemez. Zira, piyasa mekanizmasının naifliği, arz ve talebin güçlerindeki eşitliği varsaymasından ileri gelir. Oysa, arz, piyasa dışında güçlenerek piyasaya girer; yani gücünün kaynağı piyasa dışındadır ve piyasada hem talebi belirleyerek hem de belirlenen ihtiyaçların karşılanma zorunluluğunu doğurarak gücünü daha da arttırır ve fiyatı da belirler.

Dolayısıyla bu süreçte piyasa mekanizmasını destekleyecek, ekonomik alan ile toplumsal alan arasında katalizör görevini üstlenecek, kendisini piyasadan görece özerk bir statüde konumlandırarak piyasa mekanizması içinde yer alan aktörlerin, işbirliği ve rekabetini dengeleyecek, sermaye verimliliğini bu denge üzerine inşa edecek, meşru bir zemine oturtacak ancak piyasanın dışında yer alacak, dolayısıyla gücünün kaynağı ekonomik alanda olmayan kurumlara ihtiyaç bulunmaktadır. Bu kurumlar, piyasa mekanizmasını düzenlemekle²⁸ birlikte, emeği değerini de niceliksel verilere indirgediğinden²⁹ genel olarak, emek sürecinin denetimi ve işgücünün yeniden üretimi –*emek 'piyasa'larındaki ücret düzeyi vasıtasıyla*- üzerine odaklanmaktadır.

Düzenleyici kurumlara yüklenen bu misyon doğrultusunda düşünecek olursak, düzenleme yaklaşımının, esnek uzmanlaşma ile benzer bir şekilde "yeni teknolojilerin ve emek sürecinin örgütlenmesindeki değişimlerin vasıflı bir işgücünü gerektirdiği; bunun sonucu olarak kafa emeği ile kol emeği arasındaki ayrımın ortadan kalkacağı ve bu gelişmenin işgücünün emek

²⁸ Bu durum, neo-klasiklerin piyasa kavramlaştırmalarına karşıttır.

²⁹ Bu nedenle de, Marksistlerin emek-değer yasası ve soyut emek kavramsallaştırmalarına karşıttır.

süreci üzerindeki denetimini artıracakı iddiası, yeni teknolojilerin iş yoğunluğunu arttırması sonucu, denetim sisteminin otomatik hale gelmesi dolayısıyla gerek denetim süreçlerini gerekse çalışanları daha bağımlı duruma getirdiği vakıası ile karşılaştırıldığında ironik bir durum sergilemez. Zira önemli olan ve düzenleyici kurumların emeği aşarak varmak istedikleri nokta, talebin hacim ve bileşiminin üretim kapasitesine uygun olarak değiştiği ya da sosyal sınıfların ilişkilerinin, işçilerin üretim araçları ile olan ilişkisinin değişmesi (Boyer, 1988:70-71) marifetiyle yeniden yapılandırıldığı bir duruma işaret eder.

Çünkü, dünya ölçeğinde ortaya çıkan eksik tüketim krizinin aşılması sürecinin, ancak işbölümünün ve emek sürecinin uluslararasılaşması ile mümkün olduğu bir kabul olarak alınacaksa³⁰, bu kabul hiç kuşkusuz, emeğin verimliliğine yönelik emek denetim mekanizmalarının geliştirilmesi sürecini krizin aşılması sürecinin önkoşulu/aşaması haline getirecektir. Emeğin bu yeniden üretimi, uluslararası sermayenin verimliliği yönünde bir işlev göreceğinden, pazar sorunu da bu yolla çözülmüş olacaktır.

Dolayısıyla, düzenleyici kurumlar, bir yandan piyasa ile ilişkilerini, emek denetim mekanizmaları üzerinden dolayımlamakta ve bu yolla piyasayı görece özerk, arz ile talebin karşılaştığı, fiyatın belirlendiği serbest bir konuma oturtmakta diğer yandan emeğin artı değer üretimine yönelik kontrol mekanizmaları geliştirerek sermayenin verimliliği yönünde araçsallaşmaktadır. Bu doğrultuda önemli olan, birikim rejiminin niteliklerinden ziyade, düzenleme biçiminin bu birikim rejimine ne oranda eklemlendiğidir.

Kurumları da içine alacak biçimde, düzenleme biçimi, birikim rejiminin kabulleri doğrultusunda şekil kazandığına göre, eğer bu şekil sabitse, merkezdeki ülkelerin emek süreci denetimini katılıma dayalı bir yönetim politikası ile çevre ülkelerin, Fordist/Taylorist üretim yapılanmasında olduğu

³⁰ Bu husus, krizi açıklamaya dönük tüm yaklaşımların ortak kabulüdür.

gibi, doğrudan denetim uygulaması arasında bir fark yoktur. Nihayetinde, her iki durumda da, kafa ve kol emeği birbirinden ayrılacak ve işgücünün önemli bir kesimi açısından ciddi boyutlarda bir niteliksizleşme ortaya çıkacaktır (Öngen, 1994:129).

Sonuç olarak, kitle üretimi terk edilmemiş, esnekleştirilmiştir (Boyer, 1991:126-127). Taylorist üretim yapılanmasını, kendi ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiren ve yeni bilgi temeli teknolojilere uyarlayan *[Neo-Taylorizm]* bu “esnek kitle üretimi”, yüksek teknolojiye dayalı üretim planlaması yapan merkez ülkelerde tüm boyutlarıyla uygulanırken; üretim yapılanmasının sadece bir boyutu olan ve merkez ülkelerde yoğunlaşan sermayenin yayılımı için *–emek süreci üzerindeki denetimin sağlanması vasıtasıyla–* zemin işlevi gören “esnek uzmanlaşma”, çevre ülkelere ihraç edilecektir. Bu doğrultuda merkez ülkelerde, bütünüyle Postfordizme yaslanan teknoloji, kurumlar ve politikalar ile çevre ülkelerdeki, yalnızca kendisi için öngörülen rol çerçevesinde işleyen esnek uzmanlaşmanın toplum modeli arasında önemli farklar ortaya çıkacaktır (Hirst ve Zeitlin, 1997:221).

Bu esnek uzmanlaşma, gelişmekte olan ülkeler tarafından alternatif bir kalkınma stratejisi olarak alındığı takdirde, bir bütün olarak dünya ekonomik sistemi içerisindeki *–Birinci Dünya ile Üçüncü Dünya arasındaki–* karşılıklı bağımlılığa dayanan işbölümü kendisini, Postfordist sistem içerisinde, yeniden üretecektir. Zira, kendisini meydana getiren bileşenlerin heterojen düzenleme tarzlarına rağmen dünya ekonomisi bir bütün olarak belirli bir homojenliğe ve birliğe sahiptir; bu anlamda da bütün bileşenlerine kendi genel mantığını empoze ettiği söylenebilir. Dolayısıyla sistemin işleyişini bir bütün olarak ele almak gerekmektedir (Brenner ve Glick, 1991:111-112).

Bu bütün içerisinde önemli olan, teknik ve örgütsel süreçleri de içine alacak biçimde üretimin, toplumsal ilişkiler içinde kendisini nasıl anlamlandıracağı ise; emek sürecinin aşılması, sermayenin nihai amaçları için önemli bir kazanım olacaktır. Dolayısıyla, emeğin bağımlılık düzeyinin artırılması kendi başına bir amaç değildir, asıl amaca ulaşma sürecinde bir

araçtır. Bu aracın tersine çevrilmesi, emeğin nitelik düzeyinin yükseltilmesi, emek ile sermaye arasındaki bağımlılık ilişkisini ortadan kaldırmaz/azaltmaz.

4.2. Emeğin Değişen Karakteri:

Esnek üretime dayanan enformasyon ve iletişim paradigması, ana fabrika, hammadde sağlayanlar ile tüketiciler arasındaki işbirliği ve bilgi alışverişi zorunluluğu neticesinde şekil kazanır. Bu durum, tüketicinin bireysel taleplerinden başlayarak ana fabrikadaki üretim planlamasına değin giden bir çevrim yarattığından, üretim örgütlenmesi de bu çevrim neticesinde şekil kazanmış, yönetim ile işçiler arasındaki iletişim sistemi de bireyselliğe indirgenmiştir. Süreç, bir kere, işletmenin kurumsal varlığı ile bireyler üzerinden işlemeye başladığında, özellikle istihdam ve ücret koşullarındaki “zorlama” ile “oydaşma” arasındaki sınır belirsizleşir.³¹

Nitekim, işletme içerisinde işgücü verimliliğini/motivasyonunu arttırmaya, maliyetleri azaltmaya ve işçiyi işletme politikaları ile bütünleştirmeye yönelik formasyonlar, bu belirsizlik üzerine inşa edilir. Sadece bireysel motivler değil, liyakata dayalı ödeme sistemi, grup baskısı ya da işletme düzeyinde işlev gören sendikalardan gelen, emeğe yönelik zorlama da, ancak bu belirsizlik algısıyla bütünleştirildiği takdirde anlam kazanır. Zira, firma ile bütünleşmiş işyeri sendikacılığının ön plana çıkması ve yalnızca merkez işgücünü dikkate alarak, merkez işçiler ile işletme arasındaki birlikteliği esas alan –*Fordist sistemde, ulusal alanda yüklenilen misyonun devamı olarak nitelendirilebilecek bir şekilde*- politika üretmesi, hiç kuşkusuz en büyük etkisini sınıf bilincinde gösterecektir.

Öyle ki, Postfordist sistemde, eski organizasyonel biçimlerin –“*teknolojik devingenliği*” de içine alarak- canlanması, bir başka deyişle üretimin,

³¹ Yalnızca işletme ile işçi arasında değil, aynı zamanda birincil sektör olan büyük şirketler ile ikincil sektör olan küçük işletmeler ve fason çalışanlar arasındaki sınır da aynı oranda belirsizleşir.

çoğunlukla aile temelli küçük işletmelerden tarafından yapılması, aile içindeki hiyerarşik yapılanmayı ekonomik alana taşımış ve bu hiyerarşi, sınıf mücadelesini kendi içerisinde eriten³² bir mahiyet kazanmıştır. Büyük fabrikalarda ise, bir yandan ömür boyu istihdam güvencesi yalnızca erkek işgücüne tanınırken³³ diğer yandan kadınlar, erkek işgücüne karşı bir pazarlık unsuru olarak ön plana çıkartılır. Bu durumda da cinsiyetler arasındaki ilişki biçiminin niteliği, sınıf algısının önünü tıkar/kapatır.

Aynı doğrultuda, üretim yapılacak coğrafi alanda emek sürecini denetlemeye ve bu yolla emek verimliliğini *–aslında emek üzerinden sermaye verimliliği–* yönelik mekanizmalar, o toplumsal alandaki cinsiyet ayrımcılığını destekler ve yeniden üretir *–isteyerek ya da istemeyerek; hatta çoğunlukla kendiliğinden–* hale gelir. Dolayısıyla her ne kadar işveren kesimi açısından çalışma hayatında esneklik denilince ilk anlaşılması gereken şey *'değişebilirlik'* ya da başka bir ifade ile *'değişime ayak uydurabilme yeteneği'* (TİSK, 1999:5) ise de, bu esneklik, teknik açıdan vasıfsız ya da yarı vasıflı, davranışsal açıdan ise yüksek vasıflı işçilerin performanslarına bağlı olduğundan, emek açısından kısa ve güvencesiz iş, haftasonu çalışması, ücret farklılıkları, sendikaların zayıflaması, iş yasalarının zayıflatılması ve nihayet ücret esnekliği adı altında gerçek ücretlerin düşürülmesi (Erdoğan, 1994:324) anlamına gelecektir. Bu esnekliğe ilişkin algı farklılığının ortadan kaldırılması, cinsiyet ayrımcılığının yeniden üretilmesi örneğinde olduğu ya da toplumsal veya serbest piyasa koşullarının yaratılması örneğinde olduğu gibi siyasal mekanizmalara ihtiyaç duyacaktır ki, bu koşullar/bu mekanizmaların varlığı Postfordist sistem ile Fordist sistemin aynı kabuller çerçevesinde işlediğine ilişkin önemli veridir.

Nitekim, Dünya Bankası'nın, yapısal uyum programları çerçevesinde mal ve faktör piyasalarında devlet müdahalesinin kaldırılması ve giderek

³² Zira, sermaye-emek diyalektiği kırılmış ve sermayenin verimliliği aile reisi *–baba ya da amca–* eliyle üretilir hale dönüştürülmüştür.

³³ Kaldı ki, örneğin Japonya'da bu işçi bu statüye eriştiğinde artık başka bir firmada aynı koşullarda istihdam edilemez, firmadan ayrıldığı takdirde ikincil sektörün düşük ücretli ve düşük güvenceli işlerinde çalışmak zorunda kalır.

serbest piyasa koşullarının egemen hale getirilmesi sürecinde emek piyasalarının esnekleştirilmesine vurgu yapması, yapısal uyumu emek sürecini içine alacak şekilde genişletmesi (World Bank, 1995:102); aynı paralelde Uluslararası Çalışma Örgütü'nün emek piyasalarındaki esnekliği gündeme alması (ILO, 1995), bu algının yalnızca sermaye ve emek perspektifinden bakılarak aşılamayacağını göstermektedir. Dolayısıyla, sermaye-emek ilişkisinin dışında yer alan, ancak kendi uzun vadeli geleceğini ekonomik alanın verimliliğine bağlayan ve bu yolla bir iç kamuoyu oluşturan, çoğunlukla siyasi seçkinlere/mekanizmalara ihtiyaç zorunlu hale gelir.

Örneğin, piyasadaki para miktarını belirlemekten başka bir misyonu kalmamış Merkez Bankası, siyasi alanın geçirgenliğine dair en önemli işaret olarak karşımızda duruyor. Uluslararası sermayenin, mali piyasaların serbestleşmesinin ardından, düşük döviz kuru ve yüksek faiz oranına sıkıştırdığı ulusal piyasalar, uluslararası sermayenin çözüm ona kaçışını engellemek için faiz arttırımı kararı veren MB para kurulunun kararıyla rahatlıyor, gevşiyor. Dolayısıyla, piyasayı istikrarlı bir hale getirmek, piyasa dışı mekanizmalara ihtiyaç duyuyor. Serbest kur politikasının uygulandığı bir ekonomik alan içerisinde, faiz politikası üzerinden, 'serbest' piyasanın meşruiyeti sağlanmış, sosyo-kültürel alan da aynı 'serbestlik' çerçevesinde harekete geçirilmiş oluyor.

Uluslararası sermayenin gerekleri doğrultusunda işleyen bu 'serbestlik', gelişmekte olan ülkelerin bir yandan üretim ölçeğini küçültürken diğer yandan dış ticaret paylarını, üretim ve yatırım oranlarını olumsuz etkiliyor, istihdamı düşürüyor (Yentürk, 1993:52-53). Teknolojik değişim, yüksek derecede belirsizliğe ve rekabete endeksli uluslararası ekonomik çevrim içerisinde hızlı karar verme yeteneğini ve bilgiye ulaşma hızını arttırsa da ya da kamusal karar verme süreçlerinin zaman ufkuunu kısaltıp, bu kararların tüm ekonomik birimlere yayılımını hızlandırırsa da (Harvey, 1996; Latouche, 1993); aynı değişim gelişmekte olan ülkelerde bizatihi teknolojiye kaynaklanan bir

açığın da doğmasına neden olmuştur. Gelişmekte olan ülkelerdeki küçük işletmelerin, büyük ve uluslararası şirketlere eklemlenme arayışı ya da yakınlık ekonomisi içinde olan küçük işletmelerin bir araya gelerek bölgesel birliktelikler kurmaları, zorunlu olarak üretim yapılanmalarında ya da merkez ülkelerle olan bilgi ağlarında teknolojik bir değişimi gerekli kıldığından, bu değişim, finansal eksiklik nedeniyle enformel ilişkileri arttırması ve ucuz/örgütsüz bir emeği ortaya çıkarması nedeniyle makroekonomik dengesizliklerin artmasına neden olmuştur.

Öyle ki, bu makro ekonomik ortam, gelişmekte olan ülkelerdeki yerli sanayicileri yatırımdan uzak tutma yönünde bir işlev de görür. Zira, teknolojik değişimin yatırım maliyetlerinin ve yeniden örgütlenme giderlerinin yüksekliği, bu değişimin tüm çevre ülkeleri içine alacak biçimde yayılımını engellemekte ya da değişimi üretim yapılanmasının yalnızca belli bir bölümü ile sınırlanmaktadır. Dolayısıyla bu teknolojik değişim hamlesi, kalite ve güvenliği arttırmak ya da enerji ve emek maliyetlerinde bir azalma meydana getirirse de, talebe göre biçimlenen –*Postfordist sisteme anlamını veren*- ürün esnekliğini, tam zamanında stoksuз üretimi sağlayamamakta –*çoğunlukla ithal girdi kullanıldığından*- dolayısıyla değişim, “yenileştirme” ile sınırlı kalmaktadır.

Bilgi teknolojilerine dayanan ve Taylorist ilkeler doğrultusunda yönlendirilen –*otomasyonlu Fordizm*- bu yenileştirme süreci –*örneğin, Türk otomobil sanayisinin gelişimi bu sürece örnek gösterilebilir*-, Fordist sistem ile Postfordist sistemin arka planının aynılığına –*politikaları farklı olsa da*- ilişkin somut bir veri olmakla birlikte, aslında uluslararası işbölümünün doğrudan teknolojik değişimle ilişkili olmaktan çok, teknoloji marifetiyle emek süreci üzerinde sağlanan denetim oranıyla ilgili olduğunun da bir göstergesidir. A.Smith’e göre, işbölümünü belirleyen temel etken piyasaların büyüklüğü olduğundan, gelişmekte olan ülkeler için piyasanın, makroekonomik dengesizliklerin neticesinde, küçülmesiyle birlikte toplumsal üretkenlik azalacak, işçiler arasındaki kutuplaşma, teknolojik değişim neticesinde

ortaya çıkan esnek uzmanlaşmayı savunanların iddia ettiğinin tersine, kendini yeniden üretecektir.

Dolayısıyla, iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişimi temelinde coğrafi yayılma kapasitesinin artması, küçük ölçekli ve bireysel talebe dayalı üretimin artış göstermesi, büyük sermayenin gücünün azaldığı sonucuna bizi götürmez. Çünkü, bilgi birikiminin, pazarlanabilir bir ürünle en kısa süreli iş zinciri içinde buluşması, hızlı bir kalkınma ve sermaye verimliliğinin göstergesi olduğundan, üretim yapılacak coğrafyanın seçimi, o ürünü üretim potansiyelinden ziyade pazarlayabilme gücü ya da pazarın niteliği ile ilgilidir.

4.3. “Tüketim”in Yeni Nesnesi: “Hizmet”

Üretimin çevre ülkelerde, merkezin istemleri, planlamaları doğrultusunda yapıldığı düşünüldüğünde, artık üretim alanının hizmet sektörüne bağımlı hale geldiği düşünülebilir. Bir başka deyişle, hizmet sektörünün ihtiyaçları, bireysel talebe ulaşma yolları ya da bireyle kurulacak ilişkide ortaya çıkan ulusal alandaki ekonomik ya da hukuki engeller, üretim sahalarının ve o sahaya ilişkin esnekliklerin belirlenmesinde temel itici unsurlar haline gelmiştir. Zira, önemli olan bir ürünün hangi ihtiyaca cevap verdiğinden ziyade, nasıl bir farklılık yarattığı ile ilişkilidir. Farklılık ve yenilik yaratılması süreci, yeni pazarların yaratılmasını zorunlu kıldığından, bu pazarların ihtiyaç algılarının dönüştürülmesi ancak hizmet sektörünün girdileri ile mümkündür (Geray, 1995).

Bu doğrultuda, belli bir coğrafyada üretim yapan herhangi bir ekonomik birim, yalnızca üretim yapmaktan ziyade, bağlı bulunduğu uluslararası firmanın imajının yayılması ile de ilişkili olmak, bu imajın o coğrafyanın kültürel alanı içinde yer alması yönünde faaliyette bulunmak durumundadır. Çünkü, mal tüketiminden hizmet tüketimine doğru bir kayışın söz konusu olduğu yapı içerisinde, zorunlu olarak kişisel ihtiyaçlara dönük hizmet

üretiminin de artırılması gerekir. Değerlerin, hayat tarzlarının, istikrarlı ilişkilerin hem kamusal hem de özel alanı içine alacak biçimde gelip-geçiciliğe büründüğü (Larrain, 1995:147) bir toplumda ise, tüketim temposu da aynı oranda artacağından, değişen tüketim kalıplarına yönelik hizmet üretiminin de sürekli kendini yenilemesi gerekir.

Postmodernizmin bu istikrarsızlığı içinde yön bulabilmek, içinde adım atılan kültürel *–zorunlu olarak subjektif–* alanın sürekli değişen dinamiklerinden haberdar olabilmek, öncelikle bilgiye ulaşma imkanını daha sonra da o bilgiye hakim olma, yönlendirebilme olanağını yaşamsal hale getirmiştir. Bilginin bizatihi kendisi, hem popüler tüketim nesnelerinin yayılımını kontrol eden bir araç hem de aynı popüler nesnelerin bir unsuru haline gelir. Dolayısıyla, bilgi bir yandan tüketim algılarının şekillendirilmesi yönünde işlev gören, bireyler ile tüketim araçları arasındaki bir köprü diğer yandan da üretilen ve pazarlanabilen bir “meta” haline dönüşür.

Bu dönüşüm, şirketlerin üretimden çok, reklam gücü ile özellikle dağıtım mekanizmaları üzerinde kontrol gücü elde etme ihtiyacı ile birleşince, bilgi, medya alanında bir “güç” unsuru olarak yoğunlaşır (Harvey, 1996). Medya vasıtasıyla dolaymlanan bu güç ilişkisi, bireyi, değişim değeri üzerinden tanımlanan bir veri, insani ilişkileri de bizatihi tüketicinin nesnesi haline getirir. Dolayısıyla, insan, hem tüketen hem de tüketilen halini alır; insan hem bir öznedir hem de bir nesne...

İnsana ilişkin her türlü olgunun atomize olması olarak tanımlanabilecek bu postmodern durum; bireyi özgürleştirmenin çok uzağındadır. Aksine, bireyi, sözde özgürleşim/boşalım alanları marifetiyle cinsiyetin, ailenin, kimliğin, ulusal olanın, şehirlerarası şebeke ağının ve nihayetinde uluslararası olanın çizdiği iç içe geçmiş çerçevelerin/sınırlamaların tam ortasına yerleştirir.

Bu doğrultuda, ulusal olan üzerinden dolaymlanan modern dönemle, yerel olan ile uluslararası olan arasındaki ilişki bağlamında anlamlı olan

postmodern dönem arasında, bireyler açısından bir tek fark vardır: Sermaye birikiminin maksimizasyonunun uluslarüstü bir hal almasıyla birlikte, manipülasyon/yönlendirme sürecinin ulusaltı/yerel/etnik olan vasıtasıyla dolayımlanması... Bu dolayımınma sürecine, zorunlu olarak, siyasal taleplerin değişmesi ve çeşitlenmesi eşlik etmiş, “kitle demokrasisi”nin yerini “esnek demokrasi” almıştır.³⁴

Bu yeni demokrasi ideali, modernizmin 19.yüzyıl başındaki pozitivistik yeniden inşasında da görüldüğü üzere, fiziğin belirlenimi altındadır. Öyle ki, Kuantum fiziğinin atomaltı dünyasını keşfi, “maddenin en küçük yapı taşı”nın, atomun, kendini maddeden bağımsız olarak da tanımlayabilmesine olanak tanımıştır. Atom, artık, kendi içinde nedenselliğe sahip, varoluş koşullarını kendi içerisinde barındıran ve dolayısıyla kendisini bütünleyen alt unsurlarına anlam veren temel dinamiktir.

Bu sürecin, toplumsal alana aktarılması, “toplumun en küçük yapı taşı” olan bireye, toplumdan ve dolayısıyla toplumla kurduğu kültürel ve tarihsel ilişkiden bağımsız bir bütünsellik atfetmiştir. Dolayısıyla birey, artık, kendisini çevreleyen tüm belirleyici çerçeveleri kendi içerisinde barındıran, bu çerçevelere anlam veren, algısal seçiciliği marifetiyle bu çerçeveler üzerinde inisiyatif kullanabilen, toplumsal alandan bağımsız, kendini topluma göre tanımlamayan, kendi ontolojik kökenlerini kendi içerisinde barındıran bir bütündür.

İşte bu bütünlük üzerine inşa edilen, bir bütün olarak bireyin ilişkilerine, tercihlerine göre biçim kazanan; toplumu da, bütünler arası bu ilişkide anlam bulan, a priori kabulleri olmayan bir veriye indirgeyen yeni demokrasi anlayışının, özellikle işletme düzeyinde emek ile kurumsal varlık/tüzel kişilik arasındaki, tüm temsiliyetleri ya da sınıfsal bağları dışarıda bırakan, bireysel görüşmelerle/sözleşmelerle paralellik taşıması, bunun çerçevesini çizmesi, buna meşru bir zemin hazırlaması aşîkârdır. Yine aynı paralelde,

³⁴ Toffler'a göre "mozaik demokrasisi", Masuda'ya göre ise "katılımcı demokrasi"...

bireyleri/emeği kurumsal varlıkla özdeşleştiren, kurumların birey üzerinden hareket kabiliyetini arttıran ve aslında tikel/bireysel olanı ihmal eden modern liberal demokrasinin bu yeniden üretimi, bir yandan farklılıklara vurgu yaparken diğer yandan bu farklılıklara sunduğu “eşik” marifetiyle tümel olanı yeniden üretir.³⁵

³⁵ Bu çerçevede, Avrupa Birliğinin varoluş kökenlerini Kant'ın “Ebedi Barış Projesine” dayandırması, barış olgusunu kendi tekeline alması ve bu vasıtayla kendisinin karşısında yer alan, ortak politikalar yürütmeyen tüm oluşumları barış karşıtı haline getirmesi ya da “Medeniyetler Buluşması” söyleminin Batı/Hıristiyan medeniyeti dışındaki medeniyet[ler]e, Batının rasyonel kapitalist ilerleme nosyonunu önermesi ve ekonomi üzerinden insanlığın Batı/Hıristiyan –ve *Yahudi*- medeniyetine ait değerler üzerinden yaşam şansı bulabilmesini mümkün kılması önemli göstergelerdir. Yine, Thatcherizmin “iki ulus” vurgusu ya da son dönemdeki “Türkiyelilik” vurgusu aynı paralelde işlev görür. Tümel, tikele ait olmayan nitelikler üzerinden yeniden üretir.

İKİNCİ BÖLÜM

[POST]FORDİST TÜKETİM

1. [POST]FORDİST [POST]MODERNLİĞİN POPÜLERLİĞİ

Yeni ekonomik çevrim içerisinde talep ileri düzeyde çeşitlendiği ve parçalandığı için, küçük ve orta büyüklükteki şirketler daha güçlü bir konuma yerleşmişlerdir. Talep birey düzeyinde işlediği, bireysel farklılıklara dayandığı ve hareketliliğe sahip olduğundan, şirketlerin de bu hareketliliğe göre biçim kazanması zorunluluğu, şirket büyüklüğünden ziyade, küçük şirketlerin birlikteliğinden doğan üretim zincirlerinin organizasyonunu ve bilgi akışını ön plana çıkarmıştır. Zira, her ne kadar tüm şirketler farklı coğrafyalarda faaliyet göstermelerinden ve dolayısıyla üretimin parçalı doğasından kaynaklanan rekabet ve farklılaşma, yine aynı atomize olmuş şirketlerin ulus devleti çerçevelerine duyarsız, hukuki düzenlemelerini aşan yapısı ve küresel ekonomi ile doğrudan eklemlenme ihtiyacından dolayı bir birliktelik kültürü yaratılarak dengelenir.

Küresel ekonominin, Fordist sistemde inşa edilen uluslarüstü örgütler/uluslararası anlaşma ve kararlar vasıtasıyla işleyen yapısı kendisini yeniden üretirken, aynı ekonominin talebe yaklaşma biçimi ve bu doğrultuda sermayenin maksimizasyonu yönündeki araçları değişmiştir. Yine bu doğrultuda eski araçlar geçerliliğini yitirmemiş, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere aktarılmış, gelişmiş ülkelerin bilgi temelli ve talebe göre biçim kazanan yeni üretim yapılanmaları vasıtasıyla bu süreç, daha önce küresel düzeyde işleyen standart talep yapısını ulusal düzeyde işler ve ulusal farklılığı da talep ve dolayısıyla ihtiyaç algılarındaki farklılığa indirger hale gelmiştir. Bir başka deyişle, ulusal ekonomilerde egemen olmaya devam eden Fordist sisteme dair üretim yapılanmaları vasıtasıyla ulusal coğrafyada

bir talep birlikteliği sağlanırken, uluslarüstü üretim ağı, topyekün talebe dayalı uluslararasıdaki eşgüdümü sağlar hale gelecektir.

Bu doğrultuda şirketler için öngörülen ve talepteki farklılığa dayanan model, yine *–Fordist sistemde olduğu gibi–* siyasal yapıyı içine alarak genişleyecek, ulusal siyasal yapıların da bu modele uygun olarak örgütlenmesinin yolunu açacaktır. Dolayısıyla bu sistemde artık ulusal devlet, norm koyucu ve maksimum fayda için ekonomik alanın sınırlarını çizen başat aktör sıfatından sıyrılarak, sadece ekonomideki diğer unsurlarla rekabet eden bir kurum sıfatını yüklenecek, dolayısıyla fonksiyonları ekonomik terimlerle ifade edilecek, siyasal alandaki rolleri ise, ulusaltı ve ulusüstü düzeyde *–yine ekonomik alanın maksimizasyonunu sağlayacak talebin üretilmesi/yaratılması yönünde–* işleyen kurumlar vasıtasıyla yürütülecektir.

Ulusüstü ve bölgesel entegrasyon projeleri çerçevesinde araçsallaştırılan yerel/etnik/ulusaltı unsurlar nedeniyle ekonomik bir aktöre indirgenen ulus devlet, artık küresel sermayenin verimliliğinde optimum ölçek olmaktan çıkmıştır. Bu durum, yani yerel unsurların küresel unsurlarla eklemlenmesi *–teorinin global politikanın/pratiğin ise yerel düzeyde işlerlik kazanması–*, onların ekonomik ve siyasi taleplerinin bir aracı haline gelmesi, sanayi toplumunun merkeziyetçi eğilimlerini zayıflatmadığı gibi, bireyselliğin ön plana çıkarılması yönünde de bir yanılsama alanı oluşturur. Nitekim, ulus devlet yapılanmasına atfedilen hiyerarşik-bürokratik yapılanmanın küresel ile yerel olanın işbirliği doğrultusunda devreden çıkarılması, belli bir özgürlük alanına duyulan ihtiyaçtan çok, bu yapılanmanın parçalı bir piyasada işlevsiz kalmasındadır. Yine aynı süreç, küçük ve marjinal grupların özgürleşmesini sağlamadığı gibi; yerel unsurlar vasıtasıyla sosyal, ulusüstü sistemler vasıtasıyla teknolojik denetimin *–örneğin, internet vasıtasıyla–* arttığı sonucuna bizi götürür.

Dolayısıyla teknoloji, işgücünün tamamlayıcısı *–ya da tam tersi–* olmaktan çıkarılmış, işgücüne anlam veren, onu kapsayan, yönlendiren temel mekanizma haline gelmiştir. Hiç kuşkusuz, hem bu teknolojiye bizi

götüren hem de yeni toplumsal düzene adını/ruhunu veren bilgi, bu doğrultuda, temel iktidar sembolü halini almıştır. Bu toplumda başarı ya da başarısızlık, tümüyle bilgiye endekslenmiştir. Bilgi, hem ulusal alandaki hem de uluslararası sistemdeki iktidar ilişkilerini belirleyen temel mekanizma haline gelmiş; bilgiye ulusal alanda verilen önem, uluslararasındaki hiyerarşinin de temel belirleyicisi olmuştur.

Gelişmiş ülkeler tarafından ve o ülkelerin gerekliklerine, ihtiyaçlarına, dünya sistemlerindeki konumlarına uygun olarak üretilen, uygulamaya konulan bilgi, gelişmekte olan/gelişmemiş ülkeler tarafından olduğu gibi aktarılmış, o etkinlik alanına/coğrafyaya adapte edilmiş ve bu tek yönlü bilgi aktarım süreci bilginin özgürleştirici işlevleri retoriği marifetiyle estetize edilmiştir. Bu durumda gelişmiş ülkeler 'bilgi üreten ofisler', gelişmekte olan ülkeler ise, imalat işlerinin yapıldığı 'dünya atölyesi' işlevini yüklenmişlerdir (Bozkurt, 1996; Göker, 1995).

Bu doğrultuda, sanayi toplumu ile özdeşleştirilen otorite, disiplin, örgütsel bağlılık, yerel düzeyde işleyen dayanışma, özgürlük, bireysellik söyleminin içine gizlenmiştir. Bu süreç, bilginin çok hızlı tüketilmesi ve eskimesinden dolayı, gelişmiş olan ülkelerin yeni bilgi ihraçlarıyla kendini yeniden üretmiştir. Nitekim, günümüzde, özellikle uluslararası iktisat literatüründe kullanılan, dünya ekonomik siteminin, ulusal parası küresel piyasaları etkileyemeyen küçük ekonomiler [*örneğin, Türkiye, Norveç*] ile ulusal parası küresel piyasaları yönlendiren büyük ekonomilerden [*örneğin, ABD ve ortak kültür/din anlayışına yaslanan yeni bir ulus fikri etrafında AB*] oluştuğu bilgisi, aslında uluslararası bağımlılık çevriminin, -*bu çevrimin nedenlerini ve tarihsel gelişimini sorgulamayan*- ulusal bilim yazını tarafından nasıl dolayımlandırıldığına ilişkin önemli bir veridir.

Daniell Bell'in "endüstri sonrası toplum" analizinde, bilgiye -*aslında yönlendirilmiş bilgi, bir başka deyişle enformasyon*- atfedilen bu değer, toprak, sermaye ve emek gibi geleneksel kaynakların yeni toplumun -*bilgi toplumu*- tahayyül sınırları içindeki yerlerini yitirdiğinin de bir göstergesidir.

Bu toplumsal tahayyül içerisinde, hiç kuşkusuz, bu tahayyülün çerçevesini çizen, içeriğini belirleyen en önemli alan, iletişimdir. Bilgi tabanlı teknolojilerin üretim alanında kullanılmaya başlanmasına paralel bir şekilde parçalanmış piyasaları bir arada tutacak bilgisayar temelli iletişim teknolojilerinin kullanılmaya başlanması ve özellikle medya alanında faaliyet gösteren aktörlerin, çoğunlukla, de facto bir biçimde –*ulusal devletin sözü edilen dönemde norm koyucu işlevinin gerilemesi ve onun sadece bir aktöre indirgenmesine paralel bir şekilde*- artış göstermesi, parçalanmış talepleri bir arada tutmayı artık kamuya ait tek bir medya aktörüyle sağlamanın imkansızlığının göstergesidir.

1.1. Bireylerin/Emeğin İlişki Algılarının Dönüş[tür]ümü:

Üretim alanındaki bilgi temelli bilgisayarları ve bilgiyi işleyen insanı temel alan yapılanmaya paralel bir şekilde, toplumsal alandaki ilişkiler de çalışma ilişkilerinin bir yansıması haline gelmiştir. Çalışma ilişkilerinin üretim alanının sınırlarını aşarak toplumsal bir zemin bulmasında, sosyalleşme sürecinin bir parçası haline gelmesinde, temel faktör olan eğitim –*bilginin teorik alana olan ihtiyacının bir sonucu olarak*- ve bu eğitimin temel/ilk mekanı olması sebebiyle de aile önemli bir rol yüklenmiştir. Zira, Fordist sistemden farklı bir şekilde, yeni toplumsal sistem içerisinde aile, ulusal siyasanın bireye aktarılmasında bir taşıyıcı değil; dolayısıyla ulusal coğrafya içerisinde –*öncelikle ulusal*- standart bilinç yapılarının oluşmasında yer alan bir faktör olmaktan çıkıp, bilgi ağının içerisinde yer alan, bilgiyi kullanan, bu bilgi temelinde ihtiyaçlarını gideren/talepte bulunan ve bilginin nesnelliği oranında objektif bilginin bireye yansıtılmasında rol üstlenen bir varlık durumunu yansıtır. Bir başka deyişle, aile, bilgiyi kendi süzgecinden geçirerek bireye aktaran ve kendi bilinç yapısının belirlenmemişliği oranında özgür olarak talepte bulunan bireyler yetiştiren, bilgiye yaklaşma biçimine ilişkin kendi kabulleri olan birim haline gelmiştir.

Üretim alanında, bireylerin katılımıyla sağlanan ve uzmanlığa dayanan iş birimlerine benzer bir şekilde, aile, bu uzmanlığın neticesinde elde edilen bilgilerin toplumsal alana aktarılmasında, üretim sahasından bağımsız olarak değerlendirilmeyecek bir rol yüklenmiştir. Postfordist sistemdeki ekip arkadaşlığına dayanan, ekip-birey ilişkileri üzerinden verimliliği arttırmaya yönelik ve hiyerarşik olmayan üretim yapılanmasını destekler mahiyette, bu bilgilerin kültürlenme sürecinde edinilmesine yönelik olarak aile birimi, çalışma ilişkilerini, akrabalık temelinde aile içine aktarmış ve mevcut kültürel kalıplar içerisinde aile reisliği/baba eliyle yürütülen hiyerarşi paylaşılmış, nitekim bu paylaşım içerisinde, yeni toplum düzeninde ön plana çıkan olgusal gerçeklik, kadın olmuştur.

Hiyerarşiye dayalı bürokrasinin ortadan kaldırılması süreci, çalışanlar arasındaki iş örgütlenmesini de değiştirmiş, sermaye sahibi *[ya da benzer bir şekilde toprak sahibi]* ile çalışanlar arasındaki ilişki, yeni bir çalışan grubunun ortaya çıkması ile dolayımlanmış. Bu durumun, sermaye sahibini iş sahasından bağımsızlaştırması, işgücü için görece bir özgürlük alanının ortaya çıkması sonucunu doğurabileceği gibi, bizzat bu yeni grubun üretim araçları ve üretim olanaklarına sahip olması, bu özgürlük alanının ihtimalini daha en başından ortadan kaldırmıştır. Üretim sürecine sokulan bilginin, bilgi verimliliğine yaslanan bu bilgi işçisi, diğer işçilerden farklı olarak, yeni ortaya çıkan teknik ve profesyonel bir sınıfın üyesi ise de, bu durum, Fordist sistemden farklı olarak ürün yenileme ve kalite artışı sürecine etkin katkı yapabilecek yeni bir işgücü profilinin ortaya çıktığı anlamına gelmez. Zira, her ne kadar, işgücü, üretim için yeterli teorik altyapıya sahip olsa da, bu teorik altyapı ürün ile doğrudan bir ilişkiye giremez; çünkü mevcut ya da üretilen bilgi, teknolojik altyapıya aktarılır. Dolayısıyla bu işgücü, ancak, üretim teknolojisinin üretim sürecine katılımında aktif bir rol üstlenebilir. Bir başka deyişle, sözü edilen işgücü sınıfı ile ürün arasındaki ilişki, üretim teknolojileri marifetiyle yürütülür/dolayımlanır ve dolayısıyla da işgücünün ürüne yabancılaşması süreci, Fordist sistemde olduğu gibi, devam eder/yeniden üretilir.

Mikroelektronik ve bilgisayar destekli teknolojiler vasıtasıyla rekabet gücünün arttırılmasına dayanan bu yeniden üretim süreci, yönetim teknolojilerinde bir köklü değişime neden olmuşsa da, bu değişimin bireysel alanı genişleten veya örgüt yönetimine katılım olanaklarını genişleten bir işlev göttüğünü söylemek oldukça güç olacaktır. İş örgütlenmesini düzenleyen felsefi arka plan aynı kalmak kaydıyla, bu arka planı yeniden üretecek mekanizmalar değişmiştir. Öyle ki; merkeziyetçi yönetim anlayışının, katı bürokratik yapının ya da dikey haberleşme ağının; yerinden yönetim, öz denetim ve yatay bilgi akışı doğrultusunda yeniden düzenlenmesi, sadece üretim alanı ile sınırlı kalmayan topyekün bir paradigma değişikliğinin üretim alanına yansımından ibarettir. Bu doğrultuda üretim alanındaki bu yeni organizasyon biçimi, üretim verimliliği yönündeki araçsal faaliyetler, sadece üretim alanı içerisinde kalınarak açıklanabilecek, nedenleri ve sonuçları bu alan içerisinde bulunabilecek bir duruma işaret etmez.

Nitekim, sermayeye yaslanan egemen ekonomi politika –*Postfordizm*- çerçevesinde şekillenen toplum yapısı –*bilgi toplumu*-, ekonomik alanının düzenleme biçimini –*esneklik*- belirler hale gelmiştir. İşte, ekonomik alan ile sosyo-kültürel alan arasındaki bu ilişki biçimi, belirleyicilik işlevinin genel-geçer bir durumdan, zaman ve mekan odaklı bir hal kazanması; bu doğrultuda, belirlenim ilişkisinin değişmesi neticesinde meta anlatıların geçerliliklerini yitirmesi, yeni bir kültür formunun, postmodernizmin, bilimsel alan içerisindeki yerini belirler. Desantralizasyon, bireysellik ve çoğulculuk kavramlarından beslenen bu kültürel formu, küreselleşme ve bilgi toplumu söyleminin/sürecinin gündelik hayat ile ilişkiye girmesi yönünde işlev görür. Bir başka deyişle, maddi hayat temelinde şekillenen ekonomi-politikaya, maneviyat kazandırır, ona toplumsal bir zemin yaratır.

Bu zemin arayışı, postmodernizm içerisinde iletişimin konumunu daha da güçlendirir. Öyle ki, kültürel hayatın birey temelinde işlemeye başlamasına paralel olarak gelişen çoğulculuk fikrine, iletişim kanallarının

çoğullaşması eşlik etmiştir. Bu süreç, mikroelektronikteki gelişmeler ve bu doğrultuda iletişim teknolojisinin yenilenmesi süreci ile de devam etmiştir. Yani, yeni üretim organizasyonu ve çalışma ilişkilerinin düzenleyen teknolojik süreç, iletişim organizasyonu vasıtasıyla kültürel hayatın da düzenlenmesi yönünde bir işlev yüklenmiştir. Zira, iletişim donanımındaki yenilenmenin temel nedeni de, üretim altyapısında olduğu gibi, ekonomik girdi sağlanması ve verimliliğin artırılması ihtiyacı olmuştur.

Bu durum, yeni kültürel formun temel birimi haline gelen bireylere reel bir özgürleşme imkanı sağlamadığı ya da toplumsal anlamda çoğulculaşmayı amaç edinmediği gibi, ironik bir şekilde, bireysellik ve çoğulculuk idea'sının ön plan çıkarılması, bizzat bu idea'nın verimlilik yönünde bir değişken konumuna indirildiğinin göstergesidir. Bilgi teknolojilerine yapılan büyük yatırım neticesinde teknolojinin giderek ucuzlaması ve kitlesel haberleşmenin çözülmesi; bireyin konumunu güçlendirmede ya da bilginin yayılmasını sağlayamadığı gibi, bilginin kitlesel/kitle için üretimini ve aynı bilginin gelişen kitle iletişim araçlarının marifetiyle yönlendirilebilirliğini olanaklı hale getirmiştir.

1.2. Paranın Esnek Karakteri ve Ekonominin Yeni Çevrimi:

Fordist sistemin, büyük ölçüde iç piyasalara dönük kitlesel üretimi dengeleyen standart tüketim araçlarına dayanan yapısının tersine, Postfordist sistem, üretim mekanlarının parçalanması ve uluslararasılaşmasına dayandığından mali piyasaların da bu parçalanma içerisinde kolayca hareket edebilmesi önem kazanmıştır (Storper, 1997:218). Finansal sistemdeki işlem hacim ve miktarının önemli ölçüde artması, parayı maddi olarak taşımanın maliyetinin yüksekliği, iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmelere bağlı olarak iletişim maliyetlerinin düşmesiyle birleşince üretim yapılanmasının esnekliğine, finansal sistemlerin de esnek bir karakter kazanması eşlik etmiştir.

Uydu iletişim sistemlerinin iletişimin birim maliyetini ve zamanı, mesafeden bağımsız hale getirmesi [*zaman-mekan ilişkisinin mekanın tekelinden çıkarılması*] ulusüstü şirketlerin farklı coğrafyalarda yer alan birimlerini finans, piyasa, girdi maliyetleri, kalite kontrol ve emek sürecine ilişkin eş zamanlı olarak denetleyebilmesi/yönlendirebilmesini mümkün kılmıştır (Harvey, 1996; Eraydın, 1992; Ekin, 1996; Çıracı ve Erkut, 1998). Bu karakter neticesinde parçalanmış üretim mekanları arasındaki para/bilgi akışı hızlı ve düzenli bir biçimde sağlanabilmiş, kayıtlar düzenli ve sağlıklı tutulabilmektedir.

Bir başka deyişle, üretim ve finansal sistemdeki bilişim teknolojilerini temel alan esnekliğe, farklılığa, parçalanmaya paralel olarak gelişen ve yine finansal sistem üzerinden gerçekleşen aynılık, düzenlilik, birlik hem ödeme sistemlerindeki etkinlik derecesini hem de sermayeye hızlı hareket etme yetisi sağlayarak ekonomideki verimliliği arttırmaya yönelik olarak işlev yüklenmiştir.

Bu işlevin bir uzantısı olarak ‘veri’leri, aldığı komutlara bağlı olarak yüklenen ve bunları işleyerek problemleri çözen bilgisayarlar, çok kolay ve hızlı biçimde, çok büyük miktarlarda bilgiye erişilmesini olanaklı kılarken, toplumsal yaşamı da bu bilginin ve teknolojinin bir uzantısı, verimliliğin sağlanması yönündeki bir ‘veri’ haline getirmiştir. Zira, liberalleşen küresel piyasalara paralel gelişen iletişim teknolojileri bu verinin kullanılabilirliğini/yönlendirilebilirliğini arttırmaya yönelik olarak işlev gören üretim mekanizmalarıdır.

Dolayısıyla üretim süreci, sadece ekonomik alan ile sınırlı olmayan toplumsal bir anlama haizdir. Ekonomik alanda üretilen çalışma ilişkileri –*yönetim ve bölüşüm sürecinin de içine alacak biçimde*- kültürel alana aktarılacak toplumsal bir zemin kazanır. Bu doğrultuda Postfordist yapılanmanın esnek üretim ve istihdam düzenlemeleri, tüketim ve dolayısıyla üretim alanındaki standardizasyonu ortadan kaldırmaya yönelik ekonomi

politikası, bireyi ve dolayısıyla kültürel çoğulculuğu, belirsizliği vurgulayan bir kültürel form, postmodernizm marifetiyle meşruiyet kazanır, toplumsal bir değer haline gelir. Bu süreç içerisinde toplumsal olgular, ekonomik olanla ilişkilendirilerek ona anlam verir, yeniden üretir. Bir başka deyişle, yurttaşlara daha fazla özgürlük sağlanmasının olanaklılığı, devletin küçülmesi ve bu doğrultuda serbest piyasanın geliştirilmesi sürecinin bir parçası, toplumsal bir dinamiği olarak işlev görür.

Toplumsal olan, bir kere, ekonomik olanın bağımlı değişkeni haline getirildiğinde, örneğin özgürlük düşüncesi, ekonomik verimliliğin sağlanması doğrultusunda hayat bulabilecek ve dolayısıyla tüketici talepleri etrafında şekil kazanan bir konuma indirgenmiş olur. Bu doğrultuda mevcut ekonomik sistem, toplumsala gömülmüş ve toplumsal amaçlayan kurumların, güçlerin ve örgütlerin, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi etrafındaki eylemlerinin toplamı haline gelir. Özgürlük fikri özelinde toplumsal olan, rasyonel bir kapitalist yapılanmada kâr üretilmesini ve daima yeniden üretilmesini gerektiren bir ekonomik sistemin temel özellikleri olarak, ekonomik olan ile ilişkisi çerçevesinde tanımlanır.³⁶

Yine benzer bir şekilde, devletin politik sorumluluğunun bölgesel veya yerel birimlere aktarılması, egemen siyasanın desantralize olması veya kamusal bir işlev yüklenen, kamu tarafından kurulmuş ama tamamıyla kamuya ait olmayan kuruluşlarının [*örneğin Merkez Bankası*] ekonomik ağırlığının parçalanması, özel veya kamu sermayesine dayanan finans kuruluşları eliyle yürütülmesi, kamu bütçesindeki ağırlığının azalması –*hazineye açılan kredilerin azalması nedeniyle*– dolayısıyla kamu eliyle yürütülen, kamunun düzenlediği, ekonomide başat aktör olma rolünü üstlendiği egemen ekonomi politikanın desantralize olması doğrudan özerklik durumuna bizi götürmez. Bu yeni, desantralize olmuş süreç içerisinde, yerel olan aracılığıyla yürütülen siyasal politikalar ile yine yerel ekonomik birimler

³⁶ Meta piyasasının 'özgürlüğü', işgücü piyasasının 'özgürlüğü', girişimciler sınıfına dahil olmak 'özgürlüğü', sözleşme 'özgürlüğü'...

aracılığıyla işleyen ekonomi politika daha dar –ulusal olana göre- bir coğrafyada yeniden karşı karşıya gelir, eklemlenir ve daha önce ulusal alan üzerinde işleyen küresel olanla ilişkiye geçme ihtiyacı/zorunluluğu, ulusu oluşturan olgular üzerinden kurulan yerel birliktelikler –*etnik, mezhepsel, kentsel, kırsal, bölgesel* vs.- vasıtasıyla yeniden üretilir.

1.3. Teknoloji İdeolojisinin Genişleyerek Yeniden Üretimi:

Postmodernistler, bir yandan toplumsal alanın kaotik, heterojen ve bütünleştirilemez olduğu tezine yaslanarak ulusu, ekonomik verimlilik yönünde işlev gören “hayali bir cemaat” olarak nitelendirirken; diğer yandan aynı “hayali cemaat” içerisindeki dinamikleri ekonomik verimliliğin mekansal odakları haline getirir. Bu kültürel bakışın ekonomik yansımasında ise, gelişmiş ülkeler egemen norm haline gelen bilginin üretimine yönelirken, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerle olan ilişkisinin niteliğine bağlı olarak hep “gelişmekte olacak” ülkelerdeki yerel örgütlenmeler, Fordist/eski/özel amaçlı üretim teknolojilerine dayanan fason üretim mekanizmaları ile gelişmiş ülkelerdeki bilgiyi krizlere karşı koruyacak, tampon/risk emici bir misyon yüklenmişlerdir.

Dolayısıyla bu sistem içerisinde yalnızca riskin desantralizasyonu söz konusu olmayıp, risk faktörlerinin gelişmekte olan/gelişmemiş ülkelere aktarılması süreci de mevcuttur. Çoğunlukla gelişmiş ülkelerde yer alan merkez şirketler ya da bu şirketlerin üretim yapılan ulusal coğrafyadaki aktörleri, her ne kadar yerel ekonomik birimler üzerinde doğrudan yönlendirme gücüne sahip olmasa da üretim yapılabilecek yerel mekanların çokluğunu/esnekliğini vurgulayarak dolaylı bir güç ilişkisini yeniden üretmektedir. Zira, yerel ekonomik aktörlerin üretim ve yatırım kararları, bu güç ilişkisinin tarafı olmayı –*çoğunlukla bağımlı tarafı*- zorunlu hale getirdiğinden ve yerel politik aktörlerin siyasal alandaki geleceği, faaliyet gösterilen coğrafyanın verimliliğine, rekabet gücüne, tüketici taleplerine

cevap verme yetisine bağılı olduğundan yerel olan ile küresel olan arasındaki bu ilişki, ulusal hükümetlerin bağımsız hareket edebilme yeteneğini sınırlamaktadır.

Dolayısıyla işlik düzeyindeki işbölümü, küresel düzlemde uluslar arasındaki bir faaliyet alanı olmaktan çıkıp, yerel unsurlar arasındaki ulus lehine olan işbölümünü rekabet alanında, işgücü arasındaki hiyerarşiyi de uluslararası yeniden üretiyor. Bu rekabet alanında yer alan yerel aktörlerin rekabet edebilme, bu rekabet alanındaki paylarını arttırabilme ihtimali ancak teknolojik ilerleme ile mümkün olduğundan, bu ilerleme teknoloji üretmekten çok teknoloji transferi marifetiyle sağlanabilecektir.

Bu doğrultuda, gelişmiş ülkeler için bir meta haline gelen bilgi, teknoloji üretimi vasıtasıyla kendilerini merkeze alan küresel ekonomiye ürün bazında katkı yapmaktan çok, üretilen teknolojinin ihracı vasıtasıyla ekonomik birimler/aktörler arasındaki eşgüdümü sağlamak ve bu birimler arasındaki rekabetin küresel ekonomide bir verimlilik artışını yaratmasına yardımcı olmaktır. Dolayısıyla bilgi ile ürün arasında doğrudan bir ilişki olmamakla birlikte, aynı bilgi üretim sahaları arasındaki denetim ve yönlendirmeyi teknolojik altyapı vasıtasıyla sağlamaya yönelik olarak işlev görmektedir.

Çünkü teknoloji ihracı, o teknolojiyi kullanmaya yönelik bilgiyi ve o teknolojinin verimliliğine dönük kültürel alanın –*çalışma ve toplumsal ilişkiler de içine alacak biçimde*- inşasını zorunlu kılar. Bu zorunluluk içerisinde, ihraç edilen teknoloji, ihraç edenin bilgisini, kültürünü ve zorunlu olarak tarihsel deneyimini içine alacağından, ihraç edilen coğrafyanın demografik yapısı, emek piyasasının nitelikleri ve çalışma ilişkileri bu teknolojinin adaptasyonunu sorunlu hale getirecektir.

Teknolojinin nitelikli emeğin yerine ikamesi ve sermayenin artık değeri daha düşük işgücü maliyetleriyle üretebilmesi doğrultusunda gerçekleşen/planlanan bu süreç, işsizliğin ve nüfus artışının önemli bir sorun teşkil ettiği –*dolayısıyla emek yoğun bir teknoloji kullanılması gereken*–

gelişmekte olan bir ülkede, bu sorunları yapısal bir hale getirecek, “istihdamda gettolaşma”yı doğuracak ve nihayetinde “çalışmanın sonu”nu getirecektir. Bu süreç içerisinde gelişen teknolojilerin ya da bilgi teknolojilerinin işsizliği azalttığı söylemi, ancak teknoloji ihraç eden ve bu teknolojiler marifetiyle küresel piyasalarda yer alan ekonomik birimlerin üretim faktörlerini belirleyen ülkeler için geçerlidir.

Bu belirlenim ilişkisi içerisinde, üretimi insan müdahalesinden arındırarak sermayenin maksimizasyonuna yönelmek, toplumsal alan ile ekonomik alan arasındaki karşılıklı ilişkiyi ekonomi lehine kopararak, ulusal ekonomi düzeyinde sektörler –*formel ve enformel sektörler*- arasında ve işyeri düzeyinde ise işgücü –*çekirdek ve çevre işgücü*- arasında bölünmeyi doğuracağı gibi, bu bölünme çalışanın niteliğinin nicel verilere indirgenmesi/endekslenmesi nedeniyle de toplumsal bir mahiyet kazanacaktır. Zira işin anlamı, üretim süreci sonucunda elde edilen çıktının/ürünün niteliği ile ilişkili olmaktan çıkıp, üretim teknolojisi ve maliyetleri ile ilişkili hale gelecektir ki; aynı sürecin toplumsal alana aktarılması bireyin adımlarını, kendisini ve bu “kendi”liği çevreleyen çıkar ilişkilerini temel alarak dolayısıyla bir sosyal ilişkinin kendisine yüklediği maliyeti düşünerek atmasını “rasyonel” hale getirir.

“Rasyonel” kılınan bu süreç içerisinde toplumsal ve ekonomik alanı da içine alacak biçimde her şeyin atomize olması, “bireyci”lik üzerinden işler hale gelmesi ve her bireyin kendi içerisinde başlangıcı/sonu olan birer birim haline gelmesi neticesinde toplumsal bağlarının zayıflatılması, sınıfsal ya da tarihsel dayanışmanın önüne geçmesi bir yana; verimliliğe dayanan mekansal birlikteliklerin rekabet edebilmesi düşüncesine dayanarak etnik veya mezhepsel aidiyetleri aşıp evrensel bir insan idealine ulaşma imkanını da ortadan kaldırır. Dolayısıyla siyasal alanda, çoğunluk üzerinden işleyen liberal demokrasi vasıtasıyla ulusal alan içerisinde ötekileştirme sürecine zemin hazırlayan uluslarüstü sermaye, ötekileştirilen kesimlerle ekonomik birlikteliğe girerek “özgürlük” söylemine dayanan bir yanılsama alanı yaratır.

Bir başka deyişle, uluslarüstü sermayeden başlayarak ulusal siyasi elitler üzerinden dolaymlanan ve etkisini kültürel farklılıklar üzerinde gösteren süreç; aynı uluslarüstü sermayenin kültürel farklılığı ön plan çıkaran, ekonomi merkezli, politikalarıyla dengelenir. Kısacası; sorun, çözüm olarak kendisini sunar.

Bir yandan nesnel çıkarların ve emeğe dayanan ortak davranma yeteneğinin önüne geçilebilmesi (Öngen, 1995:841) mümkün hale gelirken diğer yandan örneğin sendikaların ya da diğer demokratik kitle örgütlerinin etki alanları daraltılır/parçalanır/kitlesele işlevleri dağıtılır. Fordist sistemde hem kitlesele üretim hem de kitlesele tüketimde yer alarak sermaye yönünde araçsallaşan emek, Postfordist sistemde bu araçsallığını esneklikle birleştirerek kolay yönlendirilebilir ve denetlenebilir hale gelir.

Bir başka deyişle, tarihsel olarak sermayeye anlam veren, sermayenin varlık nedeni olan emek, yeni üretim koşulları ve kültür formu içerisinde sermayenin kendisini yeniden üretme mekanizmalarından birisi olma durumuna indirgenir. Zira, uluslarüstü mekanizmalarla yapısal uyumun gerçekleştirilmesi zorunluluğu ve bu yapısal uyumu gerçekleştirecek olanın üretim için bir cazibe merkezi haline getirilmesi yönündeki çabalar, aynı uyum politikasının bir parçası olarak işgücü piyasasının hem emek örgütlenmesi hem de işgücü sayısı, ücretleri ve çalışma biçimleri üzerinden esnekleştirilmesini *–uluslarüstü sermayenin verimliliği doğrultusunda yönlendirilmeye açık hale getirilmesini-* gerektirmektedir.

Postfordizmi, esnek makineler yada sistemler ve esnek işgücüne dayanan, bir esnek üretim/emek süreci (Jessob, 1994:257) olarak tanımlarsak, istihdam hacmi ve biçimlerinde, ürünün niteliğinde, emek piyasalarında, üretim organizasyonunda ve en temelde teknolojik işlevlerinde (Belek, 1997:66) gerçekleşen bu esnekleşme/yumuşama, bir yandan sermayenin organik bileşimini daha da işlevsel hale getirirken diğer yandan bu işlevselliğin yol açabileceği maliyet artırıcı ya da kar oranlarını azaltıcı

eğilimlerin de önüne geçmek –*emek maliyetlerini düşürmek yoluyla*- yönünde bir işlev yüklenir.

1.4. Yeni Yöneti[ş]im Mekanizmaları:

Üretim mekanının ekonomik ve kültürel koşullarına zorunlu olarak bağlı, fiziksel olarak kümelenmiş ve ayrılmış birimlerin, aynı bütünün farklı bölümlerini üretmeye dönük olarak işlediği Postfordist sistem içerisinde, üretim ve tüketime çokluğundan/kitleselliğinden ziyade üretimin farklılaşan talebe en hızlı biçimde cevap verebilmesi, bu talebin parasal değere dönüştürülebilmesi öncelendiğinden, kalite ve verimlilik hedeflerine ulaşılması emek üzerindeki farklı yönetim mekanizmalarının kullanılmasını da zorunlu kılmaktadır. Zira özellikle gelişmiş ülkelerde bilgi teknolojilerine yapılan yatırım, nitelikli işgücü eliyle yürütüldüğünden, bu işgücünün üretimlerinin –*özgün teknoloji üretimine imkan vermeyerek*- gelişmekte olan ülkelerde devamlılığının sağlanması/adaptasyonu bu ülkelerde nitelikli işgücünün oranının genel işgücü içinde küçük bir oranda kalmasına neden olmakta, bu azınlık elit işgücü dışındaki kesimi esnek çalışma biçimleri ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Dolayısıyla bilgi teknolojilerine yapılan yatırım vasıtasıyla, farklı ürünlerin aynı/genel amaçlı makineler eliyle yapılabilmesini ve bu yolla maliyetlerin azaltılmasını olanaklı kılan otomasyonun, nitelikli işgücünün yarı nitelikli veya niteliksiz işgücü ile yer değiştirmesini olanaklı kılması ancak bu teknolojinin bakım, onarım veya kurulumunu sağlayan ve doğrudan üretime yönelmeyen, ürünle ilişkiye geçmeyen belli bir işgücü kesimi –*beyaz yakalılar*- için geçerlidir. Bu doğrultuda esnek üretim teknolojileri temelinde şekillenen çalışma ilişkileri, emeğin yabancılaşıma sorununu, tüm işgücünü kapsayacak biçimde çözemediği gibi, bu çözümsüzlüğün zaman kaybı ve kalite düşüklüğüne neden olmaması için de çalışanı işletme politikalarında aktif bir konuma yerleştirecek, onu kurumsal yapıyla özdeşleştirecek güvene

dayalı bir yetkilendirmeye dayanan sözde katılım mekanizmalarıyla –*kalite kontrol çemberleri, karşılıklı planlama*- sorun ya da bu sorunu üreten mekanizma dengelenmeye çalışılmıştır.

Bu doğrultuda emek ile ürünü arasındaki mesafeyi arttıran yabancılaşma sürecinin ontolojik kaynakları, ortak bir misyon, ortak inançlar, ortak bir firma kültürü, firma marşı, bayrağı gibi işletme ile sınırlı olan ve tarihsel ya da ortak bir çalışma kültürüne haiz olmayan soyut/amorf/indirgemeci ortaklıklar marifetiyle örtülmüştür. Bu süreç bir yandan işletme ile kendisini aynı potada eriten, mevcudiyetini işletmenin varlığının devamı ile eşitleyen fedakar, çalışkan bir işgücü profilini ortaya çıkarırken; diğer yandan aynı işgücünü, hayattaki belirleyiciliklerle mücadele kapasitesine göre biçim kazanan tarihsel, toplumsal/sınıfsal ve zorunlu olarak materyalist özdeşime dayalı bir demokratik hak talebinden mahrum bırakır.

Dolayısıyla Postfordist sistemde sendikalar özelinde bireyi/emeği anlamlandıran bağların/temsiliyetlerin “insan kaynakları yönetim uygulamaları” adı altında aşılması, muhatap kabul edilmemesi ve doğrudan çalışan ile ilişkiye geçilmesi dolayısıyla toplu, tüm çalışanlara eşit haklar tanıyan sözleşmelerin işlevsizleşmesi süreci, bu mahrumiyet üzerine inşa edilir. Yine bu inşa süreci, mikro düzeyde yeni teknolojiler ve esnek üretim biçimleri ile gündeme getirilirken, makro düzeyde deregülasyon ve yine globalleşme dolayısıyla gerçekleşmektedir (Ercan, 1995:679).

Bu süreçte sendikalar, Fordist sistemde elde ettikleri ve emek ile sermayeyi tüketim yönünde uzlaştırmaya dayanan etkinlik alanını yitirdiğinden; bir başka deyişle bu etkinliğin sermayenin verimliliği yönünde bir işlevi kalmadığından, bu işlevsizliğin bizatihi nedeni olan yeni teknolojilerin gösterdiği gelişme ve bu gelişmenin emek üzerindeki etkileri dikkate alınmamış, sendikalar çıkar alanlarının genişletilmesine yönelik, yüzeysel/kurumsal sorunlarla ilgilenmişlerdir.

Manuel Castells'in yeni iletişim sistemlerine dayalı, bu sistemler tarafından yönlendirilen bilgi tabanlı gelişme modeli olarak tanımladığı ve mekansal yerlerin akışlar ve kanallara dönüştüğü, üretim ve tüketim süreçlerinin, belli bir yere bağımlı olmaktan çıktığı bu süreci, yalnızca işgüvencesi ve ücrete yönelik taleplerle dengelemeye çalışmak; şirketlerin bilgi ağları vasıtasıyla küresel düzlemde kurulan, küresel piyasaları oluşturan ve yerel unsurlara dayanan montaj zincirini görmezden gelmek, kısacası ontoloji düzeyinde bir mücadele alanı oluşturmaktan ziyade metodolojik kavramlarla/politikalarla uğraşmak, emeği sermaye karşısında özgürleştirmede olduğu gibi, talebi arza bağımlı kılmak –*özellikle/öncelikle emek piyasasında*- yönünde bir misyon yüklenir.

Dünya ekonomik sisteminin –*kapitalist*- yeni mekanını, sürekli değişen akış ağları içinde, hiyerarşik bir biçimde mevkilerden –*yerele*- oluşan bir geometri (Naisbitt, 1994) olarak düşündüğümüzde, bu geometri içindeki ürün çeşitliliğinin bilgisayar teknolojisi ile sağlanması ve bu yolla mekana bağımlılığının azalması, bu teknolojinin kullanıldığı en mikro ölçekteki birim olan evin de çalışma hayatına dahil olması sonucunu da beraberinde getirir. Bu süreç, istihdam biçimlerini değiştirdiği ya da esnekleştirme politikasına yeni bir alan yarattığı gibi, çalışan ile mekan ve zaman arasındaki mesafeyi artırması sebebiyle kolektivitinin sağlanması sürecini imkansız kılmış, emeğin ürüne yabancılaşmasını arttırmış ve çalışanı bilgisayar ağı/network vasıtasıyla denetime açık bir hale getirmiştir.

1.5. “Özel”in “Kamusal” Yönetimi:

“Merkezi ev olan toplumları”, “üçüncü dalga toplumları” olarak tanımlayan Toffler’ı (1981) izleyecek olursak, bu toplum tahayyülü ya da ekonomi merkezli bu tahayyülün toplumsal alana aktarılması, en temel ekonomik birim olan ve kamusal-özel alan ayrımına Antik Yunan’dan

başlayarak anlam veren ailenin/evin genişleyerek³⁷ kamusal alanı tahrip etmesini de meşru kılar. Dolayısıyla kamusal alana anlam veren özel alandır ve yine kitle iletişimi vasıtasıyla özel alanın kamusal talepler yönünde şekillendirilmesi³⁸ kapitalist bir toplumda kamu-özel ayrımının yapaylığına ilişkin ipuçlarını da içerir.

Kamusal ve özel olanın bu çakışması/aynılığı doğrultusunda; toplumun verili olanı kabul ederek arzularını, isteklerini, dürtülerini bastırması amaçlanırken, bir yandan da bireyci çabalara bu yaşam alanının açık olduğunun mesajı verilmekte ve bu sayede insanların doyumlarını ertelemesi meşrulaştırılmaktadır. Bu meşrulaştırma süreci içerisinde hem kadının ev içerisindeki statüsü, ön plana çıkarılan kadın hakları söyleminin sınıfsal bağları koparıldığından eşitsizliğe doğru kaymakta hem de çalışma hayatında standart olmayan istihdam biçimleri içerisindeki payı arttığından (Büyükcü, 1997:25) kadın, erkek karşısında bir maliyet azaltıcı unsur olarak pazarlığın dolayımlandığı –*dolayısıyla kadının erkeğe olan bağımlılığının yeniden üretildiği*- bir alan/platform haline gelmektedir.

Dolayısıyla söylenebilir ki; kapitalist gelişme modeli içerisinde, sistemi tanımlayan egemen ekonomi politikalar değişse de, bu politikalar neticesinde oluşturulan kurumların ideolojik ve siyasi içerikleri, felsefi kabulleri cinsel hiyerarşiyi, toplumsal alanı da içine alacak biçimde yeniden üretmiştir. Dar anlamda Postfordist sistem içerisinde ise, teknoloji/üretim sistemleri/üretim yapılanmasındaki “esnekliği” temel alan değişim, kadın ile erkek arasındaki fizyolojik farklılıkları emek tasarrufu sağlayan makinelerle önemsiz hale getirirken, iş gücü kaynağı olarak gördüğü kadınları, sosyal refah önlemlerinden mahrum bırakmıştır.

Bu mahrumiyet içerisinde kadınlar, toplam olarak düşünüldüğünde, modern tahakküm altında erkeklerden daha fazla bulunmaktadır. Zira,

³⁷ İşin, ölçülmediği ve karşılığının ödenmediği eviçi sektöründen, ölçüldüğü ve ekonomik bir değer kazandığı kamu sektörüne aktarılması...

³⁸ Piyasa vasıtasıyla kamusal olana biçilen sosyal itibar payesi...

kamusal alanının özel alana doğru genişlemesi ya da özel alanın kamusal alanı tahrip edecek biçimde genişlemesi neticesinde, aile içerisindeki rollerin kamusal anlamda tanımlanır hale gelmesi; erkeğin özel alandaki cinsel tahakkümünü, erkeğin çalışma hayatında maruz kaldığı ekonomik ya da toplumsal alanda hissettiği siyasi ve kültürel hiyerarşinin bir uzantısı haline getirmektedir. Bu süreç, yerel düzeyde uluslararası telkinler doğrultusunda işleyen ekonomik birimler ve bu birimlerin meşruluğunu sağladığı oranda politika üretebilen siyasal alandaki “girişimci yönetim”³⁹ (Stoney, 2001) açısından değerlendirildiğinde, ekonominin dayandığı yerel değerler açısından bir başka ironi ile karşılaşılmaktadır.

Zira, gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş ülkelere kaynak çekerek ya da geliştirmekte olan ülkeleri ithal ikameci birikim modeline dayalı ihracat ekonomisine yönlendirerek tüketim ve kar hadlerinin düşüşü şeklinde gerçekleşen krizi atlama çabaları üretimin parçalanmasına ve bu parçalılık içerisinde küçük ölçekli şirketlerin önem kazanmasına yol açmıştır. Üretimin merkezinde yer alan ve üretim mekanları arasındaki eşgüdümü sağlayan çekirdek firmalar etrafındaki bu küçük uydu şirketler, bir yandan merkezdeki şirketin ihtiyaç duyduğu ürünü tedarik ederken diğer yandan da merkezin öngördüğü çalışma ilişkilerini de içine alan bilinç yapısını üretim yaptığı mekana taşımak yönünde bir işlev yüklenmiştir.

Bu işlev, üretim yapılan mekanda, sermaye birikiminin gereksinimleri doğrultusunda ihtiyaç duyulan üretim organizasyonu için mekansal esnekliğin yaygınlaştırılması ya da emek talebinin esnek hale getirilmesi bir yana, bu esnekliğin o mekana içkin hale getirilmesi ve bu içkinlik üzerinden pazarlık edilebilmesini olanaklı hale getirir. Dolayısıyla ulus devlet üzerinden işleyen küresel ekonomik sistemden, hem yerel hem küresel olan politika alanına geçiş, makro düzeyde tüm ekonomilerde, mikro düzeyde ise üretim sürecinde ve emek piyasalarındaki 'yeniden yapılanma' zorunluluğunu,

³⁹ Kamu yönetiminin neo-liberal kabuller ışığında yeniden yapılandırılması çerçevesinde refah devleti yerine ikame edilen ve kamu yönetimi ile işletme yönetim tekniklerini aynılaştıran “girişimci yönetim”...

mekana bağılı ve o mekanının değerlerine yaslanan yerel ekonomik birimler vasıtasıyla aşar.

Böylece, uluslararası işbölümünde ortaya çıkan bu yeni eğilim, Lipietz'in de işaret ettiği üzere, fiziksel sermaye yatırımlarının ihtiyaç duyduğu emek piyasası yapısını, ulusal ekonomilerin “duyarlılık” alanının dışına çıkarır. Kitleliliğe dayanan sistemin, Fordist sistemin dinamiklerini, mikro ölçekte yeniden üreten –*kitleli pazarlama sisteminden mikro pazarlamaya*- ve bunu zorunlu olarak yerel kültürel aidiyetlere yaslanarak gerçekleştiren ekonomik birimler, o bölgede hüküm süren ve önce egemen kültür sonra da egemen erkekler dolayımıyla etkisi artarak hissedilen cinsiyet ayrımcılığını yeniden üretir.

Ulusal olanın ulusüstü merkezli yerel ekonomik birimler vasıtasıyla aşılması ve bunun etnik ya da mezhepsel birliktelikler üzerinden dolayımlanması, toplumsal alanda, egemen olanla mücadelenin aracının/alanının salt “kimlik” olduğu ya da kültürel farklılıklar üzerinden kurulacak bir mücadele alanının ekonomik göstergelere olumlu yansıtacağı yönünde bir algı yaratır. İşte bu algı, kendi talepleri için özellikle savaşması gereken cinsi, savunduğu taleplerin ne dereceye kadar kendi talepleri olduğu konusunda karanlıkta bırakmak gibi bir misyona sahiptir. Nitekim, erkekler kültürel aidiyetler/farklılıklar üzerinden yapılan “soyut” baskılarla, erkeklerin kadınlara aile yaşamında/özel alanda uyguladıkları dolaysız baskılar arasında nitelik olarak bir fark yoktur; biri diğerinin devamı niteliğindedir.

2. [POST]KENT: [POST]FORDİZMİN MEKAN ALGISI

Yerelin küresel hale gelmesi, yeni ekonomik sistemde gücün içinden geçtiği mekanlar olarak [*gücün üretildiği değil, gücün içinden geçtiği mekanlar*] kentlerin de uluslararası mübadelenin bir unsuru haline gelmesi sonucunu doğurmuştur. Kentler arasında yatırımcı çekmek amacıyla oluşan

rekabet, belli bir imaj üretimini zorunlu kıldığından, bu zorunluluk sermayenin verimliliği yönünde farklı bir ekonomik alan oluşturma sürecini de gerekli kılmıştır.

Postfordist üretim yapılanmasının gerekli kıldığı uluslararası işbölümün doğal bir sonucu olan, ancak mekanı bir cazibe merkezi haline getirme yönündeki imaj oluşturma sürecini de içine alan bu yapı, kurgusal bir süreci takip etmesi sebebiyle postmodernist bir formu inşa eder. Ekonomik alandan başlayıp, kültürel alanın ekonomik alanın ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılmasıyla son bulan bu süreç, kenti hem uluslarüstü sistem hem de mekansal emek süreci açısından ideolojik etkilenme ve kontrol merkezi haline getirir.

Bu noktadan itibaren kentler, sadece üretim ya da tüketimin yoğunlaştığı mekanlar değil, esas olarak, üretim ve tüketimin biçim, düzey ve yoğunluğunun kontrol edildiği mekanlardır (Hall, 1984; Tekeli, 1993; Ercan, 1996). Meta, para ve imgelerin, dolayısıyla merkez ülkeler eliyle üretilmiş, değişim sürecine aracılık edecek tüm unsurların, çevre ülkelere, üretimin alt mekanlarına aktarılması yönünde işlev gören bu mekanlar, gerekli altyapıyı örneğin telekomünikasyon ağlarını bu işlev doğrultusunda örgütleyecekler, harekete geçireceklerdir.

Bu örgütlenme aynı zamanda, üretim ve ticaret süreçlerinin çevre/gelişmekte olan/gelişmemiş ülkelerdeki ekonomik birimler vasıtasıyla adem-i merkezi bir hal alması/santralize olması ancak aynı paralelde finans ve yönetim fonksiyonlarının gelişmiş ülkelerde merkezileşmesi sürecinin de mekansal zeminini oluşturur. Bilgi-iletişim teknolojileri ve telekomünikasyon merkezleri eliyle sağlanan bu koordinasyon ve kontrol süreci, sanayi üretimine dayanan kentlerdeki nüfus yoğunluğunu, kent çevrelerine ya da kent çevrelerindeki kırsal alanlara taşıdığından; bir başka deyişle, üretim merkezlerinin/fabrikaların etrafında yerleşme zorunluluğu ortadan kalktığından, kent mekanı/yerleşme biçimleri de bu doğrultuda transformasyona uğra(tı)lmıştır.

Zira, Fordist sistemin yarattığı “endüstriyel kültür”ün bir ürünü olan fabrika çevresi yerleşiminin, bilişim/iletişim teknolojilerine yaslanan ve “yerel” ekonomik birimler ile “kent” temelinde kurulan eşgüdümle parçalanmış, farklılaşmış yerleşimle yer değiştirmesi, aynı zamanda, “postmodern”ler tarafından, “modern” dönemin kurumlarının aşılması gerekliliği algısının bir sonucudur. Modern ulus devletin aşılması ve yerel yönetim reformları vasıtasıyla kent düzlemindeki yönetimlerin güçlendirilmesi sürecinde olduğu gibi, Postfordizmin/kapitalizmin geleneksel, bireysel düzeyde işleyen zanaatkarlığı ön plana çıkaran ve bu yolla emek sürecini esnekleştiren döngüsel yapısı, zanaatkarlığın egemen olduğu Ortaçağ ekonomik pratiklerine yakın bir şekilde, cemaat [*dinsel birliktelikten farklı “aynı”lıklara işaret eden bir cemaat*] halinde kent birimlerinde yaşama durumunu modernize eder.

Dolayısıyla, yeni ekonomik sistem ve bu sistemin yeni kültürel formunu tanımlayan kent modeli, işlevine göre ayrıştırılmış mekanların birlikteliğinden oluşan bir bütünlükten ziyade, bütün işlevlerini kendi içerisinde barındırmış “kentçikler”in bir aradalığında anlam kazanır. Ana kente bağlı, o ana kent sayesinde tanımlı, ancak bütün kentsel işlevleri içinde barındırdığından ana kente bağımlı olmayan bu “kentçikler”, hem postmodernizmin meta/ana anlatıları kırmaya dönük parçalılık imgesinden hem de Postfordizmin yerel ekonomik birimlere/meکانlara bağlı esneklik tasavvurundan etkilenir, bunları gündelik pratiklere yansıtır.

Dolayısıyla, ontolojik kaynaklarını kendi içerisinde barındıran modern kent anlayışının, epistemolojik düzeyde gerçekleşen bu parçalanma süreci⁴⁰, yalnızca yerel üretim ağının dünya iletişim ağına dahil olma ihtiyacının değil, aynı zamanda kamusal alanın özel alanla doğrudan ilişkiye girme gerekliliğinin neticesinde gerçekleşen bir daralma/küçülmedir.

⁴⁰ Yeni kentçikler ontolojik verilerini kendi içerisinde barındırmaz; varlık koşulları üzerindeki inisiyatif de bu doğrultuda kendilerinde değildir.

"Tümüyle değişmeye ya da değişen koşullara adapte olmaya yönelmiş" bir sistemde (Lash ve Urry, 1987), dünya ekonomisine eklemlenme ve bu doğrultuda bilgi ya da sermaye dolaşımından pay kapma süreci, kent mekanını da içine alacak biçimde, esnekliği zorunlu hale getirdiğinden ve fakat kentsel alandaki sanayi kırsal alandaki tarımsal işgücünü ememediğinden, bu süreç kır ile kent arasında bir gerilimi de doğuruyor. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, ekonomide sermaye ve teknoloji yoğunluğunun düşük olması sebebiyle, yalnızca esnek uzmanlaşma uygulamalarına rol biçildiğinden, enformel sektör genişliyor (OECD, 1996:74).

Hukuken tanımlanmamış, tanınmamış olan ya da hukuken tanınmış olsa da kurallara uygun işlemeyerek kural dışı konuma düşen ve böylece kurumsallaşamayan bir yapı arzeden bu üretim ve çalışma ilişkileri alanı (Güngör, 1997:58), özellikle kentteki işsiz işgücünün kendi iş olanaklarını yaratma çabası ile büyüyor. Yine aynı doğrultuda, kentlerde ev kadını, öğrenci ve yaşlı olarak nitelendirilerek işgücüne dahil edilmeyen kadınların, kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi sayılmaları, kentsel ve kırsal alanı cinsiyet ayrımcılığı noktasında eşitlese de, kentsel alandaki politikaların kırsal alanın bir uzantısı haline gelmesi⁴¹, kentin inşa ettiği sosyal yapıyı da sorunlu hale getiriyor.

Kapitalizmin çözülerek, tutarlılık yoksunluğu üzerinden kendini yeniden üretmesi süreci, hiç kuşkusuz, mekanı fiziksel sınırlarının ötesine taşımakta ve bu noktada ilişkiler de *[kişiler arası, firmalar arası, uluslar arası ilişkiler ya da ekonomik, kültürel, toplumsal ilişkiler ağı]* durağan ve tanımlanmış yapılardan sürekli devingenlik gösteren (E. Drucker, 1991; Thurow, Reich, Porter vd. 1994; Naisbitt, 1994; Eraydın, 1995; Arslanoğlu, 1995) bir boyut kazanmaktadır. Mekanların, ilişkileri belirlediği ve ilişki oluşturma sürecindeki

⁴¹ Özellikle kentsel bilgi ağı, kültür inşası ve yerleşimin nitelikleri, kırsal alanı da içine alan bir yayılım gösterse de; kentsel alanda uygulamaya konulan sosyo-ekonomik politikanın küçük işletmelere, ücretsiz aile işçiliğine dayanan tarımsal nüfusu eritmeyi ve yine aynı paralelde bu nüfusun kent kültürü ile uyumunu amaçlaması, kenti kırsal alanın niteliklerine, ister istemez, bağımlı hale getiriyor.

bir bağımlı değişken haline geldiği bu boyut, bir yandan kent düzeyinde inşa edilen sosyal yapının sorunluluğunun izlerini taşıırken, diğer yandan ulusal mekanın da değişimini zorunlu ve sorunlu hale getiriyor.

Ulus devletin fonksiyonlarında köklü değişiklikleri gerektiren bu süreçte, ekonomi devlet karşıtı –*transnasyonel*- bir anlayışa bürünürken; toplumun milliyet algısı da, devletin ulusal coğrafyadaki etkinliğinin azalmasına paralel olarak, devlet tarafından üretilir hale geliyor ve bu “resmi” milliyetçi söylem, halkı devlet politikalarında araçsallaştırmanın, onu devletin bir uzantısı hale getirmenin yanı sıra gündelik pratiklerden kopuk bir milliyetçilik ideolojisi üretiyor. Yerel sorunların uluslararasılaştığı, uluslararası sivil girişimler ve örgütler vasıtasıyla ulusal olmaktan çıktığı, küresel ekonomi politikanın [*öncelikle ekonomi-politika*] yerel düzeyde işlerlik kazandığı bu “devlet karşıtı” süreç, kolektivitizmi yadsıyarak bireyi öne çıkaramadığı gibi, bireyin –*ulusla paylaştığı*- ortak tarih ve kültür anlatısını kırarak onu yalnızlaştırır.

Ulusal devletin bu değer kaybı, yerel unsurların bölgesel birlikteliğine dayanan, bölgesel birliktelikler üzerinden işleyen [post]modern küreselleşme süreci ile dengelenmeye çalışılırken, yeni bir ulus inşasını/tanımını zorunlu kılar. Fordist dönemde modern kavramlarla tanımlanan tek yönlü küreselleşme sürecinin aksine; ABD’nin yanı sıra Avrupa Birliği ve Uzak Doğu bölgelerini içine alan, bu bölgelerden çevreye yayılan ve yine bu bölgelerin finans kentlerinden oluşan bir ağ üzerinden dolayımlanan yeni küreselleşme süreci, çevre ülkelerini de bölgesel birliktelikler üzerinden bir denge kurmaya, küresel pazarlıkta etkili olabilmek için ortak örgütlenme biçimlerine yönelmeye zorlamaktadır.

3. [POST]KÜRESEL BİR DENGESİ: “ARAP BİRLİĞİ”

22 Eylül 1944 tarihinde toplanan İskenderiye Konferansında temeli atılan ve 22 Mart 1945 tarihinde imzalanan Kahire Misakı ile siyasi, hukuki,

ekonomik ve stratejik hedefleri belirlenen “Arap Birliği”, Mısır, Ürdün, Lübnan, Suriye, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen tarafından kurulmuştur. Günümüzde 22 üyesi bulunan birlik *-her ne kadar ikinci dünya savaşı sonrası yükselen Amerika Birleşik Devletleri hegemonyası karşısında, Arapların bir bütün olarak desteğini kazanmak arzusundaki İngilizler ve/veya müttefiklerinin yönlendirmesiyle kurulduğu düşünülse de-* 300 milyonluk bir nüfusun daha iyi bir gelecek, yeni bir yaşam tarzı umudunu temsil etmekte ve bu yolla uluslararası sistemin bir parçası olmayı hedeflemektedir.

Her ne kadar bu hedef sürekli dile getiriliyor olsa da, Arap Birliğinin gerek örgütsel yapısı gerekse üye ülkelerin yönetim sistemlerinin arasındaki farklılıklar önemli sorunları da beraberinde getiriyor. Diğer yandan birliğin faaliyet alanının, İsrail eliyle temsil edilen küresel politikaların ısıttığı ve bazı üye ülkelerin askeri hedef olarak gösterildiği bir coğrafya olması, ortak bir politika oluşturulmasına engel teşkil ediyor. Dolayısıyla Arap Birliğinin Tunus zirvesinde alınan, demokrasi temelinde reform çabası, bizatihi demokrasinin çıkış noktası olarak lanse edilen Batı merkezli politikalar tarafından engelleniyor. Bu engellerin inşası da, birlik içerisinde ulusal egemenlik fikrinin güçlenmesine, Orta Doğu’da ihtiyaç duyulan sosyal atılımın sağlanamamasına ve en nihayetinde adil bir barışın gerçekleşmemesine neden oluyor.

Tüm bu nedenlerden dolayı Arap Birliği, dünya sistemi içerisinde bir denge unsuru olma işlevini sürekli erteliyor; üye ülkeleri gerçek bir güç birlikteliğine dönüştüremiyor; İslam tarihinde ve İslamiyet’in temel yapısında Araplara verilen büyük öneme rağmen, ulus devlet ile panarabizm fikri arasında sürekli yaşanan çekişme, birliğin toplam milli gelirinin İspanya’nın milli gelirinin dahi altında olmasına neden oluyor.

Arap Birliği, bölgede demokrasi fikrinin hayata geçmesini sağlamak, ekonomik ve kültürel gelişmeyi tesis etmek, insan hakları ve diğer sosyal politika konularındaki reform sürecini başlatmak için, ortak ülkü ve bazı kurumsal karakterler inşa etmek zorundadır. Avrupa Birliği, Amerika Birleşik

Devletleri ve Güneydoğu Asya ülkeleri tarafından belirlenen postmodern birikim sürecinin, Batı değerlerini sürekli yeniden üretmekten ibaret olan formunun dışına çıkabilmek, merkez ülkelerinden çevreye yayılan enformasyonun, bu tek yönlü akışın önüne geçebilmek ancak birlik fikrinin ve politikalarının ön plana çıkarılması ile, İslam dinini ve demokrasiyi referans alan ulusüstü bir yapılanmanın inşası ile mümkündür. Bu inşa süreci sadece, İslam ülkeleri ile Batı merkezli kapitalist ülkeler arasındaki bir mücadele süreci olmayıp, özgürleşme ve bağımlılık sürecinin kırılması açısından farklı dinlere ve geleneklere mensup insanlar açısından da bir rahatlama imkanı sağlayacaktır.

Oluşturulacak politikalarda Batı merkezli küresel ekonomiye ve Batının kültürel formlarına alternatif yaratmak; bu alternatif formları tüm İslam ülkelerinde dolaşıma sokmak temel önemdedir. Arap dünyasındaki özellikle soğuk savaş sonrası oluşan boşluklar ve dengesizliklerin giderilmesi, üye ülkeler arasındaki güç farklılığından kaynaklan hiyerarşinin ortak bölgesel çıkarlar temelinde eritilmesi, tüm üye ülkelerin hukuki birimler haline dönüştürülmesi ve bu birimler arasındaki ilişkileri koordine edecek ve denetleyecek mekanizmaların geliştirilmesi, halk odaklı bir yönetimin tesis edilmesi, değerler arası soğuk savaşın yaşandığı günümüzde en önemli mücadele araçları olacak.

Ortadoğu Dörtlüsü olarak anılan Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği'nden oluşan mekanizmanın varlığında Ortadoğu'da barış süreci ölmüştür.⁴² Bu ölüm yalnızca sözü edilen küresel güçlerin bölgenin dinamiklerine yabancı olmasından değil, mevcut küresel politikalarını, kapitalizme dayanan ilerleme nosyonlarını, bölgenin kaotik yapısına bağlamış olmalarından ileri gelir. Bu iki açıdan önemlidir: Öncelikle, sermayenin doymak bilmez maksimizasyonunun tatmini için yeni pazarlar ve hammadde kaynakları bulmak; yeni tüketim alanları ve ihtiyaç algıları

⁴² Kaldı ki, bu noktada 19. yüzyıl sonlarından itibaren bölgede gelişen sömürgecilik faaliyetlerinin İspanya, İtalya ve Fransa gibi Avrupa ülkeleri, Rusya ve 20. yüzyılın ortalarından itibaren de ABD eliyle yürütülmüş olduğunu akla getirmek gerekir.

yaratmak ve bu çerçevede ekonomi temelli bağımlılığa uzun vadeli bir vaziyet kazandırmak diğer yandan tüketimin ve üretimde teknolojik yeniliklerin önemli oranda artmasıyla paralel olarak işsizliğin ve cari açığın artmasına ilişkin oluşabilecek tepkileri, kendi iç kamuoyuları açısından, demokrasi ve güvenlik gibi ideal değerler vasıtasıyla maskeleyemeye çalışmak...

Nitekim, Suriye ve İran hariç, Büyük Orta Doğu Projesi kapsamı içerisinde yer alan 22 ülkenin de güvenlik nedeniyle paylaştıkları korku, onları, terör tanımını yapmak konusunda zorlamakta; Arapların kaderini Batı'nın geliştireceği demokrasi projelerinin inisiyatifine bırakmakta; bölgedeki fay hatlarını tetiklemekte ve bu durum, bazı ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri ve İsrail finansmanı ile bazı ortaklıklar kurmaya itmektedir. İsrail'in hem Batı kapitalizminin Ortadoğu'daki temsilcisi hem de Batının Ortadoğu'yu denetleyebilmesinin yine Batı tarafından yaratılmış aracı olduğu bilgisini eklediğinizde bu ortaklıklar ve bunların inşa edeceği kültürün, mevcut gelenekler üzerindeki tahribatı daha açık anlaşılabilir.

Dolayısıyla, Arap ülkeleri kendi iç dinamikleriyle ve özgür iradeleri ile, halkı odak alan köklü reformlar yapmadıkları sürece, oluşacak derin görüş ayrılıklarının bir tarafı olmak ve % 75'ini 30 yaşının altındakilerin oluşturduğu Müslüman kamuoylarını derin bir düş kırıklığı ve öfke içinde bırakmak zorunda kalacaklardır. Bu reformlar yapılmadığı sürece, bölgede hüküm süren işsizlik, İsrail ekonomisinin bölgede konumunun pekişmesi için kullanılacak; mezhepsel çatışmalar körüklenerek, etnik çok kültürlülük engellenecek ve bu yolla da uluslarüstü egemen güçlerin tahakkümü meşrulaştırılacaktır.⁴³

Mevcut küresel sistemin, 1970'li yıllardan -1973 kriziyle birlikte- bu yana farklı bir yönetim sistemine geçtiğini kabul edecek olursak, bu sistem ikinci dünya savaşı sonrasında olduğu gibi uluslar üzerinden işleyen, tüketimin

⁴³ Mevcut işgücü açığını dengelemek için olacak(!), 1970'lerde İsrail nüfusunun % 65'i İsrail Devleti'nin sınırları dışında doğan insanlardan oluşuyordu.

üretimi dengelediği bir sistem değil... 1980’li yıllardan bu yana mali serbestleşme ile birlikte ülkemizde de hissettiğimiz ve esnek olarak nitelendirebileceğimiz bu sistem, bölgesel birliktelikleri temel alan; ulusaltı ve ulusüstü düzeyde işleyen bir sistem... Bu doğrultuda mikro ölçekteki bir birimin, örneğin; etnik kimliğin, makro ölçekteki bir birimle, örneğin; Avrupa vatandaşlığı, ilişkiye girmesi mümkün... Dolayısıyla ulusaltı ve ulusüstü arasındaki ilişkiyle gelişen ve metropoller arasındaki network vasıtasıyla iletişim kuran bu sistem, ulus ile birey arasındaki bağları zayıflatan, ulus kavramını aşındıran bir nitelik gösteriyor.

İronik olan şu ki, bu sistemle mücadele etmenin yolu da ulusüstü bölgesel birlikteliklerden geçiyor. Dolayısıyla Arap Birliği fikri ve bu fikrin vurgulanması bu noktada önem kazanıyor. Batı merkezli “postmodernizm” süreciyle mücadele, ulus devlet fikrinin vurgulanmasından değil, “Panarabizm” düşüncesinin içinin doldurulmasından geçiyor. Bu vurgu, ümmetçilik düşüncesinin ön plana çıkarılması ya da küreselleşme karşıtlığını ifade etmekten ziyade, uluslararası güç dengesindeki bir eksikliği ifade eder. Modernleşme sürecinin, en azından Ortadoğu coğrafyası için, daha demokratik ve dialoga açık bir hal kazanmasına zemin hazırlar. Bağımlılık ilişkisinin yerini müzakere ve iletişim alır.

Türkiye’nin Arap Birliği’ne –*Sudan’ın başkenti Hartum’da yapılan Arap Birliği zirvesinde “gözlemci” sıfatıyla da olsa-* üyeliğinin önemi de burada, dialog ve uzlaşma noktasında ortaya çıkar. Bir yanıla İslam Dünyasının bir yandan da Avrupa’nın parçası olan Türkiye vasıtasıyla, uygarlıkların diyalog kurabilmeleri, tarihsel önyargılarından sıyrılarak birbirlerini anlayabilmeleri mümkün hale gelebilir. NATO’nun İslam aleminden tek üyesi olan Türkiye sayesinde, güvenlik sorunu, bölgenin en önemli gündem maddesi olmaktan çıkabilir. Avrupa Birliği ile Arap Birliği arasında kurulacak köprü, Türkiye ile, kalkınma ve gerçek demokrasi alanlarında, servet ve gelir dağılımındaki adaletsizlik, okur-yazarlık oranının düşüklüğü, bürokraside şeffaflık, mesleki eğitim ya da yönetim sistemleri konularında ortak politikalar geliştirilebilir.

Avrupa Birliğinin, ikinci dünya savaşı sonrası başlayan entegrasyon sürecinde, uluslararası mücadeleyi aşındırmış ve birlik fikrinin gelişmesine zemin hazırlamış ulusüstü politika oluşturma deneyimi, Arap Birliğinin küresel bir taraf olma sürecinde katkı sağlayabilir. Avrupa Birliği'nin kendisini, Avrupalılık kimliğini, Hristiyanlık temelinde tanımlama gayretinin, Avrupa Birliği'nin demokrasi ve çoğulculuk fikriyle çelişmemesi gibi, İslamiyet ve demokrasi çerçevesinde oluşturulacak birlik fikri de, evrensel demokratik değerlerle çelişmeyecektir. Diğer yandan, din olgusu, ulusal özellikler nedeniyle meydana gelebilecek muhtemel bölünmelerin, görüş ayrılıklarının, politika farklılıklarının önünde bir engel teşkil edecek, birlik fikrinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Günümüzde gerek Batılı kurum, kuruluş ve medya tarafından oluşturulan İslam imajı, İslam'a dair yapay karşıtlıklar kurulması, İslam aleyhinde bir kamuoyu oluşturma çabası, Batı medyasının "ürettiği" indirgenmiş ve basitleştirilmiş İslam imajı; gerekse Dünya Müslümanlarının Batıya ve Batının kendisini temellendirdiği Hristiyan-Yahudi düşüncesine ilişkin hissiyatları, ancak Türkiye'nin de içinde bulunduğu, demokratik ve politik bir çerçeve içerisinde müzakere edilebilir. Gerek dinler gerekse medeniyetler arasında gerçekleşecek ve küresel mücadelenin başat aktörlerinde önemli bir değişimi beraberinde getirecek böyle bir süreçte; gerek Arap birliği içindeki, Türkiye karşıtı kimlik ve kültür temelli itirazların gerekse Türkiye içindeki, çoğunlukla tarihsel, Arap dünyası karşıtı itirazların pek bir önemi yok. Çünkü demokrasiyi, insan haklarını ve halkların geleceğini içine alan bu süreç, Türkiye ve Arap ülkelerini içine almasına karşın, sadece bu aktörlerden ibaret değil; nitekim sonuçlarını da sadece bu coğrafya üzerinde göstermeyecek.

Arap Birliğinin 60. yılı sebebiyle kurulan ve her üye ülkenin 4'er temsilci ile katıldığı 88 üyeli geçici parlamentonun daimi bir nitelik kazanması ve üyelerin atama yerine seçim yoluyla göreve gelmesi; bağlayıcılık niteliği olan Arap Adalet Divanının oluşturulması; üye ülkelerin koordinasyonunu ve ortak

politika oluşturmasını sağlayacak birimlerin kurulması; üye ülkelerin birlik ile ilişkilerini dñzenleyecek ulusal birimler oluşturulması; sosyo-ekonomik ve politik konularda araştırma yapacak merkezlerin oluşturulması; sivil toplumun geliştirilmesi ve bilginin paylaşımı gibi altyapısal dñzenlemeler hem sosyal ve ekonomik gelişmenin sağlanmasına hem de uluslar arasındaki şeffaflığın ve işbirliğinin artmasına zemin hazırlayacak. Tñm bu işbirliği sñreci ve gelişen birlik fikri, Arap dñnyasını bñtñn olarak tanımayı/muhatap almayı gerektireceğinden, Irak, Sudan, Somali, Filistin ve Lñbnan'da gñrñldñęñ üzere, ABD merkezli bağımlılık ilişkilerinin yerine adil bir sñreci yerleştirecektir. Hem doğal kaynaklar hem de insan gñcñ anlamında zengin olan bu coğrafyada, bu zenginlik, gerek uluslararası gerekse ulusal alanda kurulacak iletişim mekanizmaları ile toplumun refahı için kullanılabilir. Bu refah ve gelişen/değişen ilişki biçimleri etkisini sadece Arap dñnyasında değil, tñm dñnya coğrafyasında gñsterecek.

4. [POST]KñRE-SELLEşME: [POST]FORDİZMİN DñNYA ALGISI

Postmodern global sistem, ùrñnñn ve ùrñnñ pazarlama araçlarının kitleselleşmesinden ziyade, ùretim sisteminin kñreselleřmesini òn plana ęıkardıęından ve Postfordist ùretim sistemi yerel unsurlar ùzerinden işlediğinden, “yerelleşme”, “kñreselleřme” sñrecinin doğal/zorunlu bir sonucu olarak ortaya ęıkmaktadır. Dolayısıyla kñresel şebekeler aracılığıyla yerel değerlerin yeniden dñzenlenerek kñresel dolaşımının sağlanması sñreci, kñreseli yerelleştirip, yereli de kñreselleřtirerek –*zaman ve mekanın sıkıştırılması marifetiyle*- artı değer yaratmanın ònemli bir aracı haline gelir. Bir başka deyişle, yerel kñresel ilişkiler, sıfır toplamlı değil, artı toplamlı ilişkilerdir (Eraydın, 1995).

Bu artı toplamın ònemli bñlñmñ, ùretim sñrecinin eřgñdñmñnñ sağlayan merkez ùkelere aktarıldığından, bu aktarım sñrecinin teminat altına alınması

uluslararası garantileri içeren anlaşmalara ihtiyaç duymaktadır.⁴⁴ Kapitalizmin yeni aşamasında “ideolojik bir öz” kazanan bu anlaşmalar, kendisini uluslararası sermaye için bir cazibe merkezi haline getirme uğraşında olan gelişmekte olan ülkelerin zaten kuralsız ve parçalı bir özellik gösteren *–tarımdaki emek fazlasının tarım dışı sektörlerce karşılanamaması sonucu sektörler arası verimlilik farklarının giderek artması neticesinde-* emek piyasalarını daha da belirsiz bir hale getirmiştir.

Zira, emek piyasaları henüz kurumsallaşmamış, gelişim süreçlerini tamamlayamamış olan gelişmekte olan ülkelerin emek piyasaları, esnekliğe yönelik politikalarla eklemlenince, mevcut piyasa dinamiklerinden de uzaklaşarak, pazar *–gelişmiş merkez ülkelerinin pazarı-* konumuna indirgenir. Çünkü, 1973 krizine yönelik olarak geliştirilen neo-liberal esneklik politikaları, II. Dünya savaşı ertesinde hemen kurumsallaşmış Avrupa emek piyasalarında dirençle karşılaştığından, sermayenin bu dirençten ve dolayısıyla denetimden kaçabilmesi, ancak emeğin, üretim maliyetlerinin ucuz olduğu ve örgütlenmenin zayıf olduğu mekanlarla mümkün olabilmıştır/olabilmektedir.

Mekan ile üretim biçiminin karşılıklı olarak ideolojik bir rol yüklendiği bu süreçte, sermaye, gelişmekte olan ülkelerin belirsiz ve parçalı kurumsal yapısına yaslandığından, bu yapıyı sürekli yeniden üreterek kendisini maksimize eder. Ulusüstü kurumlar tarafından gelişmekte olan ülkelere bir gelişme modeli olarak sunulan, küçük ve orta ölçekli işletmelere dayanan (Taymaz, 1995:709) ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin (Şenses, 1995:699), iç talebi kısıtlayıcı politikalarının işsizliği artırıcı etkisi, emek piyasası üzerinden gerçekleşen esneklik vasıtasıyla dengelenmeye çalışılır.

Ancak küçük firmalar, ihracat vasıtasıyla uluslararası sistemle eklemlenme yolunda zorunlu olan esnek uzmanlığı kendi başlarına elde

⁴⁴ Örneğin, Avrupa Birliği üye ülkeleri ile Gümrük Birliği –öyle ki; yürürlük tarihi 01.01.1996 olan GB, 1963 tarihli ortaklık antlaşması olan Ankara Antlaşmasının nihai sonucudur/aşamasıdır.- ya da IMF –ilki 1978 tarihli olan bu antlaşmaların menşei 1958 tarihli Demokrat Parti-OEEC anlaşmalarına kadar gider.- ile Stand-by anlaşmaları...

edemeyeceklerinden –*makine, yedek parça, tamir servisi ihtiyaçları nedeniyle*-, bu durum bölgesel/firmalar arası birlikteliklere zemin hazırlar. Dolayısıyla firmalar, dünya ölçeğinde gelişen “pazar”a ancak bölgesel birliktelikler içinde gelişen “pazar”ın şartlarına bağlı olarak, o pazar vasıtasıyla katılır. İç içe geçmiş “pazar”lar üzerinden işleyen küreselleşme sürecinin bu yeni mekansal yayılım biçimleri, birikimin değişen örgütlenme yapısını ve özellikle de bileşik ticari bütünleşme örüntülerini yansıtmaktadır (Castells, 1983; Morley ve Robins, 1997; Mattelart, 1998; Eraydın 1992; Arslan, 1997).

Bu süreçte, malların tasarım, pazarlama ve dağıtım işlemleri en dış pazar ağında ya da küresel pazarın en dış/kapsayıcı kabuğunda gerçekleşirken, üretim, *-daha az karlı olduğundan ve risk içerdiğinden-* yine sözleşmeler vasıtasıyla en dıştaki pazar ağına bağımlı, dinamikleri ana pazar tarafından belirlenen bölgesel pazarlar tarafından gerçekleştirilir. Bu bölgesel pazarların, ana pazarla kurdukları ilişki, küçük işletmeler tarafından sağlanan düşük maliyetlere dayandığından, üretimde ev kadınlarının kullanılması ya da üretim alanları yoğun göç alan bölgelere kurulduğundan *–endüstri alanının göç almasından ziyade, üretim yapan işletmenin göç yolları üzerinde hareket esnekliğinin olması beklenir-* işgücünün eğitim seviyesinin düşük olması önemli bir rekabet arttırıcı unsurdur. Yine aynı süreç, gelişmiş ülke şirketlerinin ‘Üçüncü Dünya’daki üretim yerlerinde asgari bir eğitim sonrasında işçi istihdam etmesine de olanak vermiştir (Jenkins, 1996:240-241).

Aynı paralelde, üretim ve emek, yalnızca ekonomik alanın unsurları olmaktan çok, toplumsal ilişkiler ağının parçası olduklarından, emeğin tarihsel kazanımlarını ortadan kaldırmak, kolektivitelyi parçalamak ve bu yolla çalışma ilişkilerini bireyselleştirmek kısacası emeği, sermayenin dönemsel talepleri yönünde esnekleştirerek araçsallaştırmak (DİSK, 1999:912), sınıfsal *–tüm sınıfları içine alacak biçimde-* dinamiklerin, karşılıklı dengeye dayanan gelişimini bozduğundan, toplumsal ve bu toplumsallığa

bağlı düşünsel birikimi/ilerlemeyi engeller. Bu doğrultuda, emeğin, yeni üretim sistemleri nedeniyle ve bu sistemin inşa ettiği kültür vasıtasıyla parçalanmış çıkarlarını ortak bir paydada birleştirmek ve bu paydanın temsiliyetini sağlamak, demokrasiyi, tüm toplumu içine alacak çoğulcu bir vizyona kavuşturacaktır. Bu sürecin emek örgütleri vasıtasıyla yürütülmesi gerekir ki; özgürlüğün, sermayenin, emek kesimine sağladığı bir yanılsama alanı olmaktan çıkarılması, demokrasinin de liberal ve bireysel –*negatif özgürlüğe yaslanan*- çerçevelerinden arındırılması için, bu durum, zorunlu bir önkoşuldur.

Üretim ve tüketimin muazzam hızlara ulaştığı kapitalizmin bu evresinde, yerel dokudan arındırılmış –*sadece yerel mekana bağımlı*- ve sterilize edilmiş bir yaşam tahayyülü içerisinde, üretim yapılan yörenin ekonomik sistemine yapılan küçük dokunuşlarla sağlanan “soft büyüme”, ancak bilgiyi kullanma gücünün yayılımı ile insani bir boyut kazanacaktır. Kültürel sermaye sahibi yeni bir sınıfın yükselişine sahne olan bu dönem, ancak bilgiye dayanan iktidarın da parçalanması ile politikalarına, toplumsal bir boyut katabilecektir.

Masuda’yı izleyecek olursak, “enformasyon toplumu” tanımına haiz olan bu yeni dönem, bilgiyi, bu stratejik kaynağı kullanma, yönlendirme gücüne bir toplumsallık atfettiğinde, kendi varoluşsal kökenleriyle ters düşeceğinden, paradigmatik bir sorunla da karşı karşıya kalmış demektir. 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan modernitenin, rasyonel-kapitalist ilerleme fikrini, özne bilincinden kopararak, akla, gündelik pratiklerde [*gündelik siyaseti de içine alacak biçimde*] bir araçsallık atfeden, araçsallığa dolanan –*özne bilincini, öznenin belirlenmişliğini aşma fikrini unutan*- bu “post-endüstriyel” paradigma, bir yandan çok uluslu ekonomik güçler yaratırken diğer yandan “pazar”ları, rekabet edebilir, rekabeti kontrol edilebilir bir duruma getirmiş, emeği de bu kontrol sürecinin bir parçasına indirgemıştır.

5. [POST]BÜRO-KRASI VE BİLİNÇ

Toplumsal alanın tamamı, özel alanı da içine alarak, ekonomik verimliliğe yönelik politikaların oluşturduğu bir zemin haline gelince, hiç kuşkusuz, çalışma ilişkileri de sosyal bir statü kazanır, bizatihi varoluş nedeni sosyallik arayışı olan ilişki biçimlerinin yerine geçer. Bu doğrultuda da üretim örgütlenmesinin işleyişi mekanizması olan bürokrasi, toplumun –*ya da toplumun önemli bir kesiminin*- üretim ve sermayenin verimliliği doğrultusunda topyekün teyakkuz haline geçirilmesiyle birlikte, toplumsal alanı da belirlemeye başlar. Hem uygulama hem de bilinç düzeyinde verimliliği esas alan üretimin, öncelikle, mikro elektronik teknolojiler vasıtasıyla emeği üretimden koparıp, daha sonra, verimlilik dışındaki dinamikler tarafından belirlenen bürokratik süreçler vasıtasıyla emeği –*emek kimliğinden soyarak, soyut bir emek inşası vasıtasıyla*- yeniden, toplumsal kimliğiyle, üretime dahil etmesi Postfordist bürokrasinin temel işleyişi mekanizmasını oluşturur.

Teknolojik üretimin bürokratik yönetim araçları üzerinden, toplumsal alanda sağladığı talep uzlaşımı, yine bürokratik olanın yasallığı üzerinden sağlanan realite inşası ile meşruiyetine toplumsal bir içerik kazandırır. Bir yandan “Post” dönemde katı bürokrasi biçimleri, rutinin zararları eleştirilirken (Sennett, 2005:9) ya da değişim ve risk önemli göstergeler olarak ön plana çıkarken; diğer yandan yine bürokrasi aracılığıyla soyut kategoriler haline getirilen bireyler aynı bürokrasi tarafından “anonim” olarak algılanırlar. Bu noktada, teknolojik üretim ve bürokrasiye ait bilgi ve dil yapılanmaları ile özel yaşama ait olgular uyumlulaştırılır, bürokrasi özel hale gelir, özel yaşam bürokratikleştirilir. Bürokrasiye ait pratikler, özel yaşama uyarlanır; özel yaşamda hüküm süren cinsiyetler ya da fertler arası ilişkiler bürokrasi üzerinden dolayımlanır.⁴⁵

⁴⁵ Örneğin, bürolarda sıkça rastladığımız ve o iş alanındaki işleyişi kolaylaştıran not defterlerinin, evlerde, hemen telefonun yanında yerini alması örneğinde olduğu gibi...

Bu doğrultuda bürokrasinin, toplumsal düzenleme mekanizması olan dil, tüm farklılıkları, yaşam alanlarını eriten homojenleştirme aracı olarak kullanılmasına ek olarak, bürokrasinin heterojen-üstü bir düzeyde kavramsallaştırılmasına olanak sağlar. Toplumsal gerçekliğin dil vasıtasıyla, semboller katında, yeniden inşa edilmesi; dilin, toplumsal çerçevelerden bağımsız, kendi içinde başlayıp kendi içinde sona eren inşa süreci ile paralel gider. Toplumsal gerçeklik, heterojenliği –*önce heterojenliği inşa ederek*- ya da kolektivitayı homojenleştirme –*kendi 'kratos'u karşısında*- yönünde bir misyon yüklenen bürokrasi vasıtasıyla “bütün”lüğü üzerinden tanımlanınca, aslında bürokrasinin de bir parçası olan devletin çerçevesi çizilmiş ve bu devletin egemenlik alanı da toplumsal çerçevelerin biçimlendirilmesi temeline oturtulmuştur.

Dolayısıyla [Post]fordist [post]modern, bürokrasinin yokluğu ya da devletin kurumsal varlığının işlevsizliği üzerinden tanımlanamayacağı gibi, değişen, bürokratik devletin, bürokratik aygıtlarını sermayeye devrederek işlevinin dönüştürülmesidir.⁴⁶ Bu dönüşüm neticesinde, yeni düzende, geçmişin kuralları yürürlükten kaldırılrsa ya da geçersizleşse de, yeni kontrol biçimleri, kapitalizmin iktidar rejimini ve bu rejimin özgürlük algısını –*yoksunluğunu*- yeniden üretir. Esneklik üzerine oturan yeni bürokratik yapı ya da genel anlamda denetim mekanizmaları, akışkanlıkları sayesinde, hiçbir davranışı yetki alanı dışında bırakmadığı gibi, etkinlik alanını genişleten ve bu genişlemeyi rasyonel kılan bir yeniden üretimle sürekli olarak yenilenir.

⁴⁶ Bu süreç, ekonomik dinamikleri ya da bu dinamikleri yönlendiren ekonomik elitlerin istemleri doğrultusunda şekillense de, devlet ve onun ideolojik aygıtlarının, kendilerini uzun vadeli kılmak, egemenlik alanını –*hiç değilse*- korumak istemleri de belirleyici olmuştur. Dolayısıyla devlet ile sermaye ya da kamu ile özel arasındaki ilişkiyi, herhangi birine belirleyicilik payesi vererek, birini diğerine indirgeyerek anlamlandırmak doğru olmayacaktır. Zira, ekonomik olan ile siyasal olan arasındaki ilişki, stratejik bir ilişki, ortaklıktır.

5.1. Bürokrasinin Yeni Tanımı: “Tanımsızlık”

Modern kurumsal yapılar, kısa süreli, sözleşmeli ya da dönemlik işler marifetiyle kendilerini [post]modern kılarken, bu parçalı işgücü sürecini denetim altında tutabilmek ve verimlilik yönünde seferber edebilmek, bürokrasiyi, felsefi arka planı ve ideolojik beklentileri aynı kalmak kaydıyla, bir “network” üzerinden işler hale getiriyor. Bu üretim ağını/network düzenli hale getirebilmek –*kaldı ki, bürokrasiye anlamını veren bu düzenlilik, imparatorluk havasında bir düzenlilik (L.Berger, Kellner ve Berger, 1985:61)-* kişiliğin ya da bireysel düzlemde tanımlanan özelliklerin bürokratik bilgisini zorunlu kıldığından; bir başka deyişle, bürokrasinin kurumsal varlığıyla, o bürokratik denetim içinde yer alan bireylerin konumları arasındaki sınır belirsiz olduğundan, bu durum, bürokrasinin, bireyin kimliğine bürünerek, onun kişiliğinin bir parçası haline gelerek işlevselliğini arttırması sonucunu/tehlikesini doğurur. İster çalışma ilişkilerinde bilinçli bir yönetim politikası olarak kullanılsın, ister toplumsal ilişkiler alanındaki duygusal motiflere bürokratik bir nitelik kazandırsın, bu durum, [post]modern bir anonimlik/homojenlik yaratma sürecinin bir parçasıdır.

Bu anonimlik içinde yer alan bireylerin düşünsel alanları tasnif edilir, yapay bir şekilde bileşenlerine ayrılır ve oluşturulan kategoriler sisteminin belli bir yerine konumlandırılır ve anonimlik içindeki farklılık algısı, bu farklı oluşun mücadele pratikleri bu vasıtaıyla tanımlanmış olur. Pozitivistik bir ifadeyle, “sentez üzerinden yapılan analiz”, ters çevrilip, “analiz üzerinden sentez” haline getirilerek “Post” –*burada postyapısalcı-* olur; parçalayarak bütünleştirir, bir başka deyişle, bütünü veri kabul ederek, o bütüne ulaşmanın yöntemini farklılaştırır. En nihayetinde, yaratılan bu farklılık algısı üzerinden mevcut egemen yapıya ilişkin reel ya da bireysel olmayan karşı duruşların, mücadele pratiklerinin de önüne geçilmiş olur.

Bürokrasinin üretimin doğasından kaynaklanmayan sosyal yapıya ilişkin bu pragmatik talepleri, politik olarak desteklendiği ve soyut bir şekilde

formelleştirildiği takdirde⁴⁷ toplumsal alanı ve bu alan içerisinde bürokrasinin sosyal konumunu tahmin edilebilir kılar; bireylerin de bu tahminler doğrultusunda hareket etmesi beklenir. Soyut kurallar çerçevesinde işleyen bu beklentinin, [post]modern'in kutsalı olan birey tarafından karşılanamaması, o bireyin ötekileştirilerek çerçevenin dışına itilmesi, çerçevenin dışında *–ama hala çerçeveye göre, çerçeve merkezli-* tanımlanması ile sonuçlanır. Bir başka deyişle, [Post]fordist bürokratik bilinç ile [post]modern'in çizdiği bireysel özgürlük alanı arasındaki gerilim/çatışma, ancak bireysel değerlerin bürokratik bilince uyumlu hale getirilmesiyle çözümlenebilir.

Bürokrasinin bireyin bilinci ve kişiliği üzerinde uyguladığı bu doğrudan etki, hem bireyi o anki sosyal konumunun dışına taşıyarak, çerçeveleri bürokrasi tarafından çizilmiş bir toplumsallık sağlarken hem de kişisel duygusal durumları, inşa edilen yeni bir öznellik marifetiyle kontrol altına alır. Kısacası, kişiliği ve bu kişiliğin bir parçası olan bilinci, genişletirken daraltır. Bu doğrultuda, modern döneme özgü, kişiliklere bağlı olmayan bürokrasi algısı kırılır, ancak bu kırılma, postmodernlerin iddia ettiğinin aksine, bir özgürleşim imkanı sunmadığı gibi, bürokrasiyi daha da “çevik” (Powell ve Smith-Doerr, 1994:381) hale getirir.

Bürokrasinin modern tanımlarının yerine konan tanımsızlık, çalışma ilişkilerini ya da statüyü belirsizleştirirken, bu belirsizlik temelinde inşa edilen esneklik, sermayeye ve/veya sermaye yöneticilerine yeni bir alan *–emeğin aleyhine bir alan-* yaratma yönünde işlev görüyor. Bu paralelde/süreçte modern bürokrasinin meşruiyet temeli olan “ahlak anlayışı” da parçalandığından ve yine amaçlar *–en kapsayıcı noktada, ideolojik amaçlar-* aynı kalmak kaydıyla, o amaçlara yeni ulaşma yöntemlere inşa edildiğinden, modernin ahlakı, postmodernin meşruiyet aracı/zemini/yöntemi haline gelmiştir. Aynı doğrultuda modernin kamu hizmeti sermayeye devredilmiş,

⁴⁷ Bu soyutlama, tüm olayların bu formelliğe katkı yapmasını ve aynı soyut formellik doğrultusunda şekillenmesini sağlar.

kamu hizmetinin alıcıları/taşıyıcıları müşteri konumuna oturtulmuş ve bu müşteriler modern dönemden farklı olarak kamu değerlerinin yerine teknolojik üretimin ve/veya bürokrasi sahasının inşa ettiği bilinç yapılarının taşıyıcısı olma işlevini yüklenmiştir.

Aslında söylenebilir ki, Postfordist bürokrasi, inşa edilen bu bilinç yapıları ve bu yapıları içselleştiren müşteriler üzerinden işler. Dolayısıyla postmodern dönemde, bir bürokrat ile bir müşterinin, bürokrasi içerisindeki görevleri aynıdır. “Aşkın” bürokrasi anlayışı, “içkin”leştirilmiş, bireyselleştirilmiş, işlevselleştirilmiş ve en nihayetinde bürokrasi, kişiliğin –ve *bu doğrultuda bilincin*- bir uzantısı haline getirilmiştir. Kısacası, bireye yönelik postmodern denetim mekanizmaları, yine bireyin içindedir. Toplumsal –ve *bu doğrultuda sermayenin verimliliğine yönelik*- uyum, artık kişiliğin ve bilincin bir parçası, –*şekillendirilmiş*- kişilik ve bilinç doğrultusunda şekillenen doğal –*doğallaştırılmış*- bir istemdir.

Birey, bürokratik süreçlerin pasif bir oyuncusu olmaktan çıkmış, bizatihi bürokrasi vasıtasıyla üretilen iktidar ilişkisinin tarafı haline gelmiştir. Bürokrasi çerçevesi içinde iktidara dayalı ilişkilerin tüm taraflarını içine alan moral değerler aynı olduğundan, örneğin mikro elektronik temelli teknolojilerle ancak tek boyutlu/yönlü bir ilişki kurabilen emek, bürokrasinin bir çok noktasına dokunabilmiş ve o noktalarda hüküm süren ilişkilerde rol alabilmiştir. Dolayısıyla bürokrasi, iktidar ilişkilerini yeniden üreten işlevinin yanı sıra, bizatihi farklı iktidar alanlarında boğulmuş/tecrit edilmiş birey için de bir yanılsama/boşalım alanı yaratır. Ancak bir sözde özgürleşim alanı olma işlevi ile de bürokrasi, iktidar çevrimini yeniden döndürür.

Bu doğrultuda söylenebilir ki, Postfordist bürokrasi, postmodern dönemdeki ilişki biçimlerinin –*iktidar ilişkilerini de içine alacak biçimde*- hem en dış katmanıdır hem de en görünmez/belirsiz olanıdır. Belirsizliği oranında işlevselleşen yeni bürokrasi, bireyi/emeği “zamanın hizmetkârı” olmaktan, değişim ve risk alma söylemi vasıtasıyla kurtarıırken, onu, piyasa koşulları ve verimlilik gibi pratik arzuların tutsağı halini getirmiştir (Sennett, 2005:17).

5.2. “Post-Bürokrasi”nin “Neo-Muhafazakar” Karakteri:

[Post]modernist kültür formunun gündelik pratikleriyle ilişki kuran [post]modern bireyin, bu pratiklere ilişkin sorunlarında başvurduğu yeni bürokratik yapılanma, aslında sorunun önemli bir parçasını oluşturur. Yineleyecek olursak; sorun, çözüm olarak kendisini sunar; sorun, çözümünü kendi içerisinden çıkarır. Bu süreçte, birey, rakip bürokratik kurumlar ile mücadelenin bir aracına indirgenir; bireysel durumlar, özel semboller ya da kolektif anlam yapıları, bürokrasi ideolojisinin değirmeninde öğütülür. Postfordizme anlam veren esneklik, üretim sürecini, “birbiriyle bağlantılı etkinliklerden oluşan bir takımada” (Powell ve Smith-Doerr, 1994) haline getirdiğinden ve aynı paralelde yeni iletişim teknolojileri bir adadan diğerine atlamayı *–dolayısıyla denetimi–* mümkün kıldığından, bu süreçte biçim kazanan yeni bürokrasi de anakaraya bağlı adaların bu rekabetine yaslanır⁴⁸ (Sennett, 2005:22).

Kısacası, esnek iktidarın hüküm sürdüğü takımadalar, anlamlarını, varlık nedenlerini bağlı oldukları anakaraya borçludur ve o anakaranın felsefi kabullerine, ideolojik amaçlarına göre vaziyet alırlar, biçim kazanırlar. Yoğunlaşma ve kontrol organizasyonunun bu merkezi olmayan yoğunlaşması, bir yandan istikrarsız ilişkilere bağlı eşitsizliğe yol açtığı gibi diğer yandan özgürlük yanılsaması marifetiyle çalışma adalarının kapasitelerini zorlar. Arz ve talebin serbestliğine, piyasa koşullarına bağlılığına vurgu yapılırken; aynı zamanda, doğrudan olmayan/dolambaçlı kurumsal mekanizmalar vasıtasıyla üretimin ve kârın maksimize edilmesi yönündeki taleplerin karşılanması beklenir. [Post]bürokrasi de, bu çift yönlü politikanın gerektirdiği sosyal organizasyonu yapılandırır.

⁴⁸ Bu takımada imgesindeki, “Anakara”, Modernizm’in ontolojik bir verisi iken, Postmodernizmin epistemolojisine işaret eder. “Ada” ise, Modernizmin epistemolojisine, Postmodernizmin metodolojisine göndermede bulunur. Zira, Postmodernizmin ontolojik kabulleri ancak Modernizm içerisinde bulunabilir.

Eski/modern bürokratik düzene yönelik olumsuzlama çabasına, güçlü ve amorf bir iktidar inşası eklenir. Bu yeni iktidar –*ya da eskinin değişen ideolojik aygıtlar marifetiyle yeniden üretimi-*, bilgi-işlem teknolojileri üzerinden işlediğinden belirsiz, emeğin çalışma mekanını seçtiği durumlarda bile⁴⁹ zamanın mikro yönetimini sağlayabildiğinden/düzenlediğinden dolaysız bir güce sahiptir. “Devlet” kurumunun insanlar arası savaşıma son vermek amacıyla inşa edildiği yönündeki Hobbesvari söyleme paralel bir şekilde, bürokrasi mekanizması da esnekliğin yaratabileceği özgürleşim alanını düzenlemek, işin yapıldığı mekanların eşgüdümünü sağlamak, mekanları aynı ağ üzerine yapıştırmak yönünde bir misyon yüklenir. Şunu da belirtmek gerekir ki, ağ üzerindeki “anakara”yı çevreleyen “ada”lar, merkezle ilişkilerini ekonomik çevrim vasıtasıyla kurduğundan, bu çevrime katkıları çerçevesinde, toplam verimlilikteki payları etrafında değerlendirilir.

Zira, Postfordist üretimin yerel olan ile kurduğu ilişki, yerelliği bir ekonomik birim olarak gördüğünden, o yerelin sosyal yapısı ya da o üretim alanındaki modern kültürel değerlerin doğrudan üretimle bir ilişkisi yoktur. Çünkü, çevre ülkelerde inşa edilecek modern bilinç, tamamen tüketim biçimlerinin, ihtiyaç algısının değiştirilmesi ve en nihayetinde o yerel birime özgü/yönelik meta üretiminin gerçekleştirilmesi [*metanın dönüşümü*] amaçlarına dönüktür. Dolayısıyla postmodern dönemde, modern bir anakaranın etrafında, modern olmayan/geleneksel adalar bir ekonomik çevrim yaratabilir. Bu çevrim içerisinde modern üretim ilişkileri fabrika içinde geçerli iken, fabrikanın dışında geleneksel sosyal ilişkiler varlığını devam ettirebilir. Zira, Henry Ford’un talep ettiği doğrultuda, işçilerin zihinlerini fabrika kapısında bırakması gibi⁵⁰, geleneksel toplumsal ilişki normlarının fabrika kapısında bırakılabilmesi ancak geleneksel değerlerin [post]modern dönüşüm içerisinde nasıl bir rol yüklendiği ile ilişkilidir.

⁴⁹ Birçok araştırma, büroda olmayanlar üzerindeki denetimin bürodakilere oranla daha yoğun olduğunu gösteriyor (Rifkin, 1995).

⁵⁰ Zira, Fordist sistemde emeğin zihinsel faaliyetlerine ihtiyaç duyulmaz; çünkü emek, sezgiden ve kişisellikten kopararak makinenin bir uzantısı haline getirilmiştir.

İşte bürokrasinin devreye girdiği nokta burasıdır: Zira, kişiselliğe dayanan geleneksel ilişkilerin, modernleşme sürecinde dönüştürülmesi, ancak geleneksel iletişim kanallarının kullanılmasıyla mümkün olduğundan, bu süreçte geleneksellik, modern olana şekil verir. Dolayısıyla, kişisel ilişkilerin geleneksel şebekesi ile [post]modern bürokrasinin kişiliklerden bağımsız dengesi arasındaki çatışma ortadan kalkar; [post]modern bürokrasi, ekonomik verimliliğe dönük politikalarını geleneksel iletişim ağı üzerinden sağladığından, geleneksel olana zorunlu ihtiyacı/bağımlılığından kişiselleşir. Bu doğrultuda, örneğin “din” –*Hristiyanlık*- kurumunun, modernist dönemdeki metafizik bir evrenselliğe yaslanan inşa sürecinde ya da [post]modernist dönemde, Avrupa Birliği gibi bölgeselliğe yaslanarak küresel politikalar üreten ulusötesi birliktelikler içerisinde etkinliğini devam ettirebilmesi, modern tarihin geleneksel bürokratik niteliği ile açıklanabilir.

Kısacası; modern, özünde muhafazakardır. Moderne özgü “laiklik” ise, geleneği yeniden üreten, meşrulaştıran, kolektif ve bireysel anlamların yokoluşu sürecini gölgeleyen/maskeleyen muhafazakar –[post]modern dönemde, [post]muhafazakar- bir tanıma haizdir. Dolayısıyla, [post]modern bilinç, teknolojik ve hukuki anlamda modern kurumlarla geleneksel kültürel değerlerin bir bileşkesidir.⁵¹

Bu bileşkenin oluş[turul]masında, hiç kuşkusuz, bürokrasinin bilgi edinme tarzının ve bireyin özel alanı ile kurduğu ilişkinin dolayımlayıcı işlevi önemli rol oynar. Öyle ki, [post]moderniteye özgü imaj kavramı, yani kullanım değeri ile değişim değerinin yer değiştirmesi ya da kişinin olduğu yer ile varmak istediği yer arasındaki her türlü niteliksel farkın niceliksel aygıtlarla kapatılması, ancak, bürokrasinin sınırlarını belirlediği alan içerisinde işlerlik

⁵¹ Bu çerçevede, bilimin nesnesi olan tüm kültürel olguları tarihsellikleri içinde yorumlamaya çalışan ve bu doğrultuda felsefi gelenekleri de anlamlandırmaya çalıştığından “felsefenin felsefesi” olarak tanımlanan Hermeneutiğin, neokapitalizm çağına özgü değerleri perde arkasında benimsediği, tutuculuğa ve statükoculuğa hizmet ettiğini düşündüğü [Post]modernizm rüzgarıyla –*örneğin, 1980 sonrası Türkiye’sinde*- yaygınlık kazanması bu açıdan dikkat çekicidir. Yine, Hermeneutiğin, Postmodernist yazına paralel bir şekilde pozitivistlik karşı çıkışı [post]modernliğin gelenekselliğine ilişkin önemli bir veri olarak değerlendirilmelidir.

kazanır. Öyle ki; bu alan içerisinde bireylere, bir yandan verili olanı kabul ederek arzularını, isteklerini, dürtülerini bastırması telkin edilirken, diğer yandan da bireyci çabalara yeni/farklı/yüksek statüye seslenen bir yaşam alanının açık olduğunun mesajı verilmekte ve bu sayede insanların doyumlarını ertelemesi meşrulaştırılmaktadır. Dolayısıyla bürokrasi –*kitle kültürü ve popüler kültür içerisindeki ideolojik işlevi de içine alacak biçimde-* bireyin, kendi yaşamını aşan sosyal bağlantılarını kurarken ya da toplumsal yaşamda o birey için bir yer tayin ederken, diğer yandan özel yaşamı da toplumsal roller etrafında tanımlanır hale getirir. Birey, özel yaşamı ile farklı toplumsal rollerinin çelişik karakteri arasında bir gerilim yaşarken,⁵² bu çelişkiler ağı içerisinde bir denge kurmaya çalışırken, [post]bürokrasi de meşruiyetini bu dengesizlik üzerine inşa eder.

5.3. Zamanın “Post” Kullanımı ve Bilincin Dönüşen Yapısı:

Habermas'ın belirttiği doğrultuda “post” dönemde, gelip geçici, kaygan ve anlık olana atfedilen yeni değer ve dinamizmin kutsanması, [Post]fordist teknoloji ve [post]bürokrasinin bilgi edinme tarzında da önemli bir yer teşkil eder. Zira, bürokrasi ve teknoloji yeni düzende, tüm evrende uygulanabilir yapıları geçicilik üzerine temellendirir. Bu doğrultuda pozitivist süreklilik algısı kırılmış –*ya da yeniden üretilmiş-*, zamanın bilinçte kavranışı da dönüştürülmüştür. Zaman algısının değişmesi, geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek biçiminde kategorileştirilen süreçleri öngörülebilir kılar; bu farklı kategorileri [post]modern zorunluluk eksenini üzerine oturtur ve bu vasıtasıyla aynılaştırır, kendi içinde eritir, –*parçalayarak birleştirir-* rasyonel [post]kapitalist ilerleme fikrini de bu eksen üzerinden yeniden üretir. İstikrarlı bir şimdiki zamanı ortadan kaldırırken, aynı paralelde geleceği bir tahayyül olmaktan çıkarır ve en nihayetinde deneyimi de önemsizleştirerek geçmiş ile gelecek arasındaki köprüyü parçalar; topyekün zamanı kategorilerden

⁵² Sürekli bir göç hali; modern insan, kendi gelgitlerinde yaşayan bir bedavidir.

oluşan, parçalı, [post]lineer bir eksene indirger. Nitekim bu esnek ve kısa vadeli zaman anlayışı, emeğin iş yaşamından anlamlı bir anlatı ve dolayısıyla bir kariyer oluşturmaya engel olduğu gibi, insanın kendi yaşamını değiştirme yolundaki bireysel çabasını da belirler, biçimlendirir.

Zamanın kuralsızlaştırılması ve devlet, kent, hareket halindeki işgücü, bilim ve teknoloji, özel alan-kamusal alan ayrımı, en nihayetinde kitle iletişim araçları gibi [post]modern bilincin taşıyıcısı olan kurumların bu kuralsızlık zeminine yerleştirilmesi, bireysel bilincin ve/veya toplumsal sembolik evrenin de gevşemesine, parçalanmasına, bireyin yaşamı ile toplumsal realite arasındaki bağların çözülmesine neden olur. Aslında –*bireysel*- bilinç, yeni düzende, birey ile toplum arasında bir köprü olma işlevini yitirirken; amorf ve parçalı toplumsal realiteyi düzenlemeye çalışan –*parçalayarak düzenleme*- [post]modern kuvvetlerin mücadele alanına dönüşür. Zira, toplumsal realite, şekilsizleştirildiği, parçalandığı oranda değişime gereksinim gösterecektir ve en nihayetinde bu talebin toplumsal alandan kaynaklanması, sermayenin teknoloji temelli, verimliliğe dönük, emek organizasyonunu ve pazar koşullarını içine alan dönüşümü/yeniden üretimi için meşru bir zemin yaratacaktır.

Aynı paralelde, [post]modern ekonomi ve bu ekonomin talepleri doğrultusunda etkinlik –*iktidar değil etkinlik*- alanı şekillenen [post]modern devlet, kendilerini, parçalayarak bütünleştirilmesi gereken toplumsal realite üzerinde, yapısal olarak farklı bir noktada –*çoğunlukla yabancı bir realite olarak*- konumlandırır. Bu konumundan ötürü, [post]modern ekonomi, üretim organizasyonundan ya da üretim çıktısından bağımsız olarak, gelişmenin dinamosu olarak algılanırken; aynı paralelde [post]modern devlet de, aygıtlığının ötesine geçerek, o coğrafyaya/etkinlik alanına özgü ideallerin sembolü haline gelir. Nitekim bireylerin, bu “üst” kurumlarla bütünleşme gayreti, örneğin, devlet ile bütünleşerek, kendisini devletin yerine koyarak üstlendiği statü ve güce dayalı imtiyaz ya da devletin politikalarının uygulayıcısı rolüne bürünmek, kendisi ile toplumun diğer üyeleri arasında

sınır çizmek en nihayetinde devletin sembolik varlığının aracı haline dönüşmek, sosyal kolektiviteyi [post]modern devlet ile geleneksel yapı arasında sıkıştırır.

Zira, [post]modernliğin sembolik evrenindeki olgularla ya da bu olguların gündelik pratikleriyle bütünleşme, bu sembolik evrenden kaynaklanan bilinç yapısının da inşasına zemin hazırlar. Birey dışındaki değişimler, bilinç yapısını içine alarak değişmeye/değiştirmeye devam eder ve bizatihi değişimin kendisi insan vücudunun bir parçası halini gelince, bireyin içi dışındakinin bir yansımasına dönüşünce, bilinç, [post]modern toplumsal realitenin bağımlı değişkeni konumuna oturtulur. Parsons'ın evrensel ve özel model değişkenleri arasındaki farkı vurgulamasında olduğu gibi, özelden evrenselliğe açılan gelişme bir yandan özel yaşamı, evrensel/özel olmayan yaşamın gerekleri doğrultusunda şekillendirirken ya da yeni esnek çalışma rejimi doğrultusunda aileyi/evi bir çalışma adası haline dönüştürürken; diğer yandan yerelin evrensel normları belirlemesi, evrensel işleyiş mekanizmalarını düzenlemesi, en nihayetinde yerelin küreselleşmesi sonucunu doğurur. [Post]bürokrasi de, bilincin ve bilinci besleyen sosyal ortam olarak yerelin, küresel bağlantılarının kurulması, bir başka deyişle, çok sayıda yerellikten oluşan [post]küreselin, bir arada tutulması, küreselliğini devam ettirebilmesi/uzun vadeli kılabilmesi yönünde bir misyon yüklenir.

6. “CİNSİYETSİZLİĞİN”LİĞİN TAHAKKÜMÜNDEKİ “CİNSİYET”

Cinsiyete dayalı hayat, yalnızca, “Öteki”nin varlığıyla ‘tepeden inme’ oluşan sınırlarla karşılaştığı için özgürlük yoksunluğu yaşamamaktadır. Zira, kişiliğin bütünlüğünün sağlanabilmesi her zaman bir “öteki”ye ihtiyaç duyar. Kişilik ya da bu kişiliğe kuşatan, ona bağlı bir nitelik, kendini bir “öteki” üzerinden tanımlar, anlamlandırır. Dolayısıyla sorun, cinsiyetlerin birbirini bir öteki olarak algılamasından ziyade, “öteki”leştirme sürecinin bağımlılık üzerinden işlemesi, bir “öteki”ni diğer “öteki” karşısında yapısal olarak farklı

bir statüye yerleştirmesidir. Herkesin olan değerlerin, yaşama biçimlerinin ya da algıların, birini diğeri karşısında imtiyazlandırmasıdır. Bu doğrultuda, cinsiyete dayalı “öteki”leştirme, insani ilişkileri yanıltıp karanlıklaştıran sosyal yapının bir uzantısı haline gelerek, oradan beslenerek, özgür olmaktan çıkar.

Bu sürecinin ve bu süreçte yer alan ideolojik aygıtların varlığı, liberallerin öne sürdüğü, “yasa önünde eşitlik” kavramının ekonomik eşitsizliklere uygulanmasına engel olduğu gibi, bu eşitsizliklerin maskelenmesine de hizmet eder: Nitekim yasa geneldir; dolayısıyla herkes “eşit” olduğuna göre, yasa onların eşitsizliklerini dikkate almamalıdır... Duygusuzlaştırılmış, ruhsuzlaştırılmış, nötralize edilmiş bu ekonomik temelli modern yasa, cinsiyet egemenliğinin olmadığını varsaydığına bile, cinsiyet egemenliğinin en dış özünü oluşturmaktadır.

Aynı paralelde kadının sosyal yapıdaki ikincilliği, gerçek nedeninin kaynağı olarak sosyal yapıya ve bu yapı içerisinde yaratılan ‘suni’ karşıtıllıklara yüklenecek yerde, “doğal durum” marifetiyle tabiatın ve biyolojinin sırtına yüklenmektedir. Kaldı ki, aynı doğal yapı, modern anlayış tarafından çevrelenen bilim anlayışı pozitivism tarafından denetim altına alınmaya ve yönlendirilmeye çalışılan bir mekanizmadır.

Bu mekanizmanın varlığı, doğal olanı sosyal olanın menşesine yerleştirip; bu vasıtayla sosyal yapıyı da ‘önceden kestirilebilir’ bir hale dönüştürme çabalarının bir uzantısı niteliğindedir: “Kadınların erkeklere bağımlı olması evrensel bir gelenek olunca da, bu gelenekten herhangi bir uzaklaşmanın doğaya aykırı gözükmesinden daha doğal bir şey olamaz.” (Mill, 1970:230). Bu doğal durum marifetiyle, hem kadınlar ile sosyal hayattaki ilişki tersyüz edilir hem de kadınların ekonomik hayattaki ikincil konumu meşrulaştırılır. Bu yer de[ği]ştirilme neticesinde, kadınların bağımlı olmalarının nedeni ‘aşağı’ olmalarına bir kere bağlanınca, ekonomik hayatın emek üzerindeki, erkeğin de kadın üzerindeki tahakküm ve bu doğrultuda bağımlılık ilişkisi hem gizlenmiş olur hem de o gizlendiği yerden çıkartılarak cinsel hiyerarşi yeniden üretilir.

Dolayısıyla, kadınların bütün hayatlarını erkeklere bağımlı hale getirmeleri, bizatihi ekonomik “aşağıdanlığının/ikincilliğinin” bir sonucudur. Bu doğrultuda modern olan içerisinde varlığını devam ettiren her türlü “gelenek” ya da kadının üretim araçları ile kurduğu her yeni ilişki türü, cinsel hiyerarşiyi kıramayacağı ya da egemen “eril” yapıya demokratik bir vizyon kazandırmayacağı gibi emeğe yabancılaşma, beraberinde sosyal yabancılaşmanın zeminini hazırlar. Sermayenin “eril” yapısının, erkek cinsi üzerinden dolayımlanan iktidarı için, kadının bu sosyo-ekonomik durumu işlevsel bir vaziyet kazanır; sosyal ya da özel alandaki hiyerarşinin de ekonomik alandaki iktidar ilişkisi neticesinde şekil kazanmasını sağlar. Kısacası, ekonomik alandaki yabancılaşma, sosyal alandaki hiyerarşiyi yeniden üretir, o hiyerarşinin momentidir ve en nihayetinde üretim yapılanması içerisindeki topyekün emeği aşındırmaya dönüktür. Bu doğrultuda ekonomik alanda kadının eril sermaye tarafından kullanımı, kadına dönük esnek/verimliliğe dönük ücret politikası⁵³, onun kadınısı/kadına özgü, doğal nitelikleriyle özdeşleştirilir. Kadın emek, bütün emek süreçlerine katılımı ya da bütün işgücü içerisinde kapladığı alan üzerinden değil, üretim yapılanması ile ilişkili olmayan nitelikleri üzerinden tanımlanır.

Bu doğrultuda; Ortodoks Marksizm’in, “kadınların bir kere ücretli sanayi işçisi ordusuna katıldılar mı, işçi haline geldiler mi, kadın olmanın getirdiği özel baskıdan kurtulacakları”nı belirten tezi, gerçekliği oluşturan bütünü, tek faktöre indirgemekten öteye geçemez⁵⁴ ve yine liberal ideolojinin sunduğu/yürüttüğü “maskeleye/yanılsama” misyonuna hizmet etmiş olur. Bir başka ifadeyle, Gramsci’nin bütüncül devlet analizinde belirttiği (1971:279) gibi, iktisadi yasaların popüler inançlar biçiminde kültürün belli bir düzeyinde yansımaları, egemen sınıfa belli bir homojenlik ve toplumsal alanda işlevsellik

⁵³ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Banknot Matbaasında, paranın basım işleminin ardından, matbaadan çıkmasını takiben gerçekleştirilen kalite kontrolünün verimliliğe dayalı olarak sözleşmeli istihdam edilen kadınlar –*titiz oldukları gerekçesiyle sadece kadınlar* tarafından yapılması örneğinde olduğu gibi...

⁵⁴ Bu tezlerde, hata, aile ve toplum yapısında, ekonomik üretimde ya da sendikaların kendisinde değil, kadının içsel özelliklerinde aranır.

kazandırması, sosyal olanın “belirleyici ekonomik öz”ünü tanımlar. Kendisini de içine alacak biçimde sosyal olanın belirlenmişliği oranında modern erkek için cinsiyet, bu belirlenimi kırarak, özel alanın yokluğunda yıkılan iktidarının kalıtı olacak bir üniforma gibidir. Sosyal alanındaki mücadele olanağı kalmadığından ya da mücadeleye götürecek bilinç, iktisadi yasalara bağımlı kılındığından, ancak dürtüsel kaynaklarının, iç yasalarının dışa vurulmasıyla, modern erkek, varoluşunu anlamlandırabilir. Dolayısıyla, cinsiyete dayalı ayrımcılığın tarihini, kadının altında ezildiği sosyal baskıların tarihiyle olan ilişkisi içinde göz önüne almak gerekir. Yani; “üretimin sosyal şartları tarafından sınırlanan şey, beslenme fonksiyonunun temeli değil, bu fonksiyonun yürütümünün nicelik ve nitelik bakımından bağlı olduğu imkandır.” (Muldworf, 1996:68).

Engels’in belirttiği üzere, “ev içindeki üretim araçları kadınların, ev dışındakiler erkeklerin denetiminde olmakla birlikte, yiyeceğin ve gerekli aletlerin sağlanması erkeğe düşmekte” (Engels, 1967:66) ve dolayısıyla da bu aletlerin mülkiyeti de onun elinde bulunmaktadır. Bu doğrultuda ekonomik zorunluluklar aile hayatını örgütleyen birtakım kurallar yaratmakta, bu kurallar da *–işbölümü de kendi içinde bir kurallar bütünüdür–* bireyler arası ilişkileri yapılandırıp duygusal hayatı düzenlemektedir.

Ancak, toplumun ekonomik ve kültürel bakımdan eşit olmayan imkanlara sahip kategorilere bölünmüş oluşu, insanlar arası ilişkilerin güçlüğünü daha karmaşık ve çelişkili bir hale sokmaktadır. Ve nihayetinde neo-liberal ideoloji/neo-klasik ekonomik paradigma, bireylerin bilinci ile ekonomik zorunluluk arasındaki ilişkilerde dolayım rolü oynayan ‘sembolik’ unsurları ya görememekte ya da kendi iktidarını meşrulaştırma amacına hizmet etmesi bağlamında maskelemekte/gizlemekte/göstermemektedir.

Bu süreçte evlilik, mülkiyetin korunmasını amaçlayan bir ekonomik sözleşme haline gelmiş; erkeklerin emek üretkenliğinde görülen servet artışı ile birlikte yaratılan fazla, erkeğin kadın üzerinde ekonomik gücünü yeniden üretmesini sağlamıştır. Bu durum, kadınları, birbiriyle ‘kesişen’ iki cephede

birden yani hem erkeklere hem de erkeklerle birlikte üretim ilişkisine karşı zorlamakla kalmıyor; *-daha da önemlisi-* iki cepheyi birbirine karıştırma tuzağını da kuruyor.⁵⁵

Ve yine, “yaşama ortamının tüm dinginliğinden, sabitliğinden, güvenliliğinden koparılan” (Marx, 1966:512) ve sadece toplumsal açıdan sefalet içinde yaşayan işgücü, adeta aynadaki tersi biçiminde, bütünüyle gelişmiş birey olarak tanımlanıyor. Kadınlar da, modern tahakküm altında erkeklerden daha fazla *-toplum olarak düşünüldüğünde-* acı çektikleri için, bu tahakkümün özü patriyarkaldır, sonucunu çıkarmakla bu yanılsamaya eşlik ediyorlar. Bu durum kadınların gerçekliklerinin, kendi belirlemelerinin ürünü değil, dayatma olduğuna açıklık kazandırmaktadır.

Tıpkı, erkeğin ahlaksal ve duygusal yaşamını kapitalist kavramlar aracılığıyla anlamlandırması gibi: Doğaya egemen olan ve onu yönlendiren, üretmek için yaşayan, kendisindeki ekonomik etkinliği azaltacak yanları bastıran, kapitalizm çağının erkeği... Bu benzerlik, kadın ile erkeğin uzlaşmasını temsil etmez; tam tersine bir cinsin diğeri tarafından boyunduruk altına alınmasının/cinsler arasındaki çatışmanın zeminini hazırlar.⁵⁶ Ve inşa edilen bu zemin/misyon/teori, “doğal” olarak gelişmiş ortak mülkiyet üzerinde özel mülkiyetin zafer kazanmasının bir işareti sayılmalıdır.

“Nasıl ki kapitalist üretim ilişkisinin yıkılmasıyla, ‘kadın sorunu’ otomatik bir biçimde çözülmüş/çözülecek değilse; erkeklerin ayrıcalıklarının sona ermesiyle de üretim ilişkisi sona erecek değildir.” (Türcke, 1995:282)

⁵⁵ Kadınların heri iki durumda karşı çıktığı ‘şey’, her ne kadar, erkekler dünyası olsa da; erkeklerin kendi güçleriyle kurdukları iktidarla temsilcisi oldukları iktidar aynı ‘şey’ değildir (Bebel, 1966: 237).

⁵⁶ Aynı şekilde, Devletin ortaya çıkışı da sınıflar arasındaki bir uzlaşmayı değil, sınıfsal çıkarların uzlaşmazlığını temsil eder.

6.1. Rasyonel “Eril” Sermaye ile “Dişi” Emek

Öncelikle toprağın ve arazinin para karşılığında satıldığı, değiş tokuş sürecine sokulduğu, bir “meta” olduğu yerde, toprağın işlenmesi için gereken insani işgücünün ve araçlarının da bir “meta” haline getirilmesi ve belli bir denetime tabi tutulması sadece bir zaman meselesidir. Ve bu süreç, cinsiyete dayalı bir hayatı taşıyan örgüt niteliği göz önünde tutulursa, kadın–erkek ilişkileri tipini, bir başka deyişle, kadın, erkek ve çocuklardan meydana gelen topluluğun üyeleri arasındaki ilişkiler düzenini kuran/oluşturan temel saiklerden de biridir. Ve yine bu süreç bize göstermiştir ki; bu ilişkiler düzeninin belirleyicilerinden birisi olarak nitelendirilebilecek olan kadın, “eve kapatılmadığı zaman, her geçen gün gelişen sanayi/sanayileşme/sanayi teknolojileri tarafından işçi ordusunun en aşağı kesimlerine katılmak zorunda” (Coote ve Gill, 1974:15) bırakılmıştır/bırakılmaktadır. Dolayısıyla kapitalizmin iktisadi gelişmesi daima eşit olmayan bir biçimde gerçekleşmiştir; iktisadi gelişme ile elele yürüyen ideolojik dünya görüşü de aynı şekilde eşitsizdir ve iktisadi gelişmeye paralel olarak gelişmek ihtiyacı hissetmemektedir.

Bu ‘ihtiyaç duymama’ hissiyatı, yanılsamaya dayalı bir ilerleme misyonu ile meşrulaştırılmakta, bu misyon mevcut dizgeyi oluşturan toplumsala ilişkin unsurların da belli bir değişime gitmesini zorunlu hale getirmektedir. Örneğin, hak eşitliği kavramını kutsal kabul eden bir hukuki yapı bile hukuki ayrıcalık ile iktisadi ayrıcalık arasındaki uyumun yerine hukuki eşitlik ile iktisadi eşitsizlik şeklindeki kesin uyumsuzluğu geçirmiştir/geçirmektedir.⁵⁷

Nitekim, bu yanılsama temelli sunulan ‘gerçeklik’, Francis Bacon’ın da (2002:176) belirttiği gibi, ancak insanlar tarafından yaratılabildiği,

⁵⁷ Günümüz modern-sonrası sanayi toplumlarını bir kenara bırakırsak bile; modern toplumlarının oluşumlarına temel teşkil eden XVII. Yüzyıl İngiltere’si ve XVIII. Yüzyıl sonu Fransa’sındaki kapitalist orta sınıflarca savunulan hak eşitliği kavramının konumu buna yakındır.

“sapmaların” olmadığı bir düzleme oturtulabildiği müddetçe bütünüyle ele geçirilmiş demektir; içindeki “şeytani güç” ancak bu şekilde insani bir güce dönüştürülebilir. Sonuç olarak; ekonomik düzenlemelerdeki ve egemen ideolojideki bütün değişimlere karşın, kadının, ev için gerekli, işyeri içinse gereksiz olduğu görüşü her daim egemen olmuştur.⁵⁸

Bir kapitalist sistemde satacak tek bir malı, işgücü olan kişinin, bu malı serbestçe ve eşitlik içinde sattığı kabul edilir. Yani hiç kimsenin onu zorla çalıştırmadığına ve yaptığı iş karşılığında “makul” bir ücret aldığına inanılır. Yine burjuva ideolojisine göre herkes girişimci sınıfa dahil olabilir; buna karşılık kapitalist ekonomide halkın çoğunluğu elbette bu sınıfa dahil değildir. Nitekim liberal ideolojinin öne çıkardığı bu uzlaşmacı/eşitlikçi olmayan anlayış, boyun eğdirmek için bir hiledir ve bir zamanlar Hristiyan ruhunun karakterine damgasını vuran bu çift anlamlılık, şifrelenmiş, nesnelleştirilmiş, bilimselleştirilmiş olarak devam etmektedir.

Dolayısıyla kapitalizmde “eşitlik” ancak yasa önünde eşitlik anlamına gelebilir. Dayandığı sınıflı toplumun temel eşitsizliklerini dikkate alması mümkün olmadığı gibi; bireyleri genelleştirip soyut bir kategori haline getirerek, yalnızca bireysel farklılıkları, farklı ihtiyaç ve yetenekleri değil, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik durumlardaki mutlak farklılıkları da göz ardı eder.⁵⁹ Bu farklılıkları engelleyen yapının inşasında niceliğin ve beraberinde erkek cinsinin ön plana çıkarılması, “dönemin erkek doğumu” (Bacon, 1974) olarak değil –*dolayısıyla kahramanların, üstün insanların çağı değil*–; tersine, aklın erkekliğine ve özerkliğine yönelik kuşkucu/şüpheli –*kendini bilim olarak da nesnelleştiren*– bir politikanın nihayetinde oluşur. Bu politikanın neticesinde toplum, kurumlarında kadını yok saymakta, buna karşılık söz hakkının bulunmadığı bir sistemin yarattığı acıların en büyük bölümünü yine onun sırtına yüklemektedir.

⁵⁸ Levi-Strauss’ın “İnsanda Tabiattan Kültüre Geçiş”in işareti saydığı mahrem zinasının yasaklanması (kaldı ki, egzogamiye ve kadın mübadelesine yol açmıştır.) cinsi hayattaki ilk yasak ve sınırlama biçimlerinden biridir.

⁵⁹ Burjuva devriminin sloganı olarak doğan eşitlik kavramı, bu devrimin yol açtığı yeni sınıfsal eşitsizlikleri şiddetle reddeder.

20. yüzyıl sonlarına dek, kadının çalıştığı yer “harem” (Domanski, 1970) olarak değerlendirilmiştir: Kadınlar, erkeklerle yan yana çalışmak üzere onların arasına dağıtılmamışlar, işliğin bir köşesinde ayrı tutulmuşlardır. Yine kadınların yaptığı işin niteliği, idare tarafından “ağır iş” kategorisinden çıkartılıp, “hafif iş” olarak değerlendirilmiştir.⁶⁰ Bu değişikliğin temel nedeninin, ücret oranıyla ilgili olduğu açıktır.⁶¹

Nitekim, kadınların fabrikalarda kısmen iş olanağı bulabildiği Amerika ve Avrupa’da gerek ekonomik politikalar ve daha lokal bazda sanayileşme/üretim sistemlerinde meydana gelen evrimlerde, gereken ideolojik ve siyasi içerikli dönüşümlerde bir kurum, durumunu/statüsünü sağlamlaştırır sağlamlaştırmaz cinsel hiyerarşi yeniden kurulmuştur. XX. yüzyılın ilk yarısında –*modernleşmenin ve uluslararasılaşmanın temel hedef olarak konulduğu dönemde*- işçiler ile onların işverenleri arasındaki toplu sözleşmelerde “bu sözleşmenin hiçbir maddesinin istihdam edilen kadınlara uygulanamayacağı” (Levine, 1924:54) belirtilmiştir.

Bu doğrultuda kadın-erkek ilişkisini düşünecek olursak, bu ilişki, doğal bir ihtiyacın toplumsallaşmış yani sosyal hayat ve toplumların tarihi tarafından şartlanmış olan daha ‘kapsayıcı’ bir ilişkinin içinde dile gelen şeklidir. Bu ‘kapsayıcılık’ perspektifinden bakmaya devam edersek; insana karşı bir hasım ve bir düşman olduğu için, sınıflar arası uzlaşmazlığa olanca keskinliğini veren kapitalist toplumda, sosyal hayatın bütün kuralları insanın insan tarafından sömürülmesi kanunundan çıkarılıp konduğu için, erkeğin gözünde “şehvetin hizmetçisi ve avı” (Marx, 1966:753) haline gelmektedir kadın...

⁶⁰ ‘Erkek işi’nin ‘kadın işi’nden ayrılması...

⁶¹ 1970’li yılların ortalarında, belli başlı gelişmiş ülkelerin kadın nüfusunun üçte ikisinin çalışması “ücretsiz çalışma”dır. Ücretli konumdaki kadınların üçte birinin ortalama geliri, erkeklerin ortalama gelirinin yarısına denk düşmektedir. Kadınlar genellikle fabrikalarda montaj işi ile ilgilenirken; montajı yapılacak ürün için çelik üreten ve parçaları için modeller dizayn eden ağır endüstri, kesinlikle erkeklerin ellerindedir.

Bu husus, Hobbes'ta ifadesini bulan Latin özdeyişinden de yola çıkılarak [*İnsan, insanın kurdudur.*] liberalizm ile faşizmin hamurdaşlığına ilişkin ipuçlarını da vermektedir. Yine bu nokta, Neo-Hobbes'çuluk olarak ifadelendirilen ve gerek ekonomik gerekse sosyo-kültürel, siyasi alanda inşa edilen otoriter yapının meşrulaştırılmasının temel dayanaklarından biri olmuştur.

Bu yapıya göre ancak sahip olduğu maddi [*maddi olanın önüne geçmediği sürece manevi*] şeyleri daha da çoğaltan kimse kendi kendisini güvenceler, kendi varoluşunu meşrulaştırır ve dolayısıyla bu varoluşa anlam kazandırır. Modernizmin bilim formu olan Pozitivizmin, dıştaki doğaya yönelttiği tümevarım, insan yaşamının yönlendirilmesine yöneltmiş bulunmaktadır. Bu doğrultuda öznedeki dizginsiz doğanın kavranılması ve analiz edilmesi işlevini yerine getirmek temel amaç haline gelmektedir. Oysa gerçekte maddi alanda bir birikime gidilecekse, [makul] ücretin, işgücüne eşit olması mümkün değildir. İşgücü ücretin temsil ettiği değerden daha fazla üretmelidir ki, kâr elde edilebilsin.

Bu durumun teolojik bir hırsı yetiştirmiş olması –XVII. Yüzyıl Avrupa'sında olduğu gibi- bir rastlantı değildir. Paradaki bir azalış ya da çoğalış, ihmalkârlıktaki, güvendeki bir artış ya da çoğalıştan kıyaslanamaz bir biçimde daha açık olarak saptanabilir. Dolayısıyla maddi zenginlik, Tanrı tarafından seçilmiş olmanın 'güvenilir bir işareti' olarak tanımlanır. Bu doğrultuda düşünsel/duygusal hayatın içeriğinin, dışarıdan empoze edilen kültürel imajlara ve klişelere itaat etmeye başlamasının önündeki tüm engellerin kaldırılması meşrulaştırılmış olur. Bu imaj ve klişelerin güttüğü amaç, insanın mutluluğu değil, kapitalist rejimin temel kanunu olan kâr yarışını doyurmak üzere suni ihtiyaçlar yaratarak metaları, efsaneleri her gün biraz daha ön plana çıkarmaktır.

Bu doğrultuda; Meta piyasasının ‘özgürlüğü’, işgücü piyasasının ‘özgürlüğü’, girişimciler sınıfına dahil olmak ‘özgürlüğü’, sözleşme ‘özgürlüğü’, rasyonel bir kapitalist yapılanmada kâr üretilmesini ve daima yeniden üretilmesini gerektiren bir ekonomik sistemin temel özellikleridir.

Yine, aşağı yukarı ‘eşit’ güçteki çok sayıda girişimciden oluşan rekabetçi bir toplumun, belirtildiği üzere, genel yasalara ihtiyacı vardır. Dolayısıyla bu yapı, sermayenin modern devinim yasasını veren bu yapı, toplumsal nesnelliğe tercüme edildiğinde, ruhları devindirmeyen ve yeni bir tür öznelliğe damgasını vuran rasyonalize edilmiş ‘düşkünlüğün’ yapısıyla aynıdır. Nitekim Max Weber’in de (1999:123) belirttiği gibi; Kapitalizmin akıllı, insan öznelliğinin belirli bir türünün kendini toplumsal olarak nesnelleştirmesi/nesnelleştirilmesidir. Nitekim bu durum, Nietzsche’nin belirttiği üzere, modern öznelliğin kendini maskeleyen stratejilerinden biridir.

6.2. Niceliğin Kurtarıcı Gücü ve [Post]modern Erkek:

Kapitalizm, niceliğin kurtarıcı gücüne inancın cisimleştiği, içsel bir zorunluluğun kendini dışa vurduğu, bir ruh ekonomisinin kendini fiziksel ekonomik zorunluluğa tercüme ettiği bir “toplumsal” yapıdır. Ve ekonomideki bu ikili yapı *[yansıyan ile yansıtılan]*’da, biri diğerinin itici gücü/momenti’dir. Örneğin; Marx’ın, İngiltere’de “başlangıç birikimi” olarak tanımladığı şey; “işçilerin, kendi çalışma koşullarına sahip olmaktan koparılımları” (Marx, 1966:756) sürecini hızlandırıcı bir nitelik taşımaktadır. Yine aynı “kapitalist akıl” tarafından, varoluşsal karakteristiğini betimleyecek bir biçimde, aklın gücü, insanların hayvanlar *[alt metinde erkeklerin kadınlar]* üzerindeki üstünlüğünün bir göstergesi olarak savunulmuştur. “Doğal durum”’a en yakın ‘olan’ olmaları sebebiyle kadınlar “yarasalar ya da baykuşlar gibi yaşamakta, hayvanlar gibi çalışmakta ve solucanlar gibi ölmekteydiler.” (Lucas, 1662:225).

İşte bu durum, özellikle erkekler tarafından yönetilen/desteklenen *[1830 ile 1848 arası İngiltere’de Çartist harekette olduğu gibi]* kadın hareketinin karşı karşıya kaldığı paradoksu da özetler niteliktedir: Öyle ki; böyle bir üretim ilişkisi kumanda odasında oturan ve kaymağı yiyen erkekler olduğu ölçüde erkek, eşitlik talebi de onun da eğilim olduğu sürece dışı görünmekte ve kendi talepleri için özellikle savaşıması gereken cinsi, savunduğu taleplerin ne dereceye kadar kendi talepleri olduğu konusunda karanlıkta bırakmaktadır.

Bu durum, erkeklerin, *-kadın hareketine destek veren tüm siyasal ve sendikal örgütlenmelerde yer alanlar dahil olmak üzere-*, [post]modern ekonomik zorlama mekanizması ile birlikte/ortak politikalar ürettiğinin ve bu politikalarının bireysellik ve cinsiyet üzerinde önemsizleştirici bir rol üstlendiğinin; dolayısıyla da bir “güç” ilişkisine kaynaklık ettiğinin en önemli kanıtı mahiyetindedir. Franz Neumann’ın belirttiği gibi; “asgari bir eşitlik” (Neumann, 1964:167) garanti etmişler, dünyanın yarısını zincirlerinden kurtarmayı vaat ederken, diğer yarısını *-kadınları-* ve sınıf farklarını göz ardı etmişler; nitekim sınıf merkezli bakış açısı, sınıfları parçalayıcı kuvveti de beraberinde getirmiştir.

Anlaşıldığı üzere; [post]modern dünya ile birlikte gelen “soyut” (Foucault, 1994a:10) ekonomik zorlamalar, belirli bir üretim ya da iktidar ilişkisine dayandığı gibi; *-liberallerin belirttiği üzere-* kendi başına teknik bir gelişme, kapitalizmin salt bir para ilişkisine indirgendiği süreçte bir ilerleme göstergesi olarak yorumlanabilir.

Bu ilerleme *[daha önce yanılısamaya dayalı ilerleme misyonu demiştik]* misyonu etrafında/temelinde kurulmaya çalışılan eşitlik de; J.S.Mill’in öngördüğü “fırsat eşitliği” (1970:238) kavramından farklı bir boyuta taşınamayacaktır. Farklılıkların sonsuz çeşitlilik içinde gerçekleşebilmesinin ancak, kişilerin bireysel ve birbirlerinden farklı olarak gelişebilmeleri için onlara “fırsat eşitliği” tanınması durumunda mümkün olabileceğini belirtirken; ayrıcalık ‘özgürlüğü’nün denetlenmesi gerektiğini, sınıflı bir toplumda

özgürlüğün son tahlilde bir sınıfın diğerini; cinsiyet ayrımcılığının başat bir rol üstlendiği toplumda bir cinsin diğerini sömürme özgürlüğü olduğunu görememektedir.

Ve nihayetinde, bütün önemli kararların aile reisi baba tarafından alındığı ve ailenin daha aşağı –*hiyerarşi anlamında*- üyelerinin de uysallıkla ona itaat ettiği -*Viktorya dönemi İngiltere'sinde olduğu gibi, günümüz [post]modern anlayışı içerisinde de*- evin ve ailenin yüceltilmesi eğiliminin bütün sınıfları etkisi altına aldığı düşünüldüğünde, bu iki olgunun –*sınıf ve cinsiyet*- birbirlerinin kamusal ve özel alana ilişkin görünümleri olduğu ve birbirinden bağımsız düşünölemeyeceği açıktır. Ve yine ekonomik bakımdan ikisi de aynı süreci temsil ederler: İşin, ölçölmediği ve karşılığının ödenmediği eviçi sektöründen, ölçöldüğü ve ekonomik bir değer kazandığı kamu sektörüne aktarılması... Piyasa vasıtasıyla kamusal olana biçilen sosyal itibar payesi...

Sermaye, tıngırdayan madeni para değil, tersine, arttırmak için kendi kendine yönelme 'sürecinin' bütünüdür. Parayı, hammaddeleri, aygıtları, işgüçlerini, ürünleri kendisinin aralarından geçtiği, aracılık ettiği, tükettiği çeşitli görünüm biçimlerine dönöştürür ve bunu yaparken toplumsal bir devinim yasası halinde nesnelleşmiş, "ben ancak daha fazla kendim olduğum sürece, kendimim"ın adeta bir şeyssel zorunluluk haline geldiği bir 'düşkönlük' olarak davranır.

Nitekim, "kendi"sinden daha zengin bir kadın karşısında yoksulluğunun farkına vardığında "bu yoksulluğunun intikamını alır, kadınları kavramak yerine ona el kaldırır; kadınlara, kadınlar için yaratılmamış ve kadınların da onlar için yaratılmadıkları ölçütler, kıstaslar, temel ilkeler koyar" (Kraus, 1991:13) ve bu nokta aynı zamanda erkek iktidarsızlığının başladığının somut kanıtıdır. Dolayısıyla, "iç" hürriyetine "düşkün" olan modern erkek [*insan olarak da genelleştirilebilir*] "hür bir varlık olmaktan çok Pavlov labarotuvvarlarının şartlı köpeklerine" (Muldworf, 1996:50) benzemektedir:

Hayat çalkantısının ortasında boğulan, bir ihtiyaçtan diğerine durmadan şartlanan, bir huzur aynasına eğilip de gerçek insan çehresini seyretmeye hiçbir vakti olmayan modern erkek için sadece bir afyon/uyuşturucudur erotizm... Arka planında sosyal bir belirlenmişlik taşıyan bu iktidarsızlık, fahişeliğe burun kıvrıran ve dünya savaşlarına sadakâtle hizmet eden iktidarsızlıkla aynı ahlak ve adalete sahiptir.⁶² Ve nitekim, kapitalizm marifetiyle, varoluşlarını kendilerini satın alana borçlu olanlar, bu vasıta ile tanımlananlar, başkaları sayesinde varolma durumundadırlar. Dolayısıyla, egemen olana göre tanımlanma/belirlenme; farklı bir alanda kimlik edinimini zorunlu hale getirmektedir.

[Post]modern toplumun bir yandan sömüren ve sömürülen sınıfları karşı karşıya getirip (*“sömüreni ve sömürüleni ‘sınıf’ vasıtasıyla karşı karşıya getirmesi”* Marx, 1966: 776) diğer yandan da her ikisinde de niceliğin kurtarıcı gücünü fiziksel bir gereksinim haline getirmesi neticesinde –*liberal tezlerin iddia ettiği aksine*- birey/kimlik sahibi özerkliğini yitirmiştir. Bu kimiksizleştirme/özerksizleştirme, Engels’in belirttiği üzere (Engels, 1967:76); kadının isyan ettiği ama bir türlü çözüp üstesinden gelemediği uzlaşmazlıkların ve çelişkilerin küçültülmüş bir tablosunu sunar. Bu doğrultuda ise, liberal/kapitalist ideologların getirdikleri çözüm, burjuva ailesini örnek alan bir proleter aile biçimi, “ekmek parasını” erkeğin kazandığı ve kadının da ev işleri ve çocuk bakımıyla ilgilenerek “yuvayı yapan dişi kuş” rolünü oynadığı ideal aile tipini oluşturmak, olmaktadır.

Bu aynı zamanda ekonomik olanı, erkeklerin egemen olduğu bir alan haline getirmenin de teorik inşasına zemin hazırlamaktadır. Nitekim; İngiliz kapitalizminin tekelleşen ve emperyalist aşamaya geçtiği dönemde kadınların çalışmasının kısıtlanması, işverenlerin cezalandırılması, kreş olanağının bulunmayışı, eğitimin ev içine dönük oluşu, bir de ideolojik bombardımanla/teorik inşâ ile birleşince toplumsal yaşamın merkezini ev’in

⁶² “Erkeğin kıskançlığı sosyal bir donanımdır; kadının fahişeliği doğal bir dürtüdür.” (Karl Kraus, 1991:459).

oluşturmasına yol açmıştır. İlginç olan; Aydınlanma geleneği içerisinde, J.J.Rousseau ile birlikte, adaletsiz bir toplumu yıkmak için bir araç olarak kullanılan “doğaya ve doğal haklara yaslanmak” durumunun, liberal gelenek içerisinde statükoyu korumak/savunmak ve erkek egemen bir yapıyı meşrulaştırmak için çok sık kullanılmasıdır.

Dolayısıyla, “kölelerin durumunda olduğu gibi kadınlar da” (Martineau, 1877) en güçlüünün haklı olduğundan daha iyi bir gerekçe olmaksızın adaletten yoksun bırakılmışlardır.⁶³ Zira, ulusal olanın küresel olanla, ihraç ekonomisi doğrultusunda uyum çabaları içerisinde, özel sermayeye rant aktardığı, ucuz girdi sağladığı⁶⁴ ve en nihayetinde gizeminden güç alan rant ekonomisini beslediği bir süreçte, ulusal ekonomideki iktisadi artığın toplumsal adalet yönünde paylaşılması kendi içindeki ironiyi beslerdi. Bir başka deyişle, ulusal ekonominin ulusal para üzerinden, ulusal kültürün ulusal dil üzerinden, kalkınma söyleminin reel üretim üzerinden dönmediği bir çevrim içerisinde, ne cinsiyet temelindeki bölüşüm ne de çocukların iletişim araçları vasıtasıyla kazandığı cinsiyet ve şiddet algısı ulusal kültür içerisinde kalınarak çözülebilir. Zira, ne ulusal ekonomi ne de küresel kültür formu, kendi içinde bir nedenselliğe sahip değil, çözümünü de içerisinde barındırmıyor.

Bunun yanı sıra; sermayenin hazır ürünlerin takası olmaktan çıkıp tüm toplumu kapsayan bir üretim ilişkisine dönüştüğü sürecin “cinsel derinlik” boyutu da vardır: Öyle ki; niceliğin iktidarı, erkeklik niteliğinin iktidarının yerini almıştır. Bu doğrultuda, işgücü –*erkek işgücü*- ürettiği malın niceliksel özellikleri vasıtasıyla ‘kadın’ı ev ile konumlandırırken; aynı zamanda kendini, erkinin karşıt ve korkunç imgesiyle de konumlanır hale getirmiştir. Bu ekonomik süreç, erkeğin kahramanlık mitosuna açık bir nitelik kazandırır. Bu açık nitelik şudur ki: Emek pazarı, stilize edilmiş bir genelev olma

⁶³ Kadınların kaderi ile ezilen sınıfların kaderi, birbirine yakından bağlıdır: İkisi de, özel mülkiyete dayanan ekonomik formasyonlar ortadan kaldırılmadan özgürlüğe kavuşamazlar.

⁶⁴ Nitekim, ucuz girdi sağlanması, özel sermayenin maliyetlerinin düşürülmesi, ihracata yönelmesi doğrultusunda Kamu İktisadi Teşekküllerinin ürün fiyatları üzerinde baskı kurulması, ortaöğretim ders kitaplarında ‘KİT’lerin “kara delik” olarak gösterilmesi ile toplumsal bir taban kazanmıştır.

eğilimindedir. Bu genelleşme/cinsler üstülük göstermektedir ki; bir alıcıya herhangi bir şeyi değil de bizzat kendini teklif etmek, para karşılığında ona kendi yeteneklerini günün büyük bölümünde vermek, kapitalizmin ‘genelleştiği’ ölçüde, insanların kendilerini ‘toplumsal’ açıdan etkili kılabilmelerinin koşulu haline gelmektedir.

Niceliğin, sermaye destekli, iktidarı⁶⁵, kadın-erkek ayrımının olmadığı bir ortam hazırladığı gibi; farklılıkların nötralize edilmesi, bireyselliklerin engellenmesi vasıtasıyla yarattığı standart, atomize olmuş, yabancılaşmış (*hem emeğe hem de varoluşsal kökenlerine yabancılaşmış*), duru akan bir nehir misali hareket eden, düşünmekten ve bütünü görmekten alıkonulmuş insan “tip”lemesi vasıtasıyla insanları/işgücünü/cinsiyet ayrımcılığını yönlendirmeye ve kendi iktidarını meşrulaştırmaya devam etmektedir.

Değişen “şey” ise; sosyo-kültürel yapıdaki iktidarın işleyişinin, adem-i merkezi niteliğinin ortadan kaldırılması, merkezin parçalanmış bir ekonomik alanda konumlandırılması olmuştur. Değişmeyen “şey” ise; niceliğin, gücünü, kendini yitirme kaygısıyla kendini sürekli arttırması, damgasını her iki cinse, özel alanın mahremiyetine dek vurması/yönlendirmesidir.

Sonuç olarak; Sermaye hem erkek hem dişi işgücünü soğuran, hem de “aile –*her an ‘eski’yen aile*- kurumunun ekonomik temeliyle birlikte, aile ilişkilerini de çözen” (Marx, 1966:514) bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla erkeklere pazarda yapılan “soyut” baskılarla, erkeklerin kadınlara aile yaşamında/özel alanda uyguladıkları dolaysız baskılar arasında nitelik olarak bir fark yoktur; biri diğerrinin devamı niteliğindedir. Bu aynı zamanda [post]modern tahakküm ilkesinin, toplumu en derininde bir arada tutan bir güç olması sebebiyle, ne kadar kanaatkâr olduğuna ilişkin ipucu da verir.

Tümüyle kurlsızlaştırılan ve uluslararası finansal sermayenin kısa vadeli akışkanlığı içinde biçim kazanan serbest piyasa ekonomisi, bir yandan

⁶⁵ Niceliğin gücü sayesinde kendini güvenceleyen akıl, kendini erkeklikten eder. Cinsiyet, sona ermesi anlamında ve aynı zamanda her iki cinsin eşit ölçüde önemli olmaları anlamında da önemsizleşir (Türcke, 1995:243).

“hareketsiz işgücü” ile –*özellikle gelişmekte olan ülkelerin emeğinin serbest dolaşımın getirilen birtakım kültürel kısıtlamaları da dikkate alarak*- “hareketli sermaye” arasındaki asimetriyi daha da arttırırken (Rodrik 1997:35) diğer yandan cinsiyetleri endüstriyel rutinin farklı bölümlerinde konumlandırır. Bu politikanın, üretim sürecinin birey/emek üzerindeki pasifleştirici etkisinin cinsiyetler göre farklılaşan[!] etkisinden ziyade, sosyal alana göndermede bulunduğu açıktır. Zira, küresel olanın ulusal olanın elindeki bağımsız politika izleme olanaklarını almasına ve kendisini ekonomik çevrimin yapısal bağlamı olarak meşrulaştırmasına paralel bir şekilde; özel alan içerisindeki köksüzlüğü ve anonimliği, erkeklere kamusal alanda sağladığı özel ilişkiler vasıtasıyla aşması, ancak üretim yapılanması içerisindeki cinsiyet temelli ayrımlarla meşru bir zemine oturuyor. Ekonomik olan, özel alanın yokluğu oranında işlevsizleşen, evdeki cinsel hiyerarşiyi, üretim yapılanması içerisinde, fabrikada, yeniden üretiyor, yeniden işlevsel kılıyor.

Yine aynı [post]modern anlayış; kadınların, dişiliğin ne olduğunu gösterecekleri yerde, kadınlığın ve erkekliğin nasıl değiştiğini göstermektedir.⁶⁶ [Post]modern tahakküm, cinsiyetleri tersyüz ederek, erkeklerle kadınları birbirine karşı oynayarak, kadınları erkeklerin ürettiği genel-geçerlik tahtasından geçmeye zorlamaktadır. Buna karşın sürdürülebilecek bir mücadele; salt kendini –*kadını*- temel aldığı takdirde –“*tikel olanın üzerinde hareket ettiği takdirde*- aynı oranda tahakkümcüleşir.” (Clastres, 1990:14).

Tikel olanın gerçekliğini –*mutlak gerçekmiş gibi*- dayatan bu anlayışın geleneksel biçimi akıl ve doğa ilişkisinin –*pozitivizmin ontolojik sayıltılarında yer aldığı üzere*- bir erkek ve kadın –*varoluşsal temelleri itibariyle/yazgısal(neo-liberalizmin belirttiği üzere)*- ilişkisi olduğuna inanmıştı; kapitalist biçimi de akıl ve doğanın farksızlığı ve nihayetinde cinsiyetlerin farksızlığı doğrultusunda ‘iktisadi’ politikalarını belirlemektedir. En iyi ihtimalle

⁶⁶ Nitekim; kadın hareketinin 1920’lerden itibaren hızlı bir ilerleme göstermesi, sermayenin entegrasyon gücünün o zamandan bu yana ekonomik, cinsel, duygusal ve düşünsel yaşamda gösterdiği politika farklılaşmasının uygun bir ölçütüdür.

kadınların çalışmaya özendirilmesinin yavaşlamasını ya da hızlanmasını, o günkü emek talebinin hacmine bağlayacak ve değişin ekonomik politikalar ve koşullar bağlamına oturtacaktır.⁶⁷

⁶⁷ Eldeki verilere göre –ABD kaynaklı-; 1900 yılında kadınlar işgücü ordusunun yüzde on sekizini, 1930’da yüzde yirmi ikisini, 1940’da yüzde yirmi beşini, 1945’de yüzde otuz altısını, 1972’de ise yüzde kırk ikisini oluşturmaktaydılar. Ne var ki; cinsiyet ayrımı her daim sürmüş ve kadınların ücret oranları düşük tutulmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

[POST]FORDİST DÜŞÜNSELLİK

1. DÜŞÜNCENİN “MODERN” VE “[POST]MODERN” UĞRAKLARI

Bir modern tasavvurun temel işleyiş süreç(ler)ini ortaya koymak istiyorsak eğer, öncelikle bu tasavvurun aktarıldığı, uygulandığı alanlarının farklılığını, ayrılığını vurgulamak gerekiyor. Zira, evrensel akılla kendini temellendirmiş ve tüm alanları rasyonel kılma etrafında şekillenen bir projenin özgüllüğünü vurgulamak, farklılıkları eriten soyut bir kavrama evrensel bir değer atfetmenin ötesine geçmeyi zorunlu kılıyor. Bilimsel, siyasal, kültürel ve endüstriyel dönüşümler ışığında şekil kazanan modern dönem, içinde bulunduğumuz dönemde, tüm kesinliklerini yitirmekte olsa da, bu durum modernitenin geçerliğini kaybettiği sonucuna bizi götürmez. Zira değişen, “kesinlik ideası”ndan ziyade, bu kesinliğe bizi götürecek epistemolojik araçların yapısıdır. Dolayısıyla modern olan, kendisine karşıt gelişen tüm paradigmalara anlam verir, paradigmatic dönüşüm için bir itici bir güç olma işlevi görür ve en nihayetinde modern olanın kesinlik algısını ortadan kaldırmaya dönük her teori, *-modern olan ile ilişkisi çerçevesinde-* yeni bir kesinlik inşa eder. Bir başka deyişle modern, modern olmayanı kendi içerisinden çıkarır ve ona modern bir anlam katar. Bu doğrultuda, post-yapısalcı, neo-muhafazakar, avangard perspektiflerin *-her perspektifin kendi içerisindeki katmanlarını da dikkate alarak-* en dış kabuğunu modernite oluşturur. Bu yüzden, modern dönemin kabullerine dair her sorgulayış, sorgulanan döneme ait geleneklere doğru nostaljik bir yönelimi de beraberinde getirir. En nihayetinde, postmodern olarak nitelendirilebilecek, özünde postmodern olan⁶⁸ kabuller, modernizmin kültürel aygıtlarını, ideolojik amaçlarını, modern bilinç yapısını yeniden üretir.

⁶⁸ Bu doğrultuda “post” kavramsallaştırması, hem aşılması gereken kabullere hem de o

1.1. “Laiklik”: Kurumsallaşmış “Din”in Kurumsallaşmış Eleştirisi

Tinsel aşkınlığın ortadan kaldırılması, Tanrı'nın toplum nezdinde bir gerçeklik referansı –*otorite*- olmaktan çıkması, dinsel ritüellerin birey düzeyinde tanımlanmaya başlanması ve en nihayetinde Tanrı'nın gökyüzünden yere indirilmesi –*tılsımını yitirmesi*-, akıl ile yer değiştirmesi sonucunu üretir. Yaratılan ile yaratan arasındaki bu rol değişikliği, bu fason üretim, bir yandan insanların manevi gücü/tanrısal varlık düşüncesi vasıtasıyla onu köleleştirirken, diğer yandan Tanrıların yokluğunda/yönlendirilemezliğinde oluşabilecek aklın ve duyuların başka bir amaca, zevk peşinde koşmak gibi, yönelebileceği tehdidini de engellemiştir. Bu doğrultuda nihilist söylemin iddia ettiğinin tersine, “eğer Tanrı yoksa, her şey mubah” değildir. Aklın, Tanrı'nın yerini alması, akla ilahi bir güç atfedilmesi, iyi olan ile kötü olanı belirleyecek normların dünyevi platformda belirlenebilir bir hale getirir. Bu dünyevileştirme/rasyonelleştirilmesi süreci, aslında, ahlaksal olana meşru bir zemin bulma, ahlaki olanı belirleme/düzenleme arayışıdır. Bu düzenleme çerçevesinde, mutlak ve ebedi normlar geçerliliğini yitirdiğinden iyi olmanın kötü olmaktan daha yeğlenebilir olduğu rasyonel yollardan kanıtlanamaz. Eğer böyle normlar belirlenebilirse, o zaman da kimse bir şeyi –*iyi olmanın faziletlerini örneğin*- kanıtlamaya gerek duymaz.

Laikliğin, kendini, kurumsallaşmış dinin zorunlu eleştirisi üzerinden tanımlaması, özellikle modernleşme süreci içinde, laikliğin anlamını seküler tanımından çok öteye taşıdı. Dolayısıyla modern süreç, insan ile doğa arasındaki ilişkiyi değiştirmesinin, bir başka deyişle, toplumu da doğa gibi belirlenebilir bir nesne durumuna indirgemesinin yanı sıra insanların din kavrayışlarını da başkalaştırmıştır. Zira bu başkalaşımın bir kere gerçekleştirilmesi, inanç sistemleri ile kapitalist kültürün öğelerini bireycilik etrafında birleştirme yönünde uygun bir zemin yaratır. Girişimci kapitalist ruh, bireycilik vasıtasıyla işlerlik kazanırken, bu kişiselliğin babaerkil şahsiyete

atfedilmesi dinsel bir tema vasıtasıyla desteklenir. Topluma liderlik etmeyi hak eden yeni yönetici sınıfının üyelerinin kendilerine duydukları güven, ancak kutsal hiyerarşi içerisindeki yerlerinin önemi ile anlam kazanır. Bu doğrultuda dinsel kurumlara yönelik alternatif yöntem arayışı, muhafazakar değerlerden beslenmeden kültürel açıdan kendisini üretken kılamaz.⁶⁹

Anlaşılan o ki, sorun, dinsel kurumların egemenliği ya da seküler dünyaya özgü laiklik anlayışının bu kurumların yerini almasından ziyade *-kültürel alandaki bir karşıtlık olmasından ziyade-*, dinsel ve laik içeriklerin *-ve bunların bileşiminin-* kapitalist sistem içerisinde nasıl bir ideolojik rol yükleneyeceği sorunudur. Dolayısıyla modern dönemde, din ve laiklik birer epistemolojik veri; bu kurumların biraradalığı da bir yöntemdir. Hiç kuşkusuz, özellikle epistemolojide yansımaları bulan bu değişimin en önemli tanığı olan Paul Feyerabend'in belirttiği gibi, "anything goes" [*her şey uyar, her yol çıkar, her şey mümkün, dolayısıyla da meşru, öyleyse her yol da mubah (Cangızbay, 2000:105)*] dönemini başlatan ve özünde modern bu global değişim, "insan adı altında, gerekçelerin tek ve aynı oyunu uyarınca, kesin bir *bilgi* mıntıkası olması gereken ve *bilimin* bir nesnesi olamayacak bir varlığı oluşturmuştur." (Foucault, 1994b:366-7).

1.2. "Dil"sel İletişim ve Bilincin Özgürleşim İstemi:

Aydınlanmanın moderniteyle eklemlenmesi, iyi ve adil bir toplumun akıl ideası çerçevesinde gerçekleşebileceği düşüncesi, bizi bu çerçeveyi, akıllı, kullanan aydınları⁷⁰ insan doğası hakkında değişmez kategoriler ve soyut kabullerle davranmaya çağırır. Bu süreçte kullanılan dil de tahakküm edicidir. Ancak bu niteliğine rağmen aynı dil, Habermas'ı izleyecek olursak evrensel olarak geçerli bir iletişim pratiğine de imkan verir. "Dil" olgusuna tanınan bu

⁶⁹ Bu süreç, kendisini, iki dünya savaşı arası dönemdeki birinci sanayileşme dönemi ve 1970 ertesini ikinci sanayileşme dönemi geçişlerinde yeniden üretecektir.

⁷⁰ Münevver ile aydın arasındaki derin ideolojik ayrımın temelleri bu noktada aranabilir.

evrenselliğin, daha sonra Foucault tarafından da yinelendiği üzere⁷¹, özgürleşimin önkoşulu haline getirilmesi beraberinde insana dair farklılıklarının da dil etrafında belirlenmesine olanak tanımıştır.

Zira, pratiğin araçsal akıl ve teknik bilinç tarafından belirlenmesi süreci (Roderick, 1986:22-62), insan türünün yeniden üretimini ancak emekle mümkün kıldığından, insanın tabiat güçlerini aşabilme kapasitesi, Habermas'ın belirttiğinin aksine (1998:287) dil ile değil, emekle mümkün olabilecektir. Habermas'ın epistemolojiye sosyal bir teori olarak konumlandırma sürecinde dile atfettiği "pozitif işlev", bizatihi epistemolojinin bağlı bulunduğu ontolojik kaynaklar tarafından bozulur. Dolayısıyla dil temelli epistemolojik "düşüncenin yeniden inşacı karakteri", yalnızca epistemoloji içerisinde kaldığı sürece *–postmodernlerin iddia ettiğinin aksine–* egemen bilgi ve iktidar ilişkilerini dönüştüremez.

"Modern" dönemde bilinç *–dolayısıyla bilinç dışı da–* ve benlik etrafında örülen ahlak kuralları, "postmodern" dönemde özne etrafında *–etiğin öznesi (Foucault, 1986:343)–* örülerek, sosyo-ekonomik bağlam görmezden gelinir. Dolayısıyla etik değerler ile bilimsel bilgi arasındaki ilişki, özne üzerinden dolaymlanarak dönüştürülür, ancak bilimsel alanın "evrensel değerlerin taşıyıcısı" olma misyonu ortadan kaldırılamaz. Bu durumda ortaya konulan "epistemik özne"nin kendisi, mutlak bilginin yalnızca dolaymlayıcısı olduğundan, demokratik değildir. Demokratik olmadığı gibi, bu öznenin düşünüm ve bu doğrultuda "özgürleşim" sürecinin sınıfsal bağları ortadan kaldırıldığından, bireyi toplumsal/sınıfsal bir vakıa haline getirecek, birey/tikel ile tümel olan arasındaki bağları kuracak olan tarihsellik de yitirilmiş olur.

Bu doğrultuda Said Halim Paşa'nın "tarih boşuna yaşanmış bir deney olsaydı, insanı açıklamak için sosyolojiye gerek kalmaz, zooloji yeterli olurdu" sözünü takip edecek olursak, özgürleşim isteminin, bu istemde bulunanlarla ilişkilendirilmesi, bu istemin kapsayıcılığını yitirmesi adaletsiz bir yapının

⁷¹ Foucault'ya (1994b:386) göre, "dilin varlığı ufukumuzda gitgide daha fazla parıldadıkça" modern episteme un ufak olmaya başlar.

şartlarını hazırlamaktadır. Zira akıllı kullanabilme yetisinin bahşedildiği bir özne, verili konumundan ötürü değil, iletişimsel ehliyetinden dolayı kendini ön plana çıkarmış sayılacaktır. Bu durum, toplumları ekonomik anlamda birbirleriyle ilişkilendiren, bağımlılaştıran ve dolayısıyla özgürlük yoksunluğuna haiz bir global toplum modelinin ya da bu modelin pozitivistik bilim anlayışının bireysel alana aktarılmasından ibarettir. Tersten okuyacak olursak, özneyi “biricik”leştiren ve en temelde Aydınlanmanın evrensel akıl ideası ile bağlantılı bu doğurgunun kırılması⁷² toplumların da özgürleşmesi ile sonuçlanacaktır.

Bu doğrultuda akıl, bir hakikat ideası oluşturmaktan ya da öne çıkarılan öznenin kendi hayat biçimini yaratması yönünde bir işlev görmekten çok, bir tahakküm ve baskı aracına dönüşür. En nihayetinde bu dönüşüm, içeriği Antik-Yunan mirası, Roma hukuku ve Hıristiyan düşüncesi vasıtasıyla şekillendirilen Aydınlanma’nın evrensel aklının amaçladığı bir durumdur. Aklın bu anlamda araçsallığı, bilişsel süreçler tarafından yönlendirileceğinden, bilişin sorunluluğu, yönlendirilmişliği oranında akıl ve bu doğrultuda pratik de sorunlu hale gelecektir. Düşünmenin bilgisi, yapmanın bilgisini sorunlu hale getirir; zira yapmanın bilgisi, düşünmenin bilgisinden daha derindir ve bu derinliğin bir parçası olan epistemoloji de bu doğrultuda pratik olarak yönlendirilebilir bir hale gelir.

Dolayısıyla istem kavramı aracılığıyla “bilişsel ehliyeti inşa etme yönündeki” Habermascı girişim, felsefe ve sosyolojiyi epistemoloji düzleminde –*aynı girişimin farklı boyutları olarak*- birleştirme eğilimine rağmen, emeği eylemliliği oranında anlamlı kıldığından ve hakikati iletişim/etkileşim sürecinin nihai ürünü olarak ele aldığından amaçladığı toplumsal kuruluşu gerçekleştiremez, epistemolojiyi ayakta tutacak bir zemin bulamaz. Bir başka deyişle, emek, insanın belirleyiciliklerle mücadele etme kapasitesine göre biçim kazanan, insana anlam veren asli unsur olduğundan,

⁷² Postmodernizmi yalnızca evrenselliğin işlevselliğine bir katkı olarak görmek gerekir; evrenselliğin yitirilmesine değil...

öncelikle belirleyici çerçevelerin varlığı içinde insan özgürlüğünün göreliliğini öngörmek gerekmektedir. Bu görelilik içerisinde de, sosyoloji, sadece davranışı değil, davranamayışı da ele almak/inceleme zorundadır. Dolayısıyla sosyolojinin, “davranış bilimi” şeklindeki modern tanımı, sosyolojinin anlamını daraltmakla birlikte, buradaki davranış, doğrudan emeğe yönelmez.

Diğer yandan, belirleyici çerçevelerin çokluğu içerisinde [aileden, devlet siyasasına değin...] mutlak/verili bir özgürlük anlayışından söz edemiyorsak eğer, özgürlüğün oranı o özgürlüğü elde etmek için harcanan emek ile eşdeğerse, belirlenmiş bir özgürlüğün mutlak olduğunu belirtiyorsak, o halde, bu belirlenmişlik içerisindeki her ilişki türü bizi hakikate götürmez. Bu bilgiler ışığında, sosyoloji ile felsefe arasındaki Habermascı sentez, toplumsal bir gerçeklikten/hareket alanından mahrum kalır.

Diğer yandan emeği, eylemliliğe yönelten istemi [*biz burada “farkındalık” diyelim*] antropolojik olarak yerleşmiş bir yapı sayması, en başta, emeği doğal durumun bir uzantısı konumuna, bu doğal durum doğrultusunda biçim kazanan bir statüye indirger. Sosyolojiye verili bir konum yükleyen, koşulları önceden antropolojik olarak belirlenmiş bir mecrada hareket şansı tanıyan, ön kestirilemez ve birey –*ekonomik talepler konusunda olmasa da, en azından kültürel farklılıklar hususunda-* düzeyinde –*en azından yöntemsel/metodolojik olarak-* işleyen toplumsal ilişkiler ağını bir tarafa iten bu sentez, ancak, antropoloji ile felsefe arasında –*eğer olabiliyorsa-* varsayılabilir.

Bu doğrultuda düşünmeye devam edecek olursak, emek ve etkileşim ya da eylem ile hakikat, güç ilişkilerinin yapısal karakterini ortaya koyamaz. Zira, epistemolojinin kendi içinde bütünlüklü, sınırlarını kendi içerisinde barındıran, bir teori haline getirilmesi çabası, bizatihi epistemolojinin kendi üzerine düşünümünü zorunlu kıldığından, bu süreç epistemolojiyi besleyen maddi koşulları, tekno-ekonomik yapıyı teorinin sınırları dışında bırakır.

1.3. [Post]modern Epistemoloji ve Akıl:

Epistemoloji, bilgiye yaklaşma biçimini ve bu bilgiyle toplumun maddi şartlarının yenilenmesini içerirken, bilgi çokluğu içerisinde “rasyonel” yöntemlerle bir seçim yapacaktır. “Rasyonel” insanın özerklik ve sorumluluğuna yaslanan bu “rasyonel”lik, ancak ontolojik olarak “rasyonel” kılınan bilgi alanında/sahasında mümkündür. Dolayısıyla ontolojiden bağımsız bir epistemoloji inşası mümkün olmadığı gibi, normatif bilgiye ulaşma amacı taşıyan bilim yazının da *-bilim çevrelerinde çokça söylenen “bilim insanı, ancak epistemoloji ile ilgilenmelidir” söylemine karşıt bir şekilde* yalnızca epistemoloji içerisinde kalması beklenemez. Çünkü, hiçbir epistemolojik tavır, hakikati a priori garanti etmez ya da hakikat ideası epistemolojinin sınırlarını aşar.

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, sosyal bilimlerin modern kavramsallaştırmalarında, “sosyal fizik” olarak nitelendirilmesine yol açan, Kartezyen dünya tahayyülüne yaslanan pozitivistik bilim anlayışı, her ne kadar sosyal bilimlerle doğa bilimlerini, “bilim”e yüklenen misyon temelinde eşitlese de, çalışma sahalarının farklılığı bu eşitliğe karşıt bir gerçeklik oluşturur. Dolayısıyla, doğa bilimlerinin epistemolojik bir verisi, sosyal bilimlerin ontolojisine gönderme yapabilir. Örneğin, “Hiçbir şey yoktan var olmaz, varken yok olmaz” [Antoine-Laurent de Lavoisier] görüşü, modern doğa bilimlerinin epistemolojik bir verisi iken, modern sosyal bilimlerinin ontolojisine işaret eder.

Ancak verinin kullanıldığı katmanlar farklı olsa da, epistemolojik olan ile ontolojik olanın ilişkisi ve bilginin tüm kutsallıklardan, aşkınlıklardan arındırılarak özne ile akıl arasındaki ilişkinin sonucu durumuna getirilmesi “modern” olana özgüdür. Metanın modern endüstriyel değişime eşlik eden dönüşümü, üretim için üretimi, tüketim için tüketimi “rasyonel” hale getirirken, dolayısıyla toplumsal alanın ihtiyaçları bu “rasyonel”liğin dışına taşınırken, bu

“rasyonel”liğin bilgi/bilim formu da, bilmenin hatırına bilme edimini *[dolayısıyla bilmenin kendisi, bilimin nesnesi]* “rasyonel” hale getirmiştir. Çünkü, ironik bir şekilde, "Eylemin özgürleşimci benî, ancak, aklın evrensel şartlarının rasyonel yeniden inşasının verilmesine bağımlıdır." (Bernstein, 1985:13).

Öznenin nesne ile olan ilişkisini parçalayarak “monolojik” bir hale sokan bu özdeşleştirici akıl, tabiatı tahakküm altına almak için kullanılabiliriyorsa, hiç kuşkusuz, Kartezyen mantık ve Descartes’cı rasyonalizme göre/yaslanarak tabiatın bir unsuru olarak gördüğü insan üzerinde de tahakküm kurmak için kullanılacaktır. Marcuse’un ifadesiyle, Aydınlanmanın tabiatın üzerinde tahakküm kurulması projesi insan üzerine de tahakküm kurulmasını içermekteydi (Marcuse, 1972).

Aklın bir dogma haline getirilmesi –*Aydınlanmanın, dogmatizme karşı akıl ikilemine rağmen-*, bireylerin toplumsal gelişimine engel olan bir toplumsal(laştırılmış) güç yaratmanın ötesinde, bireylerin deneyimleri için aklın üstlendiği kurucu rol ya da bireylerin dünyadaki kurucu faaliyetlerinin akıl üzerinden dolayımlanması neticesinde oluşan bir denetleme işlevini (Habermas, 1992:258) yüklenmiştir. Bu işlev, Horkheimer ve Adorno’nun “Aydınlanmanın Diyalektiği”nde (1995) vurguladığı üzere, teknolojik gelişmenin yayılımını kolaylaştırdığı araçsal aklın “şey”leşmesi, bir başka deyişle mübadele edilebilir, değişim değeri üzerinden hesaplanabilir bir konuma indirgenmesi, bizatihi akıllı, Kant’ın işaret ettiği üzere, ortak duyunun, etik değerlerin destekleyici bir unsuru olmaktan çıkarır, o unsurları kapsayan/belirleyen ve yeni değerler inşa eden bir statüye konumlandırır.

Aklın bu tarafgir konumu, bir yandan bizatihi aklın ürünü olan teknolojinin ideolojik işlevleri vasıtasıyla verili ilişkilerin haklılaştırılmasını sağlarken –*hem toplumsal eylem alanları hem de çalışma ilişkileri bağlamında-* ve bireylerin yaşam alanlarını ekonomik alanın bir uzantısı haline getirirken; diğer yandan bu sürece ilişkin eleştirel –*hiç kuşkusuz akılla temellendirilmiş-* araçları da ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla sorun, modern

demokrasilerin politikasından ve adalet sorunuyla “yüzleşen” aklın krizinden kaynaklanır (Lyotard ve Thebaud, 1985). Bu kriz, modernliğin doğal bir sonucu olan rasyonel kapitalist ilerlemenin özgürleşim retoriğinin değer yitirmesine neden olduğu gibi, modern birimler içerisindeki kimliklerin de belirsizleşmesine yol açmıştır.

Zira bu “belirsizlik” temelindeki birleşim⁷³ insanı özgürleşim yönündeki bir düşünüm sürecinden alıkoyar, bireyin kendi üzerine düşünme yetisini sınırlı hale getirir. Bu kimlik yitimi, yitirilen bu kimliğin ucuz dil aygıtları vasıtasıyla yeniden üretilmesi, kendi üzerine düşünümün aynası olan tarihselliği de sınırlandırır. Tarihselliğin bu sınırlılığı, bilinçliliği ortadan kaldırması bir yana, ortak bir geçmiş ve gelecek tahayyülünü algının sınırları dışına taşır, deneyimi önemsizleştirir ve bu durum en nihayetinde sermayenin ücretli/deneyimli emek talebini azaltır.

İdeolojik olarak belirlenmiş öğeleri içeren (Habermas, 1998:22) ve kapitalist ilerleme retoriğine doğru yol alan bu süreç, bireyin düşünüm süreciyle ortadan kaldırılabilir bir bilinçdışılığı ya da irrasyonelliğe işaret etmez. Zira, toplumsal pratiğin iktidar ve tahakküm ilişkilerini içine alan formları, “rasyonel”leştirilmiş, toplumsal değer sistemine eklemlenmiş ve o toplumun üyeleri tarafından –*modern ideolojik aygıtlar vasıtasıyla* içselleştirilmiştir. Freud’un “bilinçdışı”nı, “bilinç” alanına taşımasına benzer bir şekilde, “irrasyonel” olana “rasyonel” bir çerçevede değer atfedilmiştir.

1.4. [Post]modern Bilinç: “Özne”nin “Nesne”leş[tiril]mesi

İletişim mekanizmalarının özneler arası etkileşimi desteklemesi bir yana, özne bilincini ön plana çıkaracak kültürel formların yokluğu oranında tabiatın nesneleştirilmesini içeren analitik çerçeve, insanın kendisine

⁷³ Belirsizlik, her ne kadar postmodernlerin söyleminde yer alsada, bu modernizmin de belirsizlik üzerinde işlediği gerçeğini ihmal etmemize neden teşkil etmez. Zira belirsizliğe vurgu yapılan alanlar birbirinden farklıdır.

dönmektedir. Emeğin, teknoloji ile ilişkisi, emeğin nesne alanı içerisinde tanımlandığı bir bağımlılık/belirlenim ilişkisine dönüşmekte ve dolayısıyla bireyin tarihsel-kültürel bağlarına yaslanan bilimlerin nesne alanını ortadan kaldırmaktadır. Tüm bunlar ışığında, Aydınlanmanın, insana sağlamayı vaat ettiği otoriteden bağımsız, rasyonel hareket etme yetisi, irrasyonelitenin rasyonelleştirilmesi/rasyonel olarak tanımlanması marifetiyle sağlanan yeni bir otorite inşasıyla, bizatihi Aydınlanma tarafından yıkıma uğratılmıştır.

Modernliğin *–daha en başından itibaren–* karanlığa gömüldüğünü gösteren bu belirtiler (Benjamin, 1989:318), rasyonellikteki artışla birlikte "adalet, erdem, eşitlik, özgürlük ve mutluluk" bakımından ilerleme kaydedileceğini ileri süren Aydınlanma düşüncesine yönelik üstü kapalı kuşkuculuk (Bernstein, 1991:34) pazar ekonomisini ve bu ekonomiyi meşrulaştıran modern kapitalist ideolojiyi de sorunlu hale getirir. Risk üretiminin hem ölçek hem de ağırlık bakımından dramatik ölçülerde artmasından sorumlu tekno-bilimsel gelişmenin bu sorunluluğunun ortadan kaldırılması, Beck'in belirttiğinin aksine, modernlik projesinin yeniden canlandırılmasıyla sağlanamaz.

Zira, aydınlanmayı bilim ve teknolojinin belirleniminden "kurtararak" (Beck, 1992:157) yeniden üretmek, "insani kılmak" *–ki, postmodern teoride de bu fikri bulmak mümkündür–* mümkün olmadığı gibi, kapitalist verimliliğin teknik istemlerin yanı sıra kültürel düzenleme mekanizmalarına olan zorunlu bağımlılığı, sorunun kaynağının ya da çözümünün yalnızca ekonomik alan içerisinde kalınarak bulunamayacağının göstergesidir. Bir başka deyişle, modernliğin, teknolojik altyapıyı da içine alacak biçimde, inşa ettiği tüm kurumlar topyekün değişmediği sürece, Beck'in belirttiğinin aksine, "yeterli/etkin özdenetim ve kendi kendini kısıtlama biçimlerinin" gerçekleşme ihtimalini düşünmek, modernliğin *–özellikle gündelik–* kültürel formlarına bir olumsuzluk ve özgünlük atfetmektir.

Aydınlanma döneminden başlayarak Batı'nın kendisini, modern olanla özdeşleştirmesi ve kendisini "evrensel kültür" olarak inşa edip, diğer

coğrafyaları/ulusları, kendi medeniyeti etrafında dönen ve zorunlu olarak o medeniyete bağımlı hale getirmesi de, hiç kuşkusuz, kültür formlarına yüklenen bu anlam/olumsallık üzerinden işlemektedir. Nitekim bu işleyişin, modern anlamların, II. Dünya savaşı ertesindeki Fordist dönemde üstlendikleri ideolojik ve kültürel işlev, çalışanları da, özgürleşim sürecinde akli kullanabilmek için zorunlu olan, mevcut şartların ve konumlarının doğru bilgisinden mahrum bıraktı (Nicholas, 1971:269). Bu bilginin yokluğu ya da yönlendirilmişliği içerisinde, özgürleşme istemine götürecek bilinçlilik/farkındalık da kaybolduğundan, kendi üzerine düşünüm ya da sistemi olumsuzlama gayretinin de önüne geçilmiş oldu. Bilgi ile istem arasındaki gerçek ve doğru birlik sağlanamadı (Held, 1983:318).

Dolayısıyla özgürleşimci istemin tarihini, rasyonel düşüncenin başladığı nokta ile eşdeğer sayarsak, modernite, zorunlu olarak rasyonelliğin parçası olan ve özgürleşime götürecek olan eleştirel bakışı, yeni “mit”ler yaratarak sarmalamış ve inşa ettiği yeni, -ve yine *statükocu*- neo-muhafazakarlık ile eleştireliliği gömmüştür. Eleştirelilikten mahrum kalan bir akıl, modern akıl, işlevselliği ile ön plana çıktığından, “akıl ideası” bedenden bağımsız bir “özne” haline geldiğinden (Cassirer 1951:15), kendi içinde bütünlük arzeden, kendi anlamını yine kendisinde bulan bir “araçsal”lığa haiz olduğundan; bu akıl, teori ile gerçekliği özdeşleştiren ya da gerçekliği, teorinin ihtiyaçları/öngörülerini çerçevesinde düzenleyen bir “metafizik” dünya inşa etmiştir. Metafiziğin bu modern evresinde, yeniden aklın araçsallığının gerekleri doğrultusunda yeniden işlevsel kılınan imgeler, fantaziler, gündelik hayatın anlığına bürünmüş idealler, bir yandan büyük ideallerin içeriğini boşaltırken diğer yandan da soyut düzeyde işleyen ekonomik çevrimin bildik/tanıdık senaryosunu, akıl etrafında yeniden üretir.

Bu doğrultuda dünyanın bu modern tasavvuru, onu bir “öykünce” (Nietzsche, 2005) haline getirirken, ona tüm kurgusallığı içerisinde bir “gerçekmiş gibilik” atfederek, egemen formlarını da bu kurgusallık üzerine oturtmuştur. İlerleme fikri devam etse de, ilerleme fikri gözden kaybolmuş;

Üretim daha da hızlanarak/artarak devam etse de, refahın kaynağı olarak üretim fikri gözden kaybolmuş (Baudrillard, 1992:236); tüketimin ihtiyaçların karşılanmasına yönelik işlevi ortadan kaldırılarak *-tüketim ile ihtiyaçlar arasındaki ilişki koparılarak-* bizatihi tüketimin kendisi ihtiyaç haline getirilmiştir.

Bu kurgusallığın kırılması, ancak, Batı metafiziğinin yansıdığı üretim aynasının kırılması ile mümkün olduğundan, Baudrillard'ı izleyecek olursak, bu süreç yapısalcılığın, gösterge yapılarının ve i içe geçmiş enformasyon ve iletişim ağılarının terk edilmesi süreci ile aynı paralelde ilerlemelidir (1988:27). Zira, yapısal dilbilimi ve bunun yayılımını kolaylaştıran enformasyon ağı aynı kaldığı sürece, modernliğin kabullerini eleştiren alternatif bir düşünce sistemi yaratılamaz. Dilin işleyiş süreci, pozitivistin temellerine yaslandığı sürece, dil, kesinlikleri, genellemeleri, n kestirimleri geersizleştirmek yönünde bir esnekliğı kendi başına sağlayamaz. Metafiziğı ve eleştirelliğı aynı retorik içinde eriten, eleştirel düşünceyi kendi kabulleri içine alarak işlevsizleştiren/zararsızlaştıran ve bu eleştirelilik temelinde metafiziğe meşru bir zemin kazandıran modern, aynı yoldan, "modernliğin özneleri" vasıtasıyla "metafizik" bir "insanlık" tahayyülünün de sınırlarını belirler. Eleştirelliğın işaret ettiğı bu olumsuzluğa eşlik eden toplumsalın ölümü, tahayyül ile gerekliğın yer değiştirmesi, bizi, en nihayetinde Aydınlanmacı varsayımın geçersizleşmesi sonucuna götürür.

1.5. [Post]modern: Kültürün Estetize Edilmesi

Fransız Devriminin inşa ettiğı siyasal alanın sınırları içerisinde, Endüstri Devrimiyle birlikte yükselen üretimci mantığın hakim kılınması olan modernitenin, Ortaçağın simgesel dünyasının yerine inşa ettiğı kültür, "gösterge"lerden ve en nihayetinde "imaj" vasıtasıyla dolayımlanan ilişki ağından oluşur, yeni bir tür "simgesel"lik yaratır. Ortaya konulan yeni estetik biçimlerin kültürel bağlamı dönüş(trl)mediğinden *-kaldı ki, modernizm ile*

postmodernizm arasındaki ilişki de bu türdendir-, emeğin soyutlanması üzerinden üretim paradigmasına gizli bağlılığa yeniden işlerlik kazandırılma amacı taşındığından, bütün bu eklektik süreç, estetik ile politika arasındaki ilişkiyi her seferinde daha da kırılgan hale getirdi.

Zira, total çözülme ve yıkım ile sonuçlanan iki dünya savaşının olduğu yirminci yüzyılın Batı'da modernizmin kutsallığına yaptığı katkısı düşünüldüğümüzde, bu dönemde ortaya konulan estetik formların bu kutsallıktan *-soğuk savaş dönemine giden faşizm ve nazizmin kutsallığı-*, bu kutsallığın baskıcı kategorilerinden ayrı düşünülmemeyeceğini öngörmek gerekir. Bu dönemde yükselen Keynesyen ekonomi ve kitlesel üretimin, tüketimin kitleselleşmesi ve bu kitleselleşmeyi tüketim üzerinden sağlayacak kültürel aygıtlara olan bağımlılığını analiz etmek de aynı oranda zorunludur.

Bu doğrultuda modernizmin tüketim üzerinden kitle kültürü ile kurduğu ilişkinin, psikolojik unsurlara işlev yükleme ve en azından talep boyutunda bir standartlaş(tır)mayı⁷⁴ gereksinim haline getirmesi tesadüfı değildir. Aynı modern teleolojinin yüksek sanat/kültür ile aşağı kültür arasında bir ayrıma gitmesi de, sosyo-kültürel yapı içerisinde yer alan katı gruplaşmaları, ayrışmaları, farklılıkları kamu bilinci çerçevesinde eriterek, başat kültürün uzantısı haline getirmenin, onun gölgesinde yaşatmanın ideolojik bir aracıdır.

Aslında, yüksek kültür ile kitle kültürü/aşağı kültür ayrımı, içerik olarak bir farklılaşmaya gönderme yapmamakta, kültürel ürünlerin ya da estetik formların seslendiği kitlenin farklılığına işaret etmektedir. Bu doğrultuda, modernizmin, sanata/kültüre yüklediği ideolojik işlevlerin dayandığı ontolojik kabuller açısından her ikisi de "aşağı"dır. Zira, her ikisi de, politik baskının ya da endüstri ilişkilerinin olumsuz etkilerini dengeleyebilecek, bireyleri bir miktar da olsa rahatlamaya sevk edebilecek, mevcut eleştirilerini akıtabilecek ve bu vasıta ile, yaşamın gündelik akışı ile bağını daha derinden kurmasına *-sermayenin verimliliği yönündeki görevini içtenlikle, aksatmadan*

⁷⁴ Talebin, kültürel arka planla ve bilinç yapısıyla ilişkisi düşünüldüğünde, bu standartlaş(tır)ma, yaşamın hemen hemen bütününe içine alır.

yapmasına- yardımcı olabilecek bir yanılsama alanının inşasına dönüktür. Her ikisi de, yaşamı estetize ederek, onu katlanılır kılmaya çalışır; dolayısıyla modern sanat/kültür, politik olanın istemlerine bağımlıdır, kendi varoluş koşullarını kendi içerisinde barındırmaz.

Kültürel üretim ile politik iktidar arasındaki bu uyumluluk, yalnızca bu uyumluluğu destekleyen, bu uyumluluğun yeniden üretiminde çıkarı olan başat kültürel değerleri içermez. Aynı zamanda, hegemonik muhafazakar, statükodan yana tavır alan iktidar bloku ile çatışma halinde olan temsilleri de içerir. Fakat yine de, toplumsal yaşamı dönüştürmeye dönük temsiller, ancak bazı maddesel çıkarları –*teknokratik kapitalist söylemi destekleyen-* cisimleştirdikleri oranda anlamlıdır.

Bu anlam, ekonomik çıkarların ekonomik/sınıfsal farklılıkları aşan, bu farklılıkları aynı potada eriten ve bu aynılık üzerine oturttuğu “gelişme ideali” metaforu vasıtasıyla maddesel yaşamı yeniden biçimlendiren yapısı hakkında da bilgi verir. Bu yapı içerisinde kurulan/inşa edilen ve gelişme idealini destekleyen temsiller, bir yandan farklı kültürlenmeleri, düşünce yapılarını, algı kalıplarını farklı kümeler içerisinde beslerken; diğer yandan bu kümeleri, kapitalist toplumsal yaşam içerisindeki rolleri etrafında bir parçaya –*bütün ile ilişkili, bütünün yerini tutan bir parçaya-* indirger. Bir yandan parçalarken, diğer yandan –*çeşitli kombinasyonlar çerçevesinde-* yeniden birleştirir. Bu süreç, hem belli temsil kümelerinin içinde yer alan bireyleri, bu temsil kümelerini aşan davranışlardan alıkoyar, olasılıklarını daraltır, alternatif yaşam biçimlerinin önünü tıkar hem de kapitalist ekonominin kendilerine sunduğu olanaklar içinde elit bir yaşam süren, kendilerine atfedilen işlevi bu şekilde yerine getiren kesimi de, toplumun geri kalan kısmından korur.

Aslında sürecin tamamı, modern olanla ilişkilendirilen yüksek sanatın sınırları içinde yaşanıyor; modernizmin dışlayıcı, totalleştirici ve tekdeğerli politikalarının ötekileştirdiği (alt)kültürler, ancak, bu sınırların içinde, gölgesinde bulunduğu müddetçe, bu sürece dahil oluyor. Dolayısıyla, kültürel

hegemonyanın meşrulaştırılması ve bu hegemonyayı olumsuzlayan kültürel ve sanatsal pratikler, modern alan içerisinde karşılaşıyor. İronik olan şu ki, modernizmin topyekün eleştirisi, alternatif yaşam tarzlarını ve ilişki biçimlerini gündeme getiren yeni toplumsal hareketlerin dışavurumu ile gerçekleşmekle birlikte, bu dışavurum zorunlu olarak egemen estetik ve politika alanının kültürel şartlarına bağlı olarak gerçekleşiyor. Bu doğrultuda, modernizm içerisindeki *-postmodernizm başta olmak üzere-* karşı duruşlar, reel bir alternatif projeye gönderme yapmaktan ziyade, totalleştirici bir proje olan modernizmin “nakarat”ları olarak “emniyet supapı” işlevi görüyor.

Sosyalizmin, modernliğin karşı kültürünü oluşturması (Bauman, 2003:265), aslında, bu işlevi geçersizleştirmekle kalmamış; kapitalist hayat biçimlerinin baskıladığı insani potansiyelleri vurgulaması ve bu vurguyu modern kapitalist zeminin dışına çıkarması sayesinde reel bir karşıtlığın dinamiklerini de belirlemiştir. Bu doğrultuda Bauman’ın ifade ettiğinin tersine, “modernliğin kapitalist değişkesinin, piyasanın öngörülemeyen boyutları ve demokratik politik kurumların dönüşlü kısıtlamaları tarafından bir ölçüde sınırlandırılması”, piyasa değişkenlerinin arz lehine belirlenmesi ve bu belirlenimde yer alan politik kurumların da demokratik çoğulcu bir pozisyondan uzak olmaları sebebiyle geçerliliğini yitirir.

Dolayısıyla modern olan içerisindeki sorun, siyasi kurumsal mekanizmalardan bireye doğru yol alan politika oluşturma sürecinin niteliği değil, sözü edilen politik kurumların eklemlendikleri ekonomik yapı ile birey arasındaki ilişkidir. Zira, egemen siyasa ile birey arasındaki ilişkide hüküm süren egemenlik nosyonu, politik olanın kendi kökenlerinden kaynaklanmaz, siyasal alan kendi sınırları içinde inşa edilmiş bir egemenliğin kullanıcısı değildir; yalnızca, ekonomik olanın “fizyolojisi belirlenmiş bir insan/tüketici profili” yaratma sürecinde zorunlu olan piyasanın düzenleme mekanizmalarından biridir. Ekonomik olan ile stratejik-ilişkisel bir ortaklığa giren, ancak bu ortaklığın ancak epistemolojik bir aracı olan aktördür. Dolayısıyla, kapitalist ilerleme retoriğine bağlı modernizm içerisinde, devlet

–*ya da daha geniş anlamıyla siyasal kurumlar*- ile birey arasında, herhangi bir iktidar alanı mevcut değildir.

Sözü edilen iktidar alanı, “modern” dönemde –*tam anlamıyla modernliğin kutsallaştırıldığı 20. yüzyıl başından hatta iki savaş arası dönemden itibaren*- uluslarüstü düzenleyici mekanizmalar vasıtasıyla, “postmodern” dönemde ise, bu mekanizmaların yerel/ulusaltı ortaklıkları –*ya da yerel birimlerin kurulması yoluyla kendilerinin parçalanarak yayılımı*- marifetiyle belirlenmiştir. Belli bir coğrafyada egemen olan devlet, siyasal felsefesinin insan perspektifi ne olursa olsun, küresel [*merkantalist, kolonyalist ya da post-kolonyalist*] ekonomi temelli bu iktidar alanının teknoloji, doğa, toplum ve en nihayetinde emek politikasının dolayımlayıcısı rolündedir. En nihayetinde belli bir coğrafyada siyasal rejimin değişmesi ya da siyasal politikalarda köklü değişiklikler yapılması, eskinin, bu dolayım-lama rolünü yeterince yerine getirememesi ya da eski politikaların birey/toplum üzerindeki manipülasyon etkisinin kalmaması, talep yönetiminin arz lehine sağlanamaması ile ilişkilidir.

Değişim sonucunda yeni olan ise, Weber’i izleyecek olursak, belli bir coğrafyayı ya da dünyayı, modern aklın karizmasından farklı olarak, hangi karizma ve rasyonelleşme türlerinin şekillendireceği (Roth, 1987:89) konusudur. Bir yandan modernizmin metafizik temelleri, tıpkı modernizmin inşa sürecinde olduğu gibi, –*yeniden*- “seküler”leştirilirken; diğer yandan “merkezsiz” –*en azından politik anlamda*- “yeni” bir “modern” politika yaratma çabası ön plana çıkarılır.

“Uzlaşmacı” farklılıkların –*uzlaşma yönelimli*-, bu merkezsizleşme sürecinde ön plana çıkarılması, Batı modernliğinin değerlerinin, varsayımlarının, kurumlarının küresel ölçekte yayılması neticesinde reel bir başkalaşımın/farklılık vurgusunun gerçekliğinin olmaması bir yana, “Avrupalı fikirler alanına zorla yöneltilme” (Heidegger, 1971:14) süreci için meşru bir zemin bulma arayışını tanımlar. Sahici olmayan kültürlerin, “sahiciymiş gibi” kurdukları ortaklıklar ve bu doğrultuda küresel süreçlerle yerel/bölgesel

göreneklerin eklemleme örüntüleri, temelde aynı değere “gönderme”de bulunduğundan modern fikri yeniden üretir. Zira bu yeniden üretim, “öteki” olarak algılanan farklılıkların, egemen kültürel değerlere yönelik tehditini, geleneği vurgulayan –*modern gelenek*- muhafazakar bir yapıyla dengeler.

Dolayısıyla, makro ölçekte 1970 ertesinde –*Türkiye’de 1980 sonrası*- kendisini modern olarak tanımlayan, modernleşme sürecine –*Batı merkezli*- vurgu yapan ve bu yönde politika üreten kurumlarla –*örneğin; askeri bürokrasi*-, bu politikalar neticesinde/sonucunda ortaya çıkan neo-muhafazakar oluşumlar –*örneğin; muhafazakar demokrasi*- arasında zorunlu bir bağın bulunduğu yadsınamaz. Modernizmin yeniden inşa süreci, neo-muhafazakar aktörler –*çoğunlukla siyasi alanda*- vasıtasıyla temellendirilmiş, böylece de kültürel gelenek ve muhafaza etme sorunu, politik –ve aynı zamanda da estetik- bir sorun olarak ortaya konulabilmiştir. Modernizme içkin klasik “ikilik”ler, bu doğrultuda, çökmüş olsa da; Saint-Simon’u izleyecek olursak, modern olanın Amerikan sahnelerinde oynanan oyunu –*sahne sayısını arttırarak/sahneyi dağıtarak da olsa; Avrupa ve Uzak Doğu sahnelerinde de gösterilerek*- dünya çapında oynanmaya devam etmiştir/etmektedir.

1.6. [Post]modern İmgelem:

Modern imgelemin hakikat ideası ve özgürleşim iddiasının geçersizliği üzerinde yükselen –*postmodern*- bilincin ve içgüdülerin kurtuluşu retoriği, Gerald Graff’ın ifade ettiği gibi, zaten modernizm içerisinde var olan bu retorik, modernist dogmanın sütunlarından birini yeniden inşa eder. Kitle kültürü ile yüksek sanat arasındaki ilişkiyi, “yüksek modernizm” imgesine dönük olarak yeniden kurar. Daniel Bell’i izleyecek olursak, modernizmin ideolojik nosyonlarına karşı alınan tavır, “modernist niyetlerin mantıksal”lığı içerisinde, modernizmin “sofu” imgesini yeniden üretir; modernist gelişim modelinin ideolojik bir nosyonu haline gelir. Modernizmin inşa sürecinde

olduğu gibi, başat bir sınıfın dünya görüşünün belirlediği kültür endüstrisine karşıt tavır alışlar, o endüstrinin ürünlerinin gündelik hayata yayılması ve o kültürel alan içerisindeki değerlerin olumlanması ile son bulur.

Modernizmin kitle kültürünün, modern olmayan/premodern, geleneksel özellikler içermesine paralel bir şekilde, postmodernizmin popüler kültürü de, modern ve kitlesel kodlar/imge dünyaları barındırır. Modern olan içerisinde kitle kültürüne –yüksek sanatın da, kitle kültürünün bir parçası olduğunu düşünerek- yüklenen ideolojik misyon, postmodern olan içerisinde popüler kültür aracılığıyla devam ettirilir. Öyle ki, modernizm içerisindeki yüksek kültür ile kitle kültürü arasındaki ideolojik ayrım, postmodernizm içerisinde kitle kültürü ile popüler kültür ayrımı vasıtasıyla yeniden üretilir. Dolayısıyla [post]modern sanatsal ya da eleştirel duyarlılık, onu kapitalist kültür endüstrisiyle bütünleştiren, sistemleştirilmiş yeni bir bölünmeye dayanır.

Zira, kitle kültürünün, yüksek kültürün devamlığı yönünde ideolojik bir araca dönüştürülmesi, yüksek kültüre egemen olan temsiller vasıtasıyla kendi dünyalarını anlamlandıran bireyleri, kitlesel karşı duruşlardan korumak yönünde bir rol üstlenir. Bu sürece paralel bir şekilde; popüler kültür de, kapitalist ekonomik sistemin talep yönetimi ya da kapitalist devletin uzun vadeli yönetimi⁷⁵ için zorunlu olan kitleselliğin ya da çoğunluğun sağlanması –yaratılması- yönünde işlev görür. Zira, popüler olan, kitleselliğin toplumsal hayatı kuşatan standart figür, şekil, stil ve yaşam alışkanlıklarından kaçanları yakalar ve onları/bireyleri, sunduğu yanılsamaya dayalı –sözde- özgürleşim alanları marifetiyle yeniden kitlesel olana ekler. Bu doğrultuda, tıpkı, kitle kültürü ile yüksek kültür arasındaki ilişkide olduğu gibi, popüler kültür de kitle kültürünün gölgesinde yaşar, onun yeniden üretimi yönünde ideolojik bir rol üstlenir ve en nihayetinde, ortaklıklar/aynılıklar görünürken, kültürler arası bu –suni- ayrımların nedeni, içerikten ziyade, o içeriğin işlevselliği, bir başka deyişle, seslendiği hedef kitlenin biçimidir. Dolayısıyla, popüler kültürü,

⁷⁵ Öyle ki, bu da, siyasi iktidarın, talep yönetimindeki ya da daha geniş anlamda sermayenin verimliliği yönündeki işlevselliği ile ilgilidir.

modernist ya da geleneksel kültürün kudsîyetine bir meydan okuma veya modern kitle kültürüne yönelik bir karşı duruş olarak algılamaktan ziyade, ticari dolaşımları çerçevesinde ve kapitalist kültür formunun tarihsel maddecilik (Soja, 1989:67) –*ve onun anlatı yapısı*- ile kurduğu ilişkide yüklendiği rol ışığında değerlendirmek gerekmektedir.

Aslında, karşı kültürdeki radikal görünüşlü unsurlar, kapitalist kültürün anadamarı içinde kolayca erimekle kalmaz, kapitalist bir yaşam tahayyülünün teyakkuz aracına dönüşür. Bizatihi modern olanın ürettiği bu araç, içinde yer aldığı kültürün yeniden üretimine katkıda bulunur. Bir yandan eleştirirken, diğer yandan –*eleştiri üzerinden*- meşrulaştırır. Liberal serbest piyasayı eleştirirken, diğer yandan liberal ekonominin kaynağı, itici gücü olan modern teknolojiyi kullanır.

1.7. “Post” Ethosu ve Politik Bilincin Dönüşümü:

En nihayetinde, “post” olan tüm biçimler –*posthümanist, posteril, postbeyaz vs.*- yeni bir dünya vaadi taşımaz. “Post” ethosu, içinde yaşanılan modern çerçeveyi kırmaz ya da o çerçeveyi değiştirmeye dönük köktenci bir çabayı içermez; yalnızca o çerçeveyi biraz aralayarak insanların “anlık” bir rahatlama imkanına kavuşmasını sağlayan reformist bir çabayı içerir. Çerçevenin tekrar kapatılmasından, insanların rahatlamanın ertesinde gündelik hayata yeniden eklemlenmelerinin ardından, –*aslında çerçevenin açık olduğu dönemde de*- sözü edilen modern çerçevenin insan üzerindeki belirlenimi yeniden kurulur. Özgürlüğün görelî, iktidarın ise mutlak olduğu bu –*yeni*- süreç göstermektedir ki, postmodern, ontolojik değil, epistemolojik bir değişimi betimler; köktenci bir değişime yönelmediği gibi, insana –*nesneye*- yaklaşma biçimine ilişkin bir farklılığa göndermede bulunur. Ontolojik olanla,

modern ile postmoderni eşitleyen temelle bir başka deyişle, birey arasındaki, “modern” olana özgü, tek yönlü belirlenim ilişkisi her daim yeniden üretilir.⁷⁶

Bu doğrultuda, Foucault’un, modernitenin evrensel entelektüelinin karşısına, postmodern yerel ve özgül entelektüeli yerleştirmesi, yapısal bir farklılığa işaret etmez; yeni –*postmodern*- dönemde aklın parçalanması neticesinde artan işlevselliği, bir başka deyişle aklın işleyiş biçiminin değişmesi, yeni bir entelektüel kimlik yaratmıştır. Jefferson’un küçük çiftçilere yaptığı taşra kapitalizmi çağrısını, entelektüeller de takip eder. Ancak bu yeni entelektüel kimlik, alternatif bir toplumsal kavrayış oluşturacak, yeni bir toplumsal ideal inşa edecek sözcük dağarcığına sahip olmadığından, kullanılan dilsel biçimler, modern alanın içinden çekilip alındığından, ortaya konulan kültürel ürünler de egemen normlarla “çelişen denklikler” kuran metaforlarla yüklüdür. Bu yüzden, postmodern entelektüeller, yalnızca kapitalist sistemin dış yüzeyiyle –*örneğin, tüketim kültürü*- ilgilenirler; bu yüzeyi besleyen, bizatihi bu yüzeyin varlık sebebi olan üretim ilişkilerine ya da sermaye-emek ilişkisi/çelişkisine –*bu doğrultuda zorunlu olarak da sınıf bilincine*- değinmezler.

Her ne kadar algılama ve temsildeki değişimler yeni bir politik bilinç yaratsa da, bu bilincin üzerinde temellenebileceği yeni bir alan yaratılamamış; dolayısıyla bu boşluk da, narsist özduyuma hizmet eden ütöpik bir alan olarak “doğa” marifetiyle dengelenmiştir. Dolayısıyla modern olanın inşası sürecinde –*özellikle 19. yüzyıl başlarında*- yalın ve doğal olana yapılan vurgu marifetiyle “eşitsizliklerin doğallaştırılması” süreci, aynı doğal alan üzerinde kurulan narsist bir kimlik aracılığıyla, postmodern dönemde yeniden üretilmiştir. Toplumsalın değer yitirdiği ve bütüne ilişkin tüm olguların kişiselleştiği –*aynı paralelde belirsizleştiği*-, bizatihi kişiselliğin bir bütünlük arzettiği bu “yeni” dönem, hiç kuşkusuz, muhafazakarlığa ve kişisel çıkarıya dayanan maddi doyumlara –*zorunlu olarak da, bu çıkar alanını meşrulaştıracak/örtecek “mahremiyet”e*- yönelimi arttırmıştır.

⁷⁶ Tam da bu nedenle, “Post” ifadesi, “Neo” ile yer değiştirmelidir.

Mevcut sistemdeki ilişki kalıpları, bir kere, doğallaştırılınca ya da egemen ilişki biçimlerinin birey/toplum üzerindeki tahribatının sorumluluğu doğaya yüklenince, bir ilişkiye şekil veren sosyo-kültürel ve ekonomik normların kökleri doğada aranınca, doğa kaynaklı kaosu sonlandıracak güçlü liderlerin de meşru zemini yaratılmış olur. Kültürel modernleşmeye karşı gelişen ancak aynı kültürel modernleşmeye zorunlu olarak bağımlı –*hatta kültürel modernleşmenin sonucu*- bu muhafazakar tepki, aslında postmodernist değişimin bir ürünü olduğu söylenen feminizmin de bastırılması yönünde bir işlev görür. Öyle ki, kültürel modernleşmenin ya da [post]modern çoğulculuğun ürünü olan, [post]modernizm sayesinde kendisine bir mücadele alanı bulabilmiş feminizmin etkinlik alanı, aynı sürecin bir başka ürünü/sonucu olan neo-muhafazakarlık tarafından daraltılır. Bir başka deyişle, [post]modernin feminizme çizdiği rol, muhafazakarlık perspektifi üzerinden dolayımlanır, gözden geçirilir ve egemen kültürel dizgeyle ilişkisi yeniden düzenlenir.

Bu doğrultuda, [post]modern dönemde ön plana çıkarılan feminist söylemin, insan haklarına –*kadın haklarını da içine alacak biçimde*- yaslanan sınıf bilincinin parçalanması sürecinde yüklendiği misyon, bu kez, sınıfsal temelleri ortadan kaldırılmış kadın hareketi üzerinden neo-muhafazakar perspektif tarafından devralanılır. Öyle ki, kamusal ve özel alanın birbirinden ayrılması, toplumsalın kendi içinde bölünmesi, bir yandan kamusalılığı erkek üzerinden tarif ederken diğer yandan özel alanı da “kadınsı” kılmıştır. Erkeğin işi ile kadının evini bu şekilde birbirinden ayrılması süreci, muhafazakar kamusal hayat içerisinde erkeklerle rekabet şansı olmayan kadınların, özel alana sığınmaları, evi, kendilerinin egemenliği çerçevesinde şekillendirecekleri bir mücadele alanı haline getirme uğraşları vasıtasıyla da meşru bir zemin kazanmıştır.

Zira, kadınların, erkeklerle aralarında var olan ve en nihayetinde ataerkil bir yapıda cinsiyetlere verilen önem farklılığından kaynaklanan eşitsizliği, gelenek ile cinsiyet arasındaki ilişkiyi bir tarafa koyarak, mekan üzerinden dengelemeye çalışmaları, hem cinsiyet rollerindeki ayrışmayı hem de erkeğin piyasa ilişkilerinin hakim olduğu kamusal hayatta uyguladığı ve özel alana aktardığı şiddeti meşrulaştırmış olur. Kapitalist toplumsallaşma süreci içinde özel alanın sınırlarının kamusal olan tarafından çizilmesi, şekillendirilmesi, kamusal alana özel alan karşısında göreceli bir üstünlük sağlarken, kamusal rolleri çerçevesinde tanımlanan erkeklerin de, özel alan ve dolayısıyla kadınlar üzerindeki iktidarlarını –ve bu iktidar ilişkisinin sonucu olan şiddeti- verili görmesine neden olur.

Bu doğrultuda düşünecek olursak, [post]modernliğin doğurguları ile [post]modernliğin kabulleri arasındaki uyumsuzluk; bir başka ifadeyle, modernliğin ve postmodernliğin, teorik düzeyde olmasa da, pratikteki sonuçları ve ideolojik amaçları açısından aynılığı, modernliğin düşünümsetel potansiyelinin, postmodern tarafından radikalleştirilmediğini, yalnızca, işlevselleştirildiğini gösteriyor. Akıl ile özgürlük arasındaki bağıntıya dayanan ve bu zorunlu ilişki vasıtasıyla sosyolojiyi devre dışı bırakan modern tahayyül, eylem üzerinden toplumsal anlam düzeyine yönelen postmodern tarafından yeniden üretilir. Modern olanın kutsallaştırdığı “analitik” bakış açısı sabit olmakla birlikte, analitiğin ağırlığı toplumsal eylem düzeyine yönelir.

“Benlik” karşı karşıya geldiği çoğul gerçekliğe, yeniden, uyum sağlamaya çalışırken; modern aklın da, postmodern vasıtasıyla kendi üstüne dönmesi, bizzatihi kendi konusu haline gelmesi (Giddens, 1994; Beck, 1992), bu uyum sürecine, modern/postmodern lehine katkıda bulundu. Modern/postmodernin bir başka deyişle uzlaşma/kırılmanın (Bernstein, 1991:309) birbirlerine indirgenemez olduğunu kabul etmekle birlikte, aslında bu iki perspektifin, aynı dünya anlayışının iki çehresini betimlediğini ve ikincisine –*postmodern* ve *kırılma*- anlam verenin birincisi –*modern* ve *uzlaşma*- olduğunu öngörmek gerekmektedir.

Zira, modern, yalnızca bir kültür formu değil, tarihsel akışı içinde bütün kültürel perspektiflerin bağlandıkları, kendilerini tanımladıkları ve bu doğrultuda politikalarını, düşünme süreçlerini, tasavvurlarını uygulamaya koydukları bir platformdur. Bir ontolojik veri olarak, modern, tüm karşıt unsurları besleyen, onlara altyapı sağlayan, epistemeolojik bir veri olarak postmoderne anlam veren temel/kök mekanizmadır. Dolayısıyla, Lyotard'ın da belirttiği gibi, "postmodern, modernin [yalnızca] bir parçasıdır." (1990:79).

SONUÇ

Küreselleşmenin ölçeğinin görelileşmesi, çok merkezli ve aynı paralelde gerçekleşen bir çok farklı/karmaşık sürecin birlikteliğinde anlam bulması, kısacası, küreselleşme sürecinin uluslarüstü olandan yerel olana doğru giden yeni verimlilik “politika”sı, siyasal olan ile ekonomik arasındaki sınırları belirsizleştirdiği gibi, ulusal siyasayı, ulusüstü siyasa ile yerel ekonomik birimler arasındaki ilişkinin aracısı konumuna indirgemıştır. Kültürel üretim de, aynı doğrultuda, küreselleşmenin ulusüstü aktörlerince gerçekleştirildiğinden, yerel olanın bu sembolik sermayeye ulaşabilmesi, politikasının da imajlanmasını zorunlu hale getirmiştir. Hiç kuşkusuz, imajın bir politika aracı haline gelmesi, politika alanının imaj üzerinden tanımlanması, bir yandan o coğrafi alan içerisinde imaj ve/veya kültürel biçim üretimi yapan sermayeyi ön plana çıkartıp zenginleştirirken diğer yandan –*daha da önemlisi*- estetiği etiğe üstün kılmıştır.

Benjamin’in belirttiği doğrultuda, kültürel üretim nesnelerinin “biricik”liğini yitirmesi, kitle ile nesne arasındaki mekansal uzaklığın geçicilik ve çoğaltılabilirlik vasıtasıyla ortadan kaldırılması ya da ideolojik konumların imaj üretimi ve estetik üzerinden sağlanan güç vasıtasıyla tanımlanması, en nihayetinde, olumlu bir kişilik ile kültürel alan arasındaki ilişkiyi/örtüşmeyi koparmış, davranışa ahlaki bir nitelik yüklemenin önünü tıkamıştır. Bu doğrultuda Postfordist üretim düzeninin, deneyimi önemsizleştiren, çalışma ilişkilerini parçalayan ve bireyin tarih anlatısını kıran yapısı, emeği/bireyi geçmişe yönelmeye, geçmişten çıkarak bugünü anlam kazandırmaya yöneltmiş, bu nostalji, muhafazakarlığın yeniden yükselmesi sonucunu doğurmuştur.

Otoriterliğin estetik kılındığı [post]modern toplumda, buna karşıt gelişen muhafazakarlığı, reel bir karşıtlık ya da modern eksenini kıran bir unsur olarak değerlendirmemek gerekir. Zira, muhafazakarlığın ya da buna

bağlı/sahiplenen siyasi aktörlerin yükselişi, sosyo-kültürel ve ekonomik alanda parçalılığın hakim olduğu bir toplumsal yapıda, bu parçalılığı gizleyen, dolayısıyla bu parçalılığı merkeze alan karşı duruşları engelleyen ve onlara istikrarlı varlık mahalleri sunan bir çevrimin neticesidir. Dolayısıyla, [neo]muhafazakarlık, [post]modernizmin sınırları içerisinde şekillenen, [post]modern olanın işlerliğini arttıran ve en nihayetinde bölgesel birlikteliklerin ya da kolektif eylemlerin önünü tıkayan bir niteliğe sahiptir.

Bir başka açıdan, [post]modern bilinç birikimi ile gündelik pratikler üzerinden karşılaşılan emek/birey için rahatlama imkanı bulduğu, anlam kazandığı ve kendisine yöneldiği en önemli mekan evdir ya da kendisinin anlam yüklendiği başka bir özel mekandır. Ancak [post]modern toplumun ekonomik verimlilik yönünde seferber edilmesi neticesinde özel alanın kamusal amaçlar/hedefler doğrultusunda kullanılması/araçsallaştırılması, kamusalın genişleyerek özele gömülmesi, özel alanın yitimine yol açar, bir ev dünyası inşasını imkansız kılar. Dolayısıyla özel alana yüklenen anlamın, özel alanın yitirilmesi noktasında kayıp gitmesi, bireyi/emeği, bu anlamı ev/özel alan dışı bir mekanda aramaya iter.

Kişiliğin bütünlüğünün sağlanabilmesi ve bireysel –*subjektif*- realitenin sağlanabilmesi için gerekli olan mekanın, özel alanın, kamusal alan içinde yer alan özel ilişkiler vasıtasıyla yaşatılmaya çalışılması, [post]modern bireyin/emeğin kimlik sıkıntısının da temelini oluşturur. Bu çerçevede “din”, bireyin/emeğin anlamlı bir bütünlük kazanabilmesi, kendisine anlam yükleyebilmesi ve varlığını tanımlayabilmesi noktasında tutunabileceği bir alan yaratır. Her ne kadar, [post]modern toplumda, din, bireyler üzerinden işlese de ya da inanç sistemleri bir tercih meselesi olarak liberal bir biçimde ele alınsada da, bireyin din ile kurduğu subjektif, bireyci ve egemen toplum yapısı içerisinde zorunlu olarak rasyonel ilişki kendisini bütünlemesine, evsizliğinden kurtulmasına zemin hazırlar. Geleneksel bir vakıa olarak din, modern otoriteyi –*istemeyerek de olsa*- mistik yoldan gizler ve sembolik sermayenin verimliliği yönünde bir işlev yüklenir. Dolayısıyla,

[neo]muhafazakar olan, [post]modern olanın sonucudur ve aynı [post]moderni yeniden üretir.

Hiç kuşkusuz, muhafazakarlığa giden bu modern yolda, zamanın mekanla bütünleşmesi, zaman-mekan sıkışması, kentler üzerinde işlediğinden, kent dışındaki bilinç içerikleri, kente göre biçimlendirildiğinden ve en nihayetinde kent, ideal bir yaşam biçiminin –*somut*- göstereni konumuna oturtulduğundan, [post]modern kitle iletişimi vasıtasıyla bilincin kentlileş[tiril]mesi de, özel alanın bütünlüğünün yitirilmesinde önemli bir misyon yüklenir.

“Dini etik” ile “ekonomi politik” arasındaki sınırları belirsizleştiren bu süreç içerisinde, dini etiğin, egemen ekonomi politikanın yeniden üretiminde işlevsellik kazanması, dinin gündelik pratikte, kadınlara yönelik olarak ayrımcı bir tarzda işlemesi, cinsiyet ayrımcılığını pekiştirmesi ile paralel gider. Dolayısıyla, ekonomik maksimizasyon uğruna, özel alanı kamusal olanın talepleri doğrultusunda şekillendiren [post]modern, din üzerinden kadınların özel alanla ilişkilendirilmesi, rollerinin özel alan içerisinde tarif edilmesi vasıtasıyla/neticesinde meşruiyet kazanır; özel alan-kamusal alan dengesini yerine oturtur, postmodern, modern kabullerle yeniden uzlaşır, bütünleşir.

Nitekim, modern kent yaşamı içerisinde kadınların, yabancılarla ilişkilerinin az olması ya da dini ve etnik ayrımların, cinsiyet temelinde olmayan ancak cinsiyet ayrımcılığına da yaslanan birlikteliğin önüne geçmesi, kadının bilgiye ulaşma biçiminin özel alan üzerinden kurduğu/kurabildiği enformel ağın ötesine geçememesinin sonucudur. Ancak ironik bir şekilde, modern olan, din ve kadın ekseninde yaşanan bu sürecin sorunluluğu, kadın üzerinde –*çoğunlukla farkında olunmayan*- tahribat, yine, din olgusuna yaslanmış muhafazakar siyasi aktörler tarafından sistemli bir biçimde ele alınmakta, taleplerine –*özellikle yerel düzeyde gündelik pratiklerle ilişkili olanları*- ideolojik bir değer yüklenmektedir. Ancak bu ironi de, ana eksen kırıkmaz, aksine kadınların sınıfsal ya da cinsiyet temelli dışlanmışlıklarını, bir miktar güven duygusu ile eksen içerisine, egemen

kültürel yapı içerisine çekerek nötralize eder, ana eksenin yeniden üretimi yönünde bir dinamik haline getirir.

Bir yandan insanlara, hak ve güvenceleri için ümit telkin edilirken bir yandan da etnik, dinsel, mezhepsel aidiyet ön plana çıkarılır; vatandaşlık temelinde tanımlanan ortak/herkesin olan statüler değer yitirir. Dini ve etnik kimlik üzerinden işleyen, temel insani kavramları aşındıran, ulusal bağları zayıflatan ve bizzat [post]modern olan bu ideoloji, aidiyetler temelinden işleyen bir “öteki”leştirme sürecine zemin hazırladığı gibi, ekonomik verimliliğini de “öteki”leştirilen yerel ekonomik birimler üzerinden sağlar.

Kendi içerisinde belli bir ironiyi barındırdığı düşünülse de, [post]modernin parçaları arasındaki bu ilişki, parçaların her birinin bir realite olarak algılanması ve parçaların sınıfsal olmayan öbekler –*kendi içinde bütünlük arzedən*- olarak tanımlanması marifetiyle rasyonel kılınıyor. Benjamin’i (1990:236) izlersek, “yakın planla mekân genişliyor, ağır çekim ile hareket zamana yayılıyor.” [Post]modern “geleneksel” birlik, her ne kadar küresel düzeyde işleyen piyasanın bütüncül karakteri çerçevesinde tanımlanıyor ise de, ekonomik faaliyetlerin hızının ve bu faaliyet içinde yer almak için verilecek tepkinin mekana bağlı olmaktan çıkmasıyla yeniden parçalanıyor; parçalanarak bütünleşiyor.

[Post]modern olan ile geleneksel olanın zorunlu birlikteliğinin bir başka nedeni de, geleneksel ritüeller üzerinden işleyen bir coğrafyada, modern olanın politik kurumlar vasıtasıyla yaşam şansı bulabilmesidir. Bir başka deyişle, global stratejiler farklı bir dizi çatışma ve çelişkileri, karşılaştığı sorunlara göre niteliği farklılaşan bir devlet sistemi içinden ve onun yoluyla yoğunlaştırır/dönüştürür. Modern olan, modernliğini, dinsel inanç sistemleri yerine inşa ettiği millet esasına borçlu olduğundan ya da postmodern olan ulus kavramının yerine ulus algısını parçalayan yerel aidiyetlere yaslanan ekonomik birliktelikleri geçirdiğinden, her daim, askeri bürokrasinin etkinlik alanı genişlemiştir.

Zira, yerel düzeyde ya da ulusal düzeyde, [post]modernliğin politik olana ihtiyaç duyması ve *-Türkiye örneğinde olduğu gibi-* gelişmekte olan/gelişmemiş ülkelerde siyasal alandaki rol dağılımının askeri bürokrasi tarafından şekillendirilmesi, askeri bürokrasiyi/orduyu *–ya da buna karşıt uluslarüstü sermaye tarafından desteklenen yerel/etnik militarist güçleri-* modern olanla geleneksel olan arasından dolayımlayıcı rolünü üstlenmeye iter. Askeri bürokrasi ile geleneksel olanın karşılıklılığı, bir ironi olmadığı gibi, o coğrafyada, bir yandan bürokrasiyi lanetleyen postmodernin yerel bürokratik örgütlenmeler vasıtasıyla bürokrasiyi yeniden inşa etmesine diğer yandan geleneksel alanı modern askeri bürokrasi aracılığıyla düzenleyebilmesini *–ekonomik verimliliği doğrultusunda-* mümkün kılar.

[Post]modern askeri bürokrasinin bu mistik yapısı, bizatihi bir acentesi olarak görev yaptığı [post]modernizasyon sürecinin sonucu olduğu gibi, geleneksel olanı ve askeri bürokrasiyi bu sürecin “aracısı” konumunda buluşturur. [Post]modern olanın yabancı karakterini, farklı bir coğrafyanın değerlerine ya da gereklerine göre biçimlenmiş özelliklerini gizleme yönünde *–özellikle askeri elitler tarafında yapılan milliyetçilik vurgusu vasıtasıyla-* işlev yüklenen bu süreç, kendini modern olarak tanımlayan bireylerin askeri bürokrasiye yaslanmalarını zorunlu kılar. Öyle ki, modern olana ulaşmak için geçilmesi gereken yol, askeri bürokrasinin tekeline olunca, askeri bürokrasinin karşısında yer alan her türlü siyasal oluşumun anti-modern sayılmasının da yolu açılmış olur. İyi-kötü, adaletli-adaletsiz, doğru-yanlış, modern-geleneksel, gerçek-yanılsama gibi pratikteki ikiliklerde; iyi, adaletli, doğru, modern, gerçek olan [post]modern değerler sistemi ile ilişkili olandır ki, bu değer sisteminin birincil taşıyıcısı olan askeri bürokrasi ile sağlanacak uyum, verilecek destek, bireyler için yeni bir kişilik ve statü kaynağıdır.

Askeri bürokrasinin [post]modern rol yüklendiği geleneksel bir coğrafyada, her ne kadar [post]modern olanın teknolojik, ekonomik ya da sosyal ağı yerleşmemiş olsa da, bilincin modern tahayyüllerde bulunması ya da modern ihtiyaç algılarının yerleşmesi bir gereklilik haline gelir. Nitekim bu

[post]modern algının, yeni bilgi edinme tarzlarının yerleşmesinde “okullar” önemli bir işlev yüklenir. İvan İlliç’in tabiriyle, yeni “evrensel din”in “kiliseleri” olan [post]modern okullar ve [neo]muhafazakar ders içerikleri, bireylere yeni bir statü bahşetmekle birlikte, modernliğin mistiklerinin yerleşmesi yönünde ya da [post]modern ekonominin arzu ettiği kişiliğin inşasında temel bir rol oynar.

Postfordist dönemde egemen olan ve hayali/spekülasyona yaslanan finansal sermayenin, zamanı yeniden organize eden yeni çalışma biçimlerine uyum süreci, hiç kuşkusuz, mevcudiyetini bu ekonomik evrime borçlu modern eğitim kurumlarının gözetiminde gerçekleşir. [Post]modern olan, sosyal ilişkileri, içinde bulunulan zamana gömdüğü için ya da aile ilişkileri küresel hisse senedi piyasasına paralel bir şekilde kısa dönemli hale geldiğinden, kişiliğin tutarlılığın bozulmaması, toplumun biçimlendirilmiş anlamlar ağı ile bağlantısının kopmaması ancak eğitimin de kurumsallaşması, işletilmesi, ekonomik çevrimin ögesi haline gelmesi ile mümkün olur.

[Post]modern toplumda sosyal ilişki ağlarının esnekliği, parçalılığı, çokluğu dolayısıyla kişiliğin ve bilincin aynı oranda parçalanması, ortak bir anlatının yitirilmesi –*“tarihin sonu” tezlerine veri teşkil edecek biçimde-* aslında [post]modern olanın kendisini tarihsel bir vakıa olarak tartışmak istememesindendir. Zira, modernite tarihinin, krizlerle kesilen *-yine krizlerle yeniden üretilen-* “[non]lineer” çizgisi, postmodern olanı, modernin bir sonucu haline getirmediği gibi ya da modern olan ile postmodern arasında bir nedensellik ilişkisini yaratmadığı gibi, topyekün modern olanın geleneksel ile olan zorunlu ilişkisini gizler. Bu doğrultuda modern olanın ve aynı paralelde postmodern olanın geçmişle kurdukları bağ, üretim yapılanması ya da işgücü piyasalarında hakim olan esnekliğe hem karşıt hem de esneklik doğrultusunda şekil kazanacak istikrarlı kurumların varlığına duyulan gereksinim nedeniyledir. Kişinin kendi ontolojisine yönelmesini sağlayan bu eğilim, sosyal açıdan dengesiz ekonomi politikanın neden olduğu gerilimi

yumuşatma yönünde bir işlev görür. Dolayısıyla [post]modern olan, hem muhafazakardır hem de muhafazakarlaştırıcıdır. Muhafazakar çerçeveye alınan her türlü işlemsel değer [*örneğin, muhafazakar demokrasi*], [post]moderndir.

Diğer yandan, küresel dolaşımdaki faaliyetlerin, finansal sermayenin, emeğin serbest dolaşımının, değişik mekanlardaki üretim süreçlerinin, karşılıklı bağımlılığa dayanan bir bütünlük içerisinde gerçekleşmesi, ancak toplumsal örgütlenme biçiminin değişik ölçekleri ile mümkün olduğundan, geleneksel değerler ya da muhafazakarlık, bu ölçeklerin yapıştırıcısı olma işlevini yüklenir. Bir başka deyişle, istikrarlı toplumsal örgütlenmelerin, esnek bir ekonomideki yapısal çelişkileri dengeleme yönünde yüklendiği misyon, ancak o toplumsal örgütlenmenin muhafazakar değerler etrafında bütünleş[tiril]mesi ile gerçekleşebilir. Globalleşmiş serbestlik düzeninde, zengin “merkez”in yoksul “çevre”ye ihtiyaç duyması gibi, [post]modern olanın muhafazakar olana ihtiyaç duyması ve yine muhafazakarın kendisini/kendi meşruluğunu, [post]modern olana göre tanımlaması –*kültürel muhafazakarlık*-, bireyi/emeği özgürleştirmedeği gibi yeni kontrol yapıları üretiyor. Kişiliğin gündelik maddi pratiklerde ya da çalışma ilişkilerinde yaşadığı sosyal kayıp, iç dünyada sağlanmaya çalışılan özgüven ve huzur vasıtasıyla dengeleniyor.

Kurumların kökten dönüşümü ya da yeniden tasarlanması sürecinde ihtiyaç duyulan bireyci kimlik ve yüzeysel ilişkiler ağı, isimsiz uygulayıcılardan oluşan isimsiz sosyal yaşam marifetiyle rasyonel kılınırken; bu rasyonellik, sosyal ilişkilerin teknolojik yönetimine ya da “insan mühendisliğine” de yönelir. Zamanı küçük parçalara bölünmesi, mekanın parçalanması, işgücünün farklılaştırılması üzerine oturan anonim ruh, aynı doğrultuda kişiliği de anonimleştirir. Nitekim, psikolojinin teknoloji ile birleşimi neticesinde ortaya çıkan duygu yönetimi, bireyin bütünlüğünü bozar, onu hem kişiliğinin hem de çalışma ilişkilerinin –*yalnızca*- bir bileşeni haline indirger. Bütün işçilerin yani bileşenlerin bir araya gelmesiyle oluşan “biz” ethosu, hem

kişiliğin parçalılığını hem de fragmanlardan oluşan toplumsal realiteyi gizleme yönünde dış dünyaya sunulan bir referans çerçevesi olarak işlev görür.⁷⁷

Bireyin kendisinin özne, parçalanmış benliğinin de nesne olduğu bu “kolaj” içerisinde, bireyin nesneliğinden sıyrılmasının, doğallaştırılan belirleyicilikleri aşarak kendisini bütünüyle özne kılmasının önünü tıkar. “Rasyonel”lik marifetiyle her daim “irrasyonel” kılınan yaşam anlatısını kırmayı, onunla yüzleşmeyi, bilinçliliği imkansız hale getirir. Birey, sosyo-ekonomik yapının farklı alanlarında karşılaştığı çok katlı ilişkiler neticesinde bilincini de çok katlı hale getirmek zorunda kalır, bütünlüklü bir sembolik evren oluşturamaz. Karmaşık, esnek, belirsiz ve gücünü de bu belirsizliğinden alan organizasyonlar içerisinde emek/birey, bir kimlik anlatısı ya da bütünlüklü bir yaşam öyküsü kuramaz.

Kendisini anlamlandırmaktan uzaklaştığı oranda kamusal alanda, kamusal olmayan, maskelerinden arınmış bireylerden oluşan ilişki biçimleri arar. Bu doğrultuda, bulduğu etnik ve dini temelli bağları, sınıf bilincinin yerine oturtur. Mesleki kimliğini ancak bu bağlar sayesinde sağlamlaştırır, işini yüzeysel olmaktan çıkarır ve en nihayetinde içinde yer aldığı çalışma sistemini –*görelî olarak*- daha okunaklı hale getirir. Esnekliğin, yüzey ile derinlik arasında ördüğü duvarı –*yine görelî olarak*- ancak kamusal alandaki özel ilişkiler vasıtasıyla aşabilir. Ancak bu sayede, çalışma hayatındaki belirlenmiş çerçeveleri doldurmaya, verimli kılmaya, anlamlandırmaya dönük –*çoğu zaman tanımsız*- faaliyetini kendisine yöneltir; kişiliğine yönelik olarak bütüncül çerçeveler inşa eder, varlığının tanımını yapar.

⁷⁷ Nitekim, ABD’de genel adıyla ‘yüksek performans çalışma sistemi’nin ve alt uygulamalarıyla ‘kendi kendini yöneten takım’, ‘iş rotasyonu’, ‘kalite çemberleri’, ‘problem çözücü grup’ ve ‘bütünsel kalite yönetiminin’ olduğu işletmelerde 1992 ve 1997 yılında yapılan karşılaştırmalı araştırmalar, tüm bu uygulamaların işçi ve işverenin karşılıklı çıkarını getirmedikleri sonucunu ortaya koymuştur (Köstekli, 1999:837).

Ancak yaşamı katlanılır kılmaya dönük tüm çabalara rağmen, işin anlamsızlaşması ya da işten kaynaklanan sıkıntılar, bu ilişkiler vasıtasıyla akıtılır; bizatihi kamusal alanın çerçevesi içinde gelişen özel ilişkiler, kamusal alanın tüm farklılıklara nüfuz eden yapısı nedeniyle özel olmaktan çıkar, sisteme yönelik reel karşıtlıkları gizleyen, örten, *-özel ilişki öbekleri yaratılması vasıtasıyla-* parçalayan bir “emniyet supap”ı işlevi görür.

Nitekim kamusal alanda hüküm süren özel ilişki öbeklerinden birisi de, kadınlar tarafından yaratılmıştır. Zira, bu yaratım kadınlara kamusal-özel alan ayrımını ya da işbölümünün cinsiyetlere göre yapılması sürecini *-yine görelî olarak-* aşma imkanı sağladığı gibi, kadınların kamusal alanın normlarına göre tanımlanması imkanını da yaratmıştır. “Mekan cemaatleri” (Wedel, 2001:226) şeklinde görülen bu kamusalılık, ekonomik ve bu doğrultuda cinsiyet temelli baskıları dile getirme olanağı sağlamadığı gibi, [post]modern kamusal hayatın bağımlı olduğu “geleneksel” *-bu noktada cinsiyet temelli-* hiyerarşiyi yeniden üretir.

Nitekim, kadınların çalışma hayatına katılmasıyla daha da işlevsel hale gelen esnek zaman, cinsiyetler arası ayrımcılığı ya da erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünü, tüm işgücünü yeni bir iktidar yapılanmasına tabi hale getirerek, yeni *-daha da kapsayıcı-* bir bağımlılık ilişkisi vasıtasıyla aşmıştır. Esnek sermaye “süreci”ne yaslanan bu yeni bağımlılık ilişkisi, toplumsal hayattaki karşıtlıkların üstüne kendi kategorilerini giydiren, toplumsal hayata ilişkin ve kendisinin uzantısı olan, bizatihi nedeni olduğu ilişki biçimlerini “meta üretimi” üzerinden yeniden üretir; hatta genişletir ve derinleştirir. Cumhuriyet döneminde kadınlara oy hakkı verilmesinin ardından, artık kadın-erkek ayrımının olmadığına dayanarak kadın derneklerinin kapatılması örneğinde görülebileceği üzere; egemen olan, “öteki”yi içine alarak yeniden üretimine zemin hazırlar ya da [post]modern sembolik düzen farklılık üzerinden kendini tanımlar, bütünleştirir, “doğal”laştırır.

KAYNAKÇA

- ADELMAN, Irina ve E. YELDAN
2000 "The End of the Developmental State?"
Structural Change and Economic Dynamics, September.
- AGLIETTA, Michel
1979 *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*, London: New Left Books.
- AMIN, Ash
1994 *Post-Fordism: A Reader* (Ed.), Cambridge: Blackwell.
- ANSAL, Hacer
1996 *Esnek Üretimde İşçiler ve Sendikalar*, İstanbul: Birleşik Metal-İş Yayınları.
- ARSLAN, Rifki
1997 *Arazi Kullanış Ekonomisi*, İstanbul:YTÜ.
- ARSLANOĞLU, A., Rana
1995 "Kaos Teorisi, Post Modern Durum Ve Kent",
Birikim, 68-69.
- BACKER, Patricia Ryaby,
2000 "Industrialization of American Society",
<http://www.Enegr.sjsu.edu/industrial.htm>.
- BACON, Francis
1744 *Novum Organon*, II, 8, Darmsadt.
2002 *Denemeler*, Çev: Akşit GÖKTÜRK, İstanbul: YKY Yay.
- BAECHLER, Jean
1994 *Kapitalizmin Kökenleri*, Çev: M.A.KILIÇBAY, Ankara:İmge Kitabevi.
- BARANSEL, Atilla
1993 *Çağdaş Yönetim Düşüncesinin Evrimi*, İstanbul: Avcıol Basım Yay.
- BAUMAN, Zygmunt
2003 *Modernlik ve Müphemlik*, Çev. İ. TÜRKMEN, İstanbul:Ayrıntı Yay.
- BAUDRILLARD, Jean
1988 *The Ecstasy of Communication*, New York:Semiotext.
1992 "Revolution and the End of Utopia", *Jean Baudrillard: The Disapperance of Art and Politics*, W.STEARNS and W.CHALOUPKA (Eds.), London:Macmillian.

BEBEL, August

1966 *Kadın ve Sosyalizm*, Çev: Sabiha SERTEL, Toplum Yay.

BECK, Ulrich

1992 *Risk Society: Towards a New Modernity*, London:Sage.

BELEK, İlker

1997 *Postkapitalist Paradigmalar*, İstanbul:Sorun Yayınları.

BENJAMIN, Andrew

1989 *The Lyotard Reader*, Oxford: Blackwell.

BENJAMIN, Walter

1990 *Parıltılar*, Çev: Y. ÖNER, İstanbul:Belge Yayınları.

BERGER, Peter, L., Brigitte BERGER, Hansfried KELLNER

1985 *Modernleşme ve Bilinç*, Çev: C. CERİT, İstanbul: Pınar Yayınları.

BERNSTEIN, J., Richard

1985 "Introduction", *Habermas and Modernity* (Ed.), London:Polity Press

1991 *The New Constellation: The Ethical-political Horizons of Modernity/Postmodernity*, Cambridge: Polity Press.

BONEFELD, W.

1987 "Fordism and the Reformulation of State Theory", *Capital and Class*, 33: 96-127.

BOZKURT, Nejat

1995 *20. yy. Düşünce Akımları*, İstanbul:Sarmal Yayınevi.

BOZKURT, Veysel

1996 *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, İstanbul:Sistem Yayıncılık.

BORATAV, Korkut

1990 *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul:Gerçek Yayınevi.

BOYER, Robert

1988 "Technical Change and the Theory of 'Regulation', *Technical Change and Economic Theory*, G.DOSİ (Ed.), London:Pinter Publishers.

1991 "The Eighties: The Search for Alternatives to Fordism", *The Politics of Flexibility: Restructuring State And Industry in Britain*, B. JESSOP, vd. (Eds.) Edward Elgar Publishing

BRAVERMAN, Harry

1974 *Labor And Monopoly Capital, The Degradation of Work in The Twentieth Century*, New York: Monthly Review Books.

BRENNER, Robert ve M. GLICK

1991 "The Regulation Approach: Theory and History",
New Left Review, 188:45-119.

BULUTAY, Tuncer

1999 "İşgücü Piyasası İle İlgili Genel Politikalar" T.Bulutay (Ed.), *Türk İşgücü Piyasası İle İlgili Yükler Ve Politikalar*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

BÜYÜKUSLU, Ali Rıza

1997 "Global Esneklik Çerçevesinde İşsizlik, Avrupa'da İstihdam ve İşgücü Pazarı Sorunları",
İktisat Dergisi, 370-371:17-25.

1998 "Sosyal Esneklik mi? Pazar Esnekliği mi?", Ankara:TİSK İşveren.

CANGIZBAY, Kadir

2000 *Hiçkimsenin Cumhuriyeti*, Ankara: Ütopya Yayınevi.

CASSIRER, Ernst

1951 *The Philosophy of Enlightenment*, Princeton: Princeton University.

CASTELLS, Manuel

1983 "Crisis Planning and the Quality of Life: Managing the New Historical Relationships Space and Society, Enviroment and Planning",
Society and Space 1.

CHUDACOFF, P., Howard

1993 *The Evoluation of American Urban Society*, Prentice Hall Pres.

CLARKE, Simon

1991 "Overaccumulation, Class Struggle And The Regulation Approach",
Post-Fordism And Social Form-A Marxist Debate On The Post-Fordist State, W.BONEFELD and J.HOLLOWAY (Ed.), Macmillian.

CLASTRES, Pierre,

1990 *Devlete Karşı Toplum*, Çev: M.SERT ve N.DEMİRTAŞ, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

COOTE, Anna ve T. GILL

1974 *Women's Rights: A Practical Guide*, Penguin.

ÇIRACI, Hale ve G. ERKUT

1998 *2000'li Yıllarda İstanbul'un Altyapı Beklentileri ve Mekansal Örgütlenme*, İstanbul: İTO Yayını.

DİSK

1999 “Esnekliğin İşçi Sınıfı Üzerindeki Etkileri”,
Petrol-İş Yıllığı 97-99:909-914.

DOBB, Maurice

1992 *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, Çev: F. AKAR, İstanbul:
Belge Yayınları.

DOMANSKI, Olga

1970 *Notes on Women's Liberation, News and Letters*, Detroit.

DORAY, Bernard

1988 *From Taylorism to Fordism*, Free Association Books.

DRUCKER, F., Peter

1991 *Yeni Gerçekler*, Çev: B. KARANAKÇI, Ankara:Türkiye İş Bankası
Yayınları.

1993 *Kapitalist Ötesi Toplum*, Çev: B. ÇORAKÇI, İstanbul: İnkılap Kitab.

1999 *21. Yüzyıl İçin Yönetim Tartışmaları*, Çev: İ.BAHÇIVANGİL ve
G.GORBON, İstanbul: Epilson Yayınları.

EKİN, Nusret

1996 *Küreselleşme Ve Gümrük Birliği*, İstanbul: İTO Yayını.

ELAM, Mark

1997 “Puzzling Out The Post-Fordist Debate”, *Post-Fordism A Reader*,
Ash Amin (Ed.), Cambridge: Blackwell.

ENGELS, Frederick

1967 *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çev: K. SOMER, Sol
Yayınları.

ERAYDIN, Ayla

1992 *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler*, Ankara: ODTÜ.

1995 “Değişen Mekansal Paradigmalar Karşısında Bölge”,

5.Ulusal Bölge Bilimi Planlama Kongresinde Sunulan Bildiri, Ankara

ERCAN, Fuat

1995 “Tarihsel ve Toplumsal Bir Süreç Olarak Kapitalizm ve Esneklik”
Petrol İş 95-96 Yıllığı:661-691.

1996 *Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve
Uluslararası Kentler: İstanbul*,
Toplum ve Bilim, 71.

ERDOĞDU, Seyhan

1994 *Çalışma Hayatında Esneklik*, TİSK, İzmir:Yaşar Eğit. ve Kült. Vakfı

ERSOY, Melih

1993 *Yeni Liberal Politikalar Ve Kentsel Sanayi*, Ankara: ODTÜ.

ESSER, Josef ve J. HIRSCH

1997 "The Crisis Of Fordism And The Dimensions of a 'Post-Fordist' Regional And Urban Scructure", *Post-Fordism A Reader*, Ash AMİN (Ed.), Cambridge: Blackwell. 71-99.

FOUCAULT, Michel

1986 "On The Genealogy of Ethicsan Overview of Work in Progress", P.RABİNOW (Ed.), *The Foucault Reader*, Harmondsworth: Penguin.

1994a *Cinselliğin Tarihi*, Çev: Hülya TUFAN, AFA Yayınları.

1994b *Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Arkeolojisi*, Çev: M.Ali KILIÇBAY, Ankara: İmge Kitabevi.

GERAY, Haluk

1995 "Küreselleşme ve Masaüstü Sömürgecilik", *Mürekkep*, Kış/Bahar'95.

GIDDENS, Anthony

2003 *Modernliğin Sonuçları*, Çev:Ersin KUŞDİL, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GÖKER, Aykut

1995 *Bilim, Teknoloji, Sanat Üçlemesi*, İstanbul: Sarmal Yayınevi.

GRAMSCI, Antonio

1971 *Selections from the Prison Notebooks*, London: Lawrence and Wishart.

GÜNGÖR, Yasemin

1997 "Enformel Sektör, Enformel İstihdam" *İktisat Dergisi*, 370-371:58-61.

HABERMAS, Jürgen

1992 *Rasyonel Bir Topluma Doğru: Öğrenci Protestosu, Bilim ve Siyaset*, Çev: Ahmet Çiğdem, Ankara: Vadi Yayınları.

1998 *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, Çev: Mustafa Tüzel, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

HALL, Peter

1984 *The World Cities*, London: Butler and Tanner Limited Frome.

HALL, Stuart-Martin JACQUES

1995 *Yeni Zamanlar*, Çev: Abdullah YILMAZ, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HARVEY, David

1991 “Esneklik Tehdit mi? Yoksa Fırsat mı?” Çev: A. KURDOĞLU, *Socialist Review*, XXI, 1.

1996 *Postmodernliğin Durumu*, Çev: S. SAVRAN, İstanbul: Metis Yayınları.

HEIDEGGER, Martin

1971 *On The Way to Language*, London:HarperŞ Row.

HELD, David

1983 *Introduction to Critical Theory*, London: Hutchinson.

HIRST, Paul ve J. ZEITLIN

1997 “Flexible Specialization: Theory and Evidence in the Analysis of Industrial Change”, *Contemporary Capitalism-The Embeddedness of Institutions*, R.BOYER and J.R. HOLLINGSWORTH (Ed.), Cambridge.

HORKHEIMER, Max ve Th. W. ADORNO

1995 *Aydınlanmanın Diyalektiği Felsefi Fragmanlar I*, Çev: O.ÖZÜGÜL, İstanbul: Kabalıcı Yayınları

HOWEN, W., A. Van Den ELSHOUT,

1962 *Mahalli İdareler İçin Merkezden Yürütülen Hizmetler*, Çev: S.YALÇINDAĞ, Ankara: TODAİE Yayını.

ILO

1995 *World Employment, Geneva: International Labour Office.*

JENKINS, Roy

1996 “Sanayileşme Ve Dünya Ekonomisi”, Fikret ŞENSES (Der.) *Kalkınma İktisadi*, İstanbul:İletişim Yayınları, 211-253.

JESSOP, Bob,

2001 “Changes in Local Governance and Forms of Govarnence Failure: A Conceptual Approach From an Ironical, Rather than Cynical Perspective”, <http://userpage.fu-berlin.de/mayer/mm/d1/jessop2.htm>.

2005 *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, Çev: B. YARAR ve A. ÖZKAZANÇ, İstanbul: İletişim Yayınları.

KEPENEK Yakup ve N. YENTÜRK

1994 *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

KESHAVJEE, Shafique

2002 *Kral, Bilge ve Soyтары*, Çev: A.YENGİN, İstanbul: Can Yayınları.

KIRIM, Arman

1999 *Yeni Dünyada Strateji ve Yönetim*, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

KORAY, Meryem

1994 *Değişen Koşullarda Sendikacılık, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını.*

KÖSE, H., Ahmet ve A. ÖNCÜ

1998 “Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayi: Zenginleşmenin mi Yoksa Fakirleşmenin mi Eşiğindeyiz?”, *Toplum ve Bilim*, 77:135-159.

2000 “İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayi”, *Toplum ve Bilim*, 86:72-90.

KÖSECİK, Muhammet

2000 “Yerel Yönetim Teorileri Ve Merkez-Yerel Yönetim İlişkilerindeki Merkezileşme: Thatcher Dönemi”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, IX,1:25-42.

KÖSTEKLİ, İlyas

1999 “Bütünsel Kalite Yönetiminin İşçi-İşveren İlişkileri Üzerine Etkileri” *Petrol-İş Yıllığı* 97-99:819-865.

KRAUS, Karl

1991 *Değişler ve Karşıdeğişler*, Çev: Güven S. KIZILTAN, Telos Yayınları.

KUMAR, Krishan

1999 *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, Çev: M. KÜÇÜK, Ankara: Dost Yayınevi.

KUTLU, Kemal

1986 “Hızlı Şehirleşme Ve Ulaşım Sorunu”, *Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik Ve Sosyal Sorunlar*, İstanbul: SİSAV Yayını.

LYOTARD, F., Jean

1990 *Postmodern Durum*, Çev: A. ÇİĞDEM, Ankara: Vadi Yayınları.

LYOTARD, F., Jean ve J.L.THEBAUD

1985 *Just Gaming*, Manchester University Press.

LARRAIN, George

1995 *İdeoloji Ve Kültürel Kimlik*, Çev: N.DOMANIÇ, İstanbul: Sarmal Yayınları.

LASH, Scott ve J. URRY

1987 *The End of Organised Capitalism*, Oxford.

LATOUCHE, Serge

1993 *Dünyanın Batılılaşması*, Çev: T. KEŞOĞLU, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

LEVINE, Louis

1924 *A History of the International Garment Workers*, New York: Theubsch.

LIPIETZ , Alain

1997 "The Post-Fordist World: Labor Relations, International Hierarchy and Global Ecology",
Review of International Political Economy, 4(1):1-41.

LUCAS, Margaret

1662 *Duchess of Newcastle*, Orations of Divers Sorts.

MANICAS, T., Peter

2000 "Recent Capitalism"
http://www.hawaii.edu/aln/cap_bib.htm.

MARCUSE, Herbert

1972 *Negations: Essays in Critical Theory*, Penguin Books.

MARX, Karl

1966 *Kapital*, Çev: Mehmet SELİK, Sol Yayınları.

MARTINEAU, Harriet

1877 *Autobiography with Memorials*, Maria Weston Chapman, I.

MATTELART, Michele ve A. MATTELART

1995 *İletişim Kuramları Tarihi*, Çev: M. ZILLIOĞLU, İstanbul: İletişim Yayınları.

MİLL, S., John

1970 *The Subjection of Women*, Everyman Library.

MULDWOLF, Bernard

1996 *Sosyalizm Açısından Cinsiyet ve Kadın*, Çev: A. TOKATLI, Gerçek Yayınları.

NAISBITT, John

1994 *Global Paradoks*, Çev: S. GÜL, İstanbul: Sabah Kitapları.

NECEF, Şule

1999 "Esnekliğin Farklı Boyutları Ve Uluslararası Dinamikler",
Petrol-İş Yıllığı 97-99:875-888.

NEUMANN, Franz

1964 *The Democratic and the Authoritarian State*, New York: The Free Press of Glencoe.

NICHOLAS, Carter

1972 "Science or Reflection: Habermas on Freud", *Philosophy of Sciences*, 261-270.

NIELSEN, Klaus

1991 "Towards A Flexible Future-Theories and Politics", B. JESSOB vd. (Eds.) *The Politics of Flexibility-Restructuring State and Industry in Britain Germany and Scandinavia*, Edward Elgar Publishing. 3-31.

NIETZSCHE, Frederick

2005 *Putların Alacakaranlığı*, Çev: O. TUNCAY, İstanbul: Gün Yayıncılık

OECD,

1996 *Employment Outlook Turkey, Paris: OECD*.

OSKAY, Ünsal

2001 *Yıkanmak İstemeyen Çocuklar Olalım*, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.

ÖKTEN, Ayşenur

1997 "Fordizm, Postfordizm ve Küçük Üretim", *Kent Gündemi*, Temmuz, 3.

ÖNGEN, Tülin

1994 *Prometeus'un Sönmeyen Ateşi –Günümüzde İşçi Sınıfı-*, İstanbul: Alan Yayıncılık.

1995 "Sınıf Mücadelesi Rejimi Olarak Esneklik", 95-96 *Petrol-İş Yıllığı*:829-848.

ÖZKALP, Enver ve Zerrin Sungur,

1997 "Esnek Üretim Sistemleri ve Post-Fordist Yaklaşımlar", Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, III, 1-2:415-430.

PEREZ, Carlota

1985 *Microelectronics Long Waves and World Structural Change: New Perspectives for Developing Countries*, *World Development*, 13/3:441-463.

PIORE, J., Michael ve C. SABEL

1984 *The Second Industrial Divide*, New York: Basic Books.

- POWELL, Walter ve L. SMITH-DOERR
 1994 "Networks and Economic Life", Neil SMELSER ve Richard SWEDBERG (Der.), *The Handbook of Economic Sociology*, Princeton: Princeton University Press.
- RIFKIN, Jeremy
 1995 *The End of Work*, New York: Putnam.
- ROBINS, D., Morley ve K. ROBINS
 1997 *Kimlik Mekanları*, Çev: E. ZEYBEKOĞLU, İstanbul: Ayrıntı Yay.
- RODERICK, Rick
 1986 *Habermas and the Foundations of Critical Theory*, New York: St. Martin's Press.
- RODRIK, Dani
 1997, *Has Globalization Gone Too Far?* Institute for International Economics, Washington, D.C.
- ROTH, Guenther
 1987 "Rationalization in Max Weber's Developmental History", S.WHIMSTER and S.LASH (Eds.) Max Weber, *Rationality and Modernity*, London: Allen lane.
- SABEL, Charles
 1994 "Flexible Specialisation and The Re-Emerge of Regional Economies", *Post Fordism: A Reader*, A.AMIN (Ed), Cambridge: Blackwell.
- SENNETT, Richard
 2005 *Karakter Aşınması*, Çev: B. YILDIRIM, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- SOJA, W., Edward
 1989 *Post Modern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, London: Verso.
- STONE, Christopher
 2001 "Lifting The Lid on Strategic Management: A Sociological Narrative"
<http://www.Mngt.waikto.ac.nz/depts/sm1/journal/special/stoney.htm>.
- STORPER, Micheal
 1997 "Flexible Specialisation in The US Film Endustry" *Post-Fordism A Reader*, Ash AMİN (Ed.), Massachussets: Blackwell. 195-227.

ŞAYLAN, Gencay,

1994 *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara: İmge Kit.

1998 *Demokrasi ve Demokrasi Düşüncesinin Gelişimi*, Ankara: TODAİE.

ŞENSES, Fikret

1995 "İşgücü Piyasalarında Esneklik Türkiye İçin Geçerli Bir Kavram mıdır?", *95-96 Petrol-İş Yıllığı*:694-705.

TANYILMAZ, Kurtar

1999 *Yeni Üretim Teknikleri, Uluslararasılaşma Stratejileri ve Azgelişmiş Ülkeler:Türk Elektronik Sektörü Örneği*, İTÜ, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

TAYMAZ, Erol

1993 "Kriz ve Teknoloji", *Toplum ve Bilim*, 56-61.

1995 "Esnek Üretime Dayalı Bir Rekabet Stratejisi Geliştirilebilir mi? Türkiye'de Fason Üretim", *95-96 Petrol-İş Yıllığı*:707-720.

TEKELİ, İlhan,

1993 "Geleceğin İstanbul'u", *İstanbul Dergisi*, 7:114-116.

THUROW, Lester, R. REİCH, M. PORTER vd.

1994 *Küresel rekabet*, Çev: M. ÖZEL, İstanbul: İz Yayıncılık.

TİSK

1999 *Çalışma Hayatında Esneklik*, TİSK Yayını.

TOFFLER, Alvin

1981 *Üçüncü Dalga*, İstanbul: Altın Kitaplar.

TOKGÖZ, Erdinç

1992 "İktisadi Gelişme Tarihi (1923-1980)", Ç.ARUOBA ve C. ALPAR (Ed.) *Türkiye Ekonomisi "Sektörel Gelişmeler"*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu, 5-48.

TURCKE, Cristoph,

1995 *Cinsiyet ve Akıl*, Çev: M. TÜZEL, İstanbul: Kabalcı Yayınları.

TÜMERTEKİN, Erol ve N. ÖZGÜÇ,

1998 *Ekonomik Coğrafya Küreselleşme ve Kalkınma*, İstanbul: Çantay Kitabevi.

WALLERSTEIN, Immanuel

1996 *Tarihsel Kapitalizm*, Çev: N. ALPAY, İstanbul: Metis Yayınları.

WEBER, Max

1999 *Protestan Ahlak ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev: Z.GÜRATA, Ayraç Yayınları.

WEDEL, Heidi

2001 *Siyaset ve Cinsiyet*, Çev: C. KURULTAY, İstanbul: Metis Yayınları.

WORLD BANK

1995 "Workers in An Integration World", Washington: World Development Report.

YELDAN, Erinc

2005 *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

YENTÜRK, Nurhan

1993 "Post-Fordist Gelişmeler ve Dünya İktisadi İşbölümünün Geleceği", *Toplum ve Bilim*, 56-61:42-56.

ÖZET

GÖKGÖZ, Gökhan. Post-Fordist Üretim Yapılanmasının İşçiler/Çalışanlar/Emek Üzerindeki Sosyo-Kültürel Yansımaları, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

“Post” olan tüm biçimlerin ayrılığı üzerinden işleyen yeni dünya düzeni, farklılık üzerinden küresel ve anonim olanı yeniden üretiyor. “Meta” anlatıları kırmaya dönük tüm “post” girişimler, yeni bir “meta” anlatı inşa ediyor. Dolayısıyla modern dönemde olduğu gibi, postmodern dönemin özgürlük algısı da, özgürlük karşıtlığı üzerinden işliyor. Bilincin toplumsal alandan koparılması ve kişiliğe bütünlük atfedilmesi, bir yandan egemen özgürlük algısının işlerliğini diğer yandan bireylerin yönlendirilebilirliğini artırıyor. Bireysel vaatler, bireysel düzlemdeki çıkar ilişkileri ve bireysel iyi niyet gösterileri üzerinden işleyen toplumsal alan, bireysel sözleşmeler, ödüllendirmeler ve motivasyon yapıları üzerinden işleyen ekonomik alanla paralel ilerliyor.

[Post]modern olanın, [Post]fordist olanın meşrulaştırılmasında yüklendiği rol, kültürel alanı ekonomik alanın istemleri doğrultusunda şekillendiriyor; deneyimin değer yitimi ya da geleceğe dönük kaygılar, ‘şimdi’ye yüklenen iktidar vasıtasıyla eritiliyor. “Post” dönemde tüm “parça”lara anlam veren modern standart bilinç yapısı, modernizmin motiflerini yeni bir kültür inşası marifetiyle yeniden üretiyor. Rekabet halindeki üretim faktörlerinin ve esnek emek piyasasının üzerinde yükselen küresel-yerel ya da ulusüstü-ulusaltı birlikteliği, bir yandan ulusal çerçeveleri aşındırırken diğer yandan yeni çerçeveler inşa ediyor. Yerel aidiyetler üzerinden işleyen bu yeni küresel çerçeve, bir yandan etnik ya da mezhepsel birliktelikleri rekabetin ana aktörleri haline getirirken diğer yandan tüm aidiyetleri iktisadi yasaların belirlenimine bağımlı kılıyor, eşitliyor; parçalayarak bütünleştiriyor.

Bu bütünlük içerisinde Postfordist ekonomi, tüketime ya da yeni üretim ilişkilerine yüklediği özgürlük nosyonu marifetiyle, insan yaşamının her ayrıntısına nüfuz ediyor. Üretimin ve dolayısıyla tüketimin, ihtiyaçlarla ilişkisinin koptuğu bu yeni dönemde, eylem kendisini amaç ediniyor, kendisine dönüyor. Üretim sadece üretim için, tüketim de sadece tüketim için yapılı hale geliyor. “Meta”nın bu dönüşümü, bu dönüşüme eşlik edecek sosyo-kültürel yapıyı ve dolayısıyla bilinç yapısını gerektirdiğinden, yeni, Postfordist ekonomi, üretimini çoğunlukla toplumsal ve kültürel alanda gerçekleştiriyor.

Anahtar Sözcükler

- 1. Fordizm**
- 2. Postfordizm**
- 3. Küreselleşme**
- 4. Yerelleşme**
- 5. Emek**

ABSTRACT

GÖKGÖZ, Gökhan. The Socio-Cultural Effects on Workers/Personel/Labor of the Post-Fordist Manufacture System, Master Thesis, Ankara, 2007.

The new order of the world which is processing on the variety of each form which is the "Post" is regenerating the thing that is a global and anonymous on the variety. Each "post" attempts which is intended to vary the "Commodity" narratives, consturcts the new "commodity" narratives. Consequently also liberty perception of the postmodern time is processing from the opposition of liberty as is the case at the modern times. To consciouesness is isolated from the social field and to ascribed the totality to indivudualityis increasing the operationing of dominant perception freedom and on the other hand orientable of the individuals. Individual promises, the privities of individuals and the society field that is operationing on the shows which is a good will, is processing with economic field which is operationing on the individual contracts, rewards and structures of motivation as a parallel.

The role that is undertaking of the thing which is a "Post" modern while legitimization to the thing which is a Postfordist, shaping the cultural field on the direction of the demands of the economic fields; the losing of the value of experience or the anxiety toward the future is dissolved by means of undertaking power to "now". In the time of the "Post", modern standart structure of conscious which is interpretation to each pieces reproductioning the motifs of the modernizm by the construction of a new cultur. The unity of global-local and/or overnation-undernation which is increasing on the factors of production which is in the situation of competition and the flexible work market, is dissolving the national area and then constructioning the new orders. This new global view which is operationing on the local belongings is making the main actors of the competition the unities that is a sectualitive on the other to all belongings is render a dependent to, an equal and a integrate with the determination of the economic law.

In this whole, Postfordist economy is penetrating to all details of human life. In this new time when the relationship finished between the production and/or consequently consumption and necessities, the action is taking itself as a goal and returning itself. Production is rendering to make for only the product and consumption is rendering to make for only consumption. Because of this transformation of “commodity” is required the structure of socio-cultural and consequently structure of consciousness, new, Postfordist economy is usually realizationing its production in the social and cultural field.

Key Words

- 1. Fordism**
- 2. Postfordism**
- 3. Globalisation**
- 4. Localisation**
- 5. Labor**